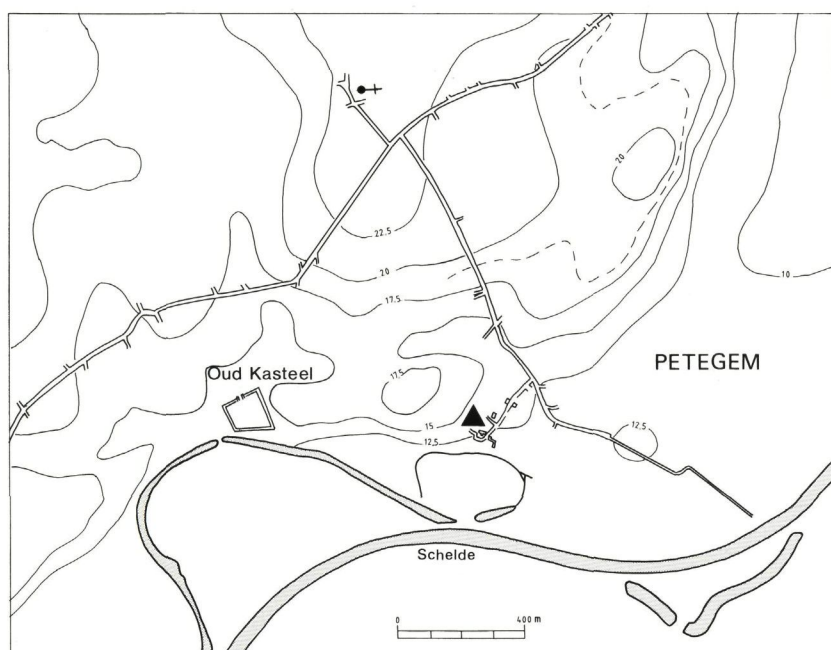

Het afval van de Rijke Klaren. Noodonderzoek in de voormalige abdij van Beaulieu te Petegem (gem. Wortegem-Petegem, prov. Oost-Vlaanderen)

Koen De Grootte

met bijdragen van Anton Eryvynck & Wim Van Neer

1 Algemene situeringskaart.
Location map.

1. Uitgevoerd door het I.A.P., in samenwerking met de Stad Oudenaarde, met dank aan D. Callebaut, R. Schockaert, S. De Smet en F. De Vos.

2. Voor de inlichtingen, de hulp bij het volgen van de werken en het onderzoek, en voor het bereidwillig afstaan van alle vondsten ter studie willen wij dhr. Huysman van harte bedanken.

3. Hoebeke 1964, 112-113; Idem 1977.

4. Warlop 1967, 409-413.

1 Inleiding

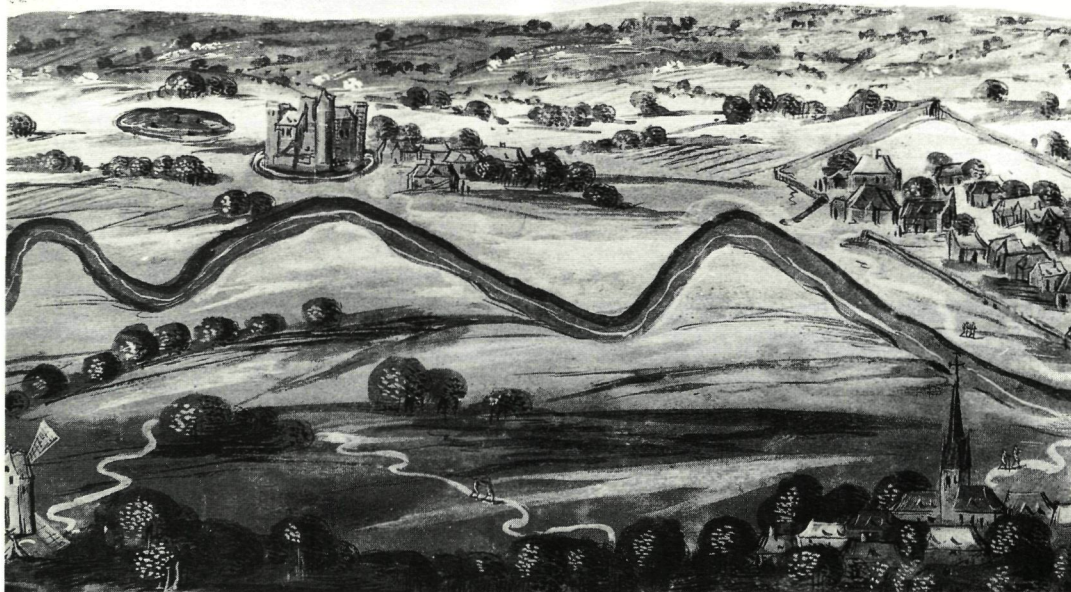
De abdij van Beaulieu is gesitueerd op de linkeroever van een oude Scheldemeander, ongeveer 1 km stroomafwaarts van de Karolingische *curtis* ('t Oud Kasteel) van Petegem (fig. 1). Ze is gelegen in de alluviale vlakte, op de zuidoostelijke rand van een kleine zandopduiking.

In het voorjaar van 1990 werden de graafwerken ter uitbreiding van het golfterrein van Petegem gestart. Dit situeerde zich ten dele op de westzijde van de site van het voormalige Sint-Klaraklooster van Beaulieu. De zone met de centrale gebouwen en de kerk van deze abdij bleef gelukkig ongeroerd. De terreinaanpassingen waren zeer ingrijpend en de werkomstandigheden voor archeologisch onderzoek¹ niet zo gunstig. Enkele bouwresten konden geregistreerd worden en één rijke afvalaag gedeeltelijk onderzocht. Deze terreinen, een akkercomplex, waren voordien reeds grondig geprospecteerd door Noël Huysman, die ons ook inlichtte over de geplande graafwerken².

2 Korte historiek van de abdij

In 1082 krijgt Mathilde, *mater familias* van de Heren van Petegem, de toelating van Radbodus II, bisschop van Noyon-Doornik, om een abdij voor kanunniken op te richten. De bisschop schenkt daarbij de parochiale rechten van de kerk van Petegem aan de nieuwe abdij³. Omstreeks 1144 worden de kanunniken vervangen door benedictijnermonniken van Sint-Diederik bij Reims⁴. In 1290 sticht gravin Isabella, echtgenote van Gwijde van Dampierre, vlak bij de benedictijnerproosdij een abdij voor vrouwen, waarin de klarissen van Werken worden geïnstalleerd. De plaats

2 Gouache uit het Album van hertog de Croÿ (1608-1609), met een zicht op het kasteel van Petegem en de Beaulieu-abdij (afb. uit Duvosquel 1990; copyright Gemeentekrediet van België).

Painting from the Album of Duc de Croÿ (1608-1609), with a view of the castle of Petegem and the abbey of Beaulieu.

wordt door Isabella *Bello Loco* geheten. Gwijde van Dampierre verplicht de benedictijnen de proosdij te verlaten en brengt hen onder in een riddergoed, gelegen aan de overzijde van Petegem, op de grens met Moregem⁵. De benedictijnen verlaten Petegem voorgoed in 1331. Ze verkopen aan de clarissen van Beaulieu al hun rechten te Petegem, alsook de proosdij⁶.

Dankzij de steun van de Vlaamse graaf kan de abdij zich binnen het eerste decennium van zijn bestaan een solide bezit en talrijke inkomsten verwerven over heel Vlaanderen⁷. Deze rijkdom was in tegenstrijd met de clarissenregel. In 1292 geeft paus Nicolaas IV, waarschijnlijk dank zij de tussenkomst van graaf Gwijde, de abdij van Beaulieu de toelating alle roerende en onroerende goederen in eigendom te bewaren, uitgezonderd de leengoederen⁸. Hierdoor worden de Arme Klaren van Werken de Rijke Klaren van Beaulieu. Deze bul was het begin van een eeuwenlange begunstiging van Beaulieu door de pausen, waaronder een volledige vrijstelling van elke geldelijke last of tiendebetaling (1296) en de toelating om drie maal per week vlees te eten (1516)⁹.

De abdij doorstaat zonder problemen de moeilijke 14de eeuw. In 1318 koopt ze zelfs de tiende van Werken van de door oorlog noodlijdende benedictijnerabdij van Ename¹⁰. Ze ontwikkelt zich steeds verder

tot een van de rijkste abdijen van Vlaanderen in de 15de en de 16de eeuw. Zo kan in 1464 bijvoorbeeld de helft van het tolrecht van de stad Oudenaarde verworven worden¹¹. Ze bezit tevens een eigen *scriptorium* en een rijke bibliotheek¹².

Een belangrijke vervalperiode kent de abdij in de tweede helft van de 16de eeuw. Beaulieu wordt meermaals geplunderd, o.a. in 1566 door het "gepeupel" en in 1572 door de Oudenaardse Calvinisten. Tijdens de troebelen verblijven de clarissen in hun refuge te Oudenaarde¹³.

De 17de eeuw wordt weer een bloeiperiode, waarbij verschillende filialen gesticht worden, o.a. in 1628 te Rijsel en in 1653 te Valenciennes¹⁴. Rond 1750 gebeurt er nog een grondige restauratie en vernieuwing van de gebouwen¹⁵.

In 1783 wordt de abdij echter bij decreet afgeschaft door keizer Jozef II. Zij wordt in 1795 verkocht en een groot deel van de gebouwen afgebroken. Enkel de inrijpoort (fig. 6), het gastenkwartier (fig. 7), het huis van de kapelaans en enkele bijgebouwen zijn bewaard gebleven¹⁶.

3 Iconografie

De iconografische bronnen over de Beaulieu-abdij zijn schaars. De oudste gekende afbeelding is een gouache afkomstig

5 Hoebeke 1964, 118-119.

6 *Ibidem*, 122.

7 Agneessens 1967.

8 Hoebeke 1964, 121; Agneessens 1967, 26 en 38-40.

9 Agneessens 1967, 26-28, 41-42 en 46.

10 *Ibidem*, 196-197.

11 Plancquaert 1948, 97.

12 Hoebeke 1964, 122.

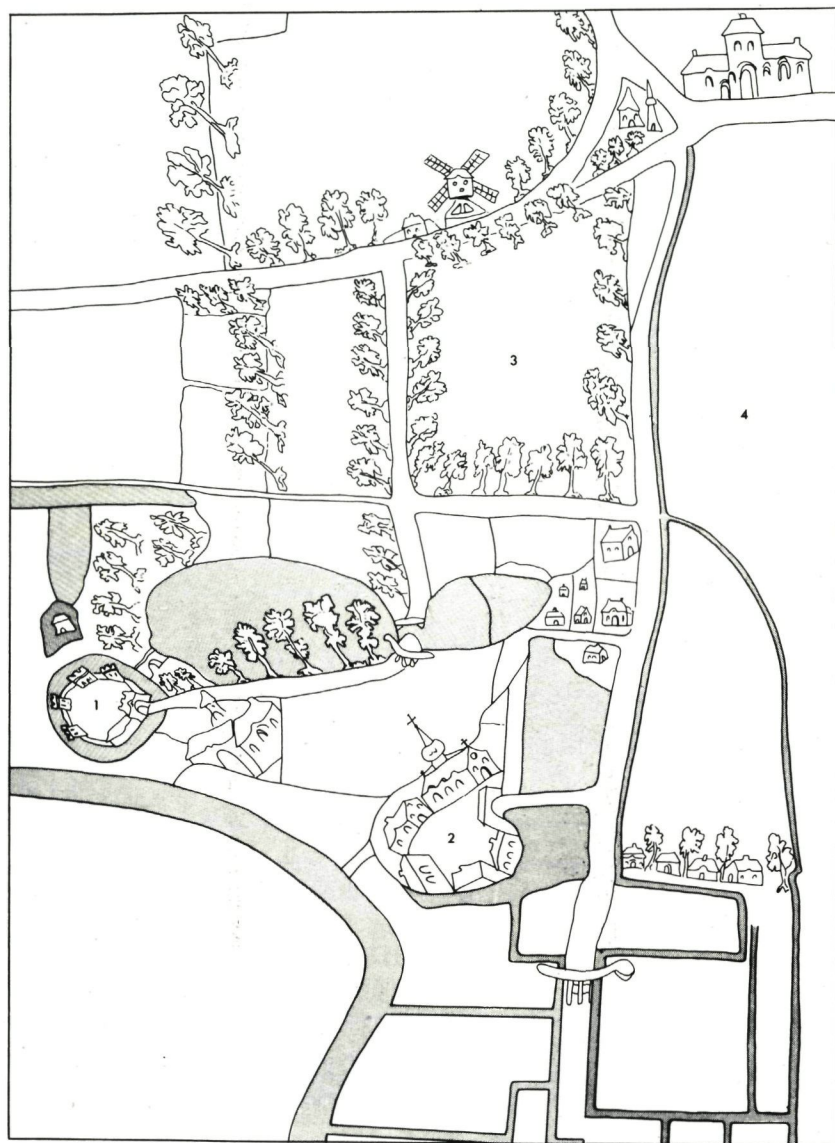
13 Plancquaert 1948, 141-144.

14 Agneessens 1967, 47-48.

15 Hoebeke 1964, 122.

16 Ketele 1926, 23; Agneessens 1967, 49.

3 Kaart van Petegem, 18de eeuw (Rijksarchief Gent, Kaarten & Plans 1332 bis: natekening I.A.P.): 1: Kasteel van Petegem. 2: Abdij van Beaulieu.

Map of Petegem, 18th century: 1: Castle of Petegem. 2: Abbey of Beaulieu.

de tweede helft van de 16de eeuw. Het gebouw links van de kerk bezit centraal een torentje, en kan als het gastenkwartier geïnterpreteerd worden. Dit gebouw heeft altijd het dichtst bij de Scheldebocht gelegen (fig. 8). Ondanks de vele onnauwkeurigheden en de soms fantasierijke verfraaiingen van de prenten van Montigny¹⁸, lijkt deze gouache van de abdij van Petegem redelijk betrouwbaar.

Een tweede afbeelding van de abdij is bewaard gebleven door twee 18de-eeuwse copieën van een oudere kaart van Petegem¹⁹ (fig. 3). Het is een schetsmatig gewaagde afbeelding van de abdijkerk, de inrijpoort en een drietal gebouwen. De abdij werd aan de noordoostelijke zijde afgezoomd door aanzienlijke waterpartijen. Afgaande op de structurering van de gebouwen lijkt deze kaart de abdij af te beelden zoals ze ook te zien is op de gouache uit het Album van de Croÿ.

Een 18de-eeuws anoniem olieverfschilderij geeft ons een zicht op de abdij, zoals we het in grondplan kennen van de kaarten van graaf de Ferraris (fig. 4). De nu nog bewaarde gebouwen - het poortgebouw (rechts), de kapelaanswoning (centraal, voor de kerk) en het gastenkwartier (ten dele onder het dwarskader tussen het 1ste en 2de luik) - zijn goed herkenbaar. De abdij heeft hier wel een heel andere structuur dan deze die we op het schilderij van de Croÿ kunnen zien. De kerk en een L-vormig gebouwencomplex vormen het centrale klooster, met daarrond enkele losse gebouwen.

Het kaartblad Berchem uit de kabinetskaarten van graaf de Ferraris (1771-1778) geeft ons de enige gekende plattegrond van de abdij (fig. 5). Het is gemaakt juist vóór de opheffing in 1782. Hierop zien we duidelijk de nieuwe L-vormige vleugel ten zuidoosten van de kerk, een kleinere dwarsvleugel en een tiental verspreid staande gebouwen, waarvan de voornaamste zich langs de Scheldeoever uitstreken. De inplanting van deze losstaande gebouwen gaat waarschijnlijk terug op de 16de eeuwse situatie.

uit de Albums van hertog Karel van Croÿ, dat in 1608-1609 vervaardigd is in het atelier van de schilder Adriaan van Montigny (fig. 2)¹⁷. Het is een zeer interessant document daar het een zicht geeft op de abdij vóór deze grondig verbouwd en heringericht werd in de 17de en vooral de 18de eeuw. Een verrassend gegeven is het feit dat deze abdij een losse structuur bezit, wat het doet verschillen van andere kloosters en abdijen. Er kunnen een vijftiental stenen gebouwen onderscheiden worden, gelegen binnen een stenen omheining met een ruime opening naar de Schelde toe. Ze lijken in twee lijnen gegroepeerd te zijn. De kerk, met een leien dak, heeft een duidelijk beschadigde toren. Deze beschadiging zal nog een gevolg zijn van de vernielingen van de abdij tijdens de godsdienststroeibelen in

17 Duvosquel 1990, 10, pl. 32.

18 *Ibidem*, 12, 15.

19 Berings 1989, 67, fig. 22.

Een ongedateerd, ingekleurd exemplaar bevindt zich in het niet-geklasseerde archief van de Familie Pycke, bewaard op het Liedtskasteel te Oudenaarde. De tweede copie is een ongedateerde pentekening die bewaard wordt in het Rijksarchief te Gent, Kaarten en Plans, nr. 1332 bis.

4 *Zicht op de abdij van Beaulieu, detail uit een 18de eeuwse anonieme schilderij (Stadhuis Oudenaarde).*

View of the abbey of Beaulieu, painting, 18th century (Townhall, Oudenaarde. Excerpt of *Albums de Croÿ*, copyright Gemeentekrediet van België).

4 De opgravingsresultaten

In drie zones werd een noodonderzoek uitgevoerd (fig. 8). Slechts in zone I hebben we een beeld verkregen van de stratigrafische opbouw van het terrein. In de overige zones bleef de interventie noodgedwongen beperkt tot de registratie van de door de graafwerken vrijgekomen muurbestanden.

De zones I en II bevinden zich in de periferie van de site, op een 100-tal meter ten zuidwesten van het centrale abdijcomplex.

Bij het weggraven van de bouwlaag werd er in zone I een rechthoekige structuur blootgelegd. Die omvatte een zeer onregelmatig gelegde vloer die gedeeltelijk uit gerecupereerde baksteen en Doornikse kalksteen bestond (fig. 9). Het vloergedeelte in kalksteen was afgeboord door enkele grote kalkstenen platen, waaronder twee laat-middeleeuwse grafsteenfragmenten (zie hoofdstuk 5.2). In zijn lengte-as was de vloer verzakt. Deze vloer werd aan de zuid- en westzijde afgesloten door een bakstenen muurtje van één steen breed. Het muurtje werd op de vloer gemetst nadat die reeds weggezonden was. Aan de noordzijde sloot deze constructie aan op een ± 40 cm brede muur, die in een latere fase uitgebroken werd. De oostzijde kon niet onderzocht worden. De functie van

deze rechthoekige constructie van ong. 4 m 50 op 8 m 50 blijft onbekend. Een gebruik als stal kan uitgesloten worden daar er geen mestsporen zijn aangetroffen. Het was mogelijk een schuurtje.

De later uitgebroken muur, waarop deze constructie aansloot, kon over een afstand van ong. 23 m gevolgd worden, waarbij hij een *quasi*recht verloop behield. Waarschijnlijk hebben we hier te maken met een restant van de kloostermuur, mogelijk een deel van de stenen muur die te zien is op de gouache van Adriaan van Montigny (fig. 2).

Zowel de muur als de er op aansluitende constructie zijn ten vroegste 16de-eeuws. Deze datering is te bepalen aan de hand van een grote afval laag die door de muur door-

5 *Plattegrond van de abdij (Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, Graaf J. de Ferraris, 1771-1778, kaartblad Berchem 29(C6), uitgave Pro Civitate, Gemeentekrediet). Natekening I.A.P.*

Plan of the abbey (Map of the Austrian Netherlands, count J. de Ferraris, 1771-1778).

6 *Zicht op de nog bewaarde inrijpoort, met op de achtergrond het gastenkwartier.*

View of the preserved entrance gate, with the hospice in the background.

20 Tekeningen door F. Wyffels en J. Moens, D. Van Cothem en R. Vanschoubroek.

7 *Zicht op het gerestaureerde gastenkwartier vanuit het noorden.*

The restored hospice viewed from the north.

sneden werd (fig. 10). Dit afvalpakket kon door de werkomstandigheden niet volledig afgebakend en onderzocht worden, maar moet toch een oppervlak van minstens 25 m² omvat hebben. Het bevond zich op de rand van een lichte depressie naar de Schelde toe, juist voorbij een zandopduiking. Door latere afgravingen van dit terrein behield de afvallaag maar een dikte van een 20-tal cm. Dit humeus pakket, dat een grote hoeveelheid ceramiek, metaal been en bouwmaterialen bevatte, bleek stratigrafisch één geheel te vormen. De bespreking van dit vondstenmateriaal vormt de hoofdmoot van dit artikel.

Dicht tegen de Schelde, in *zone II*, werden enkele muurresten van een geïsoleerd staand gebouw ingetekend (fig. 11). Het gaat hier om de restanten van een bakste-

nen funderingsmuur van ong. 70 cm breed. Een deel van deze noordzuid georiënteerde fundering, die over 17 m gevolgd kon worden, was uitgebroken. De noordzijde bezat een bakstenen steunbeer, de zuidkant één in Doornikse kalksteen. Haaks op deze muur, aan de noordzijde, werd een 1 m breed uitbraakspoor over een lengte van ong. 2 m 50 opgetekend.

Zone III sluit aan bij het centrale abdijcomplex. Ook hier werden enkel wat muurresten opgetekend, zonder de mogelijkheid ook maar enig archeologisch niveau te onderzoeken (fig. 12). Het betrof hier enkele haaks op elkaar staande, in verband gemetste bakstenen funderingsmuren van ong. 40 cm dikte. Een bakstenen riolering met tongewelf was over een afstand van ong. 18 m te gevolgd. Ze bezat een stortopening aan een van de funderingsmuren, een haakse aansluiting binnen de muren en een vierkante onderhoudskoker buiten de muren. Er werd ook nog een keldertje met tongewelf vrijgemaakt, maar dit kon niet opgetekend worden. Het betreft hier waarschijnlijk enkele kleinere bijgebouwtjes van het klooster (fig. 8).

Op diverse plaatsen, op de rand van de abdijsite (o.a. in *zone I* aan het afvalpakket) (fig. 8) en op de aangrenzende percelen ten westen en noordwesten van de abdij, werd een dik colluviumpakket vastgesteld waarin verspreid Romeins schervenmateriaal en *tegula*-fragmenten aangetroffen werden. De Romeinse bewoning situeerde zich waarschijnlijk op een zandopduiking ten noordwesten van de abdijsite. Sterke erosie en de aanleg van het golfterrein, waarbij de opduiking afgevlakt werd, zorgden voor de totale vernieling van de archeologische sporen.

5 Het materiaal uit de afvallaag²⁰

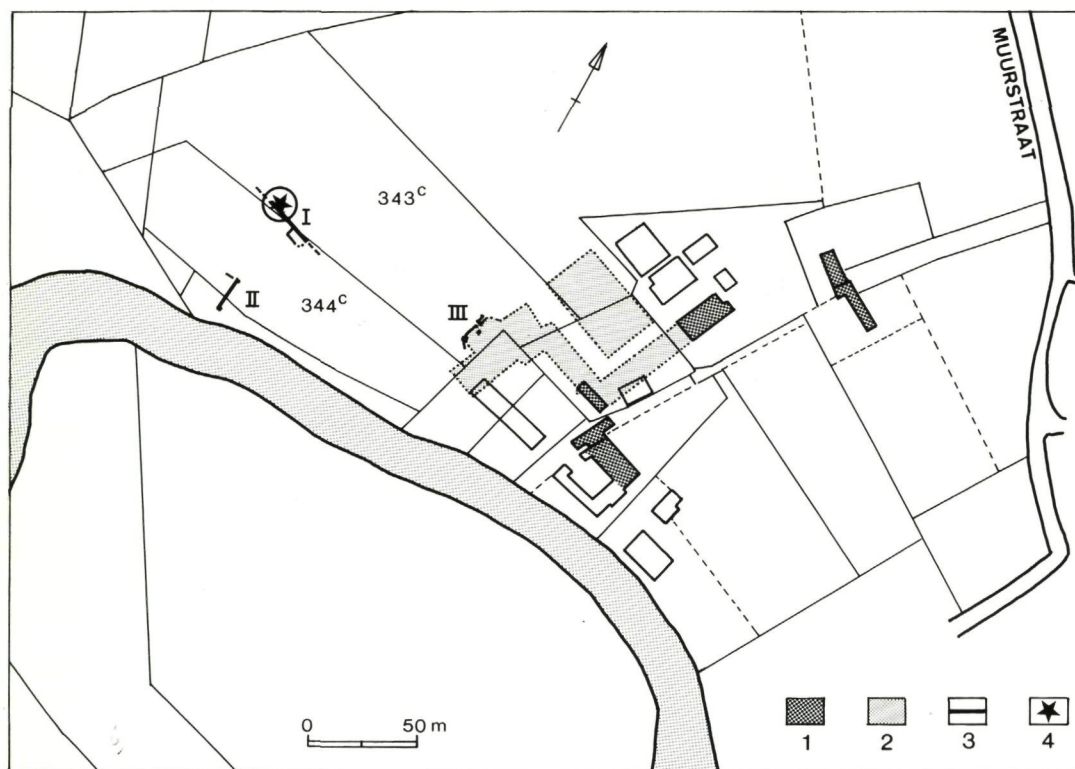
5.1. DE CERAMIEK

5.1.1 Inleiding

De afvallaag bevatte een grote hoeveelheid ceramiek; een 6200 scherven werden gerecupereerd. Bij de verwerking van deze aardewerkfragmenten werden enkele vaststellingen gedaan :

1. Het aardewerk heeft zijn verblijf in de bodem goed doorstaan; het vertoont geen sporen van aantasting door de bodem of van afzetting van fosfaten of kalk.

8 Kadasterplan:

- 1: Bewaard gebleven gebouwen van de abdij;
- 2: Gereconstrueerd grondplan van de overige abdijgebouwen, op basis van de kaart van Ferraris;
- 3: Opgegraven gebouwresten in de resp. zones I, II of III;
- 4: Situering van de afvallaag.

Cadastral map:

- 1: Preserved buildings of the abbey;
- 2: Reconstructed plan of the remaining, destroyed buildings, based on the map of Ferraris;
- 3: Excavated building remains in the zones I, II or III;
- 4: Site of the waste layer.

2. De afvalcontext bevat maar weinig grote scherven, en slechts één volledig exemplaar (een klein spinpotje in steengoed). De fragmentatie van het aardewerk kan dus groot genoemd worden.

3. Bij het restaureren van de individuele vormen bleken die overwegend zeer fragmentair aanwezig te zijn. Geen enkel individu kon volledig hersteld worden.

Tenslotte willen we er nog op wijzen dat deze laag tevens negen scherven van Romeinse oorsprong bevatte, waaronder een randfragment van een *mortarium*.

5.1.2 Aardewerk van lokale of regionale herkomst

Grijs aardewerk

Opvallend in deze afvalcontext is de grote hoeveelheid van reducerend gebakken aardewerk. Het zijn echter maar enkele vormen die in grote hoeveelheden voorkomen. Naast de bloempotten vormen de recipiënten voor de opslag van goederen, nl. voorraadkommen en waterkruiken, de belangrijkste groep. De overige vormtypes met meerdere recipiënten zijn grappen, teilen en olielampjes.

De kommen hebben een naar buiten staande blokvormige of een meer eenvoudige afgeronde, aan de binnenzijde tweeledige rand (fig. 13: 1-3, 5)²¹ en een lensbodem met drie of vier standlobben (fig. 13: 6). De randdiameter schommelt tussen 26 en 37 cm, de hoogte is gemiddeld 15 à 16 cm. Een derde type voorraadkom heeft hetzelfde randprofiel met een opgelegde reliëfband met een decor van elkaar overlappende duim- of vingerindrukken. Deze voorraadkommen zijn groter (randdiameter tussen 40 en 44 cm) en zwaarder en hebben twee horizontaal aangebrachte rolronde oren (fig. 13: 4, 7)²².

De grote waterkruiken hebben een rechte, soms iets naar binnenstaande rand met doorn, een cilindrische hals met een drietal draairibbels en een rolrond oor (fig. 14: 1). Slechts één exemplaar bezit geen doorn (fig. 14: 2). Zowel bodems met 5 tot 7 standlobben (fig. 14: 4-5) als vlakke gedraaide bodems (fig. 14: 3) komen voor. De randdiameter varieert van 8,5 tot 11 cm. De hoogte kan niet gereconstrueerd worden. Dit kruiktype komt in deze periode in het Oudenaardse algemeen voor²³.

Ook de grape in grijs aardewerk is nog opvallend aanwezig. Dit werd eveneens reeds geconstateerd bij andere contexten

21 Vêche 1989, fig. 3: 1 en 3 (XVd-XVIa).

22 Verhaeghe 1988, fig. 59: 2 (XVB); Vêche 1989, fig. 3: 6 (eind XIV-XVIa).

23 In de St-Salvatorabdij te Enname en in Oudenaardse stadscontexten worden ze regelmatig aangetroffen.

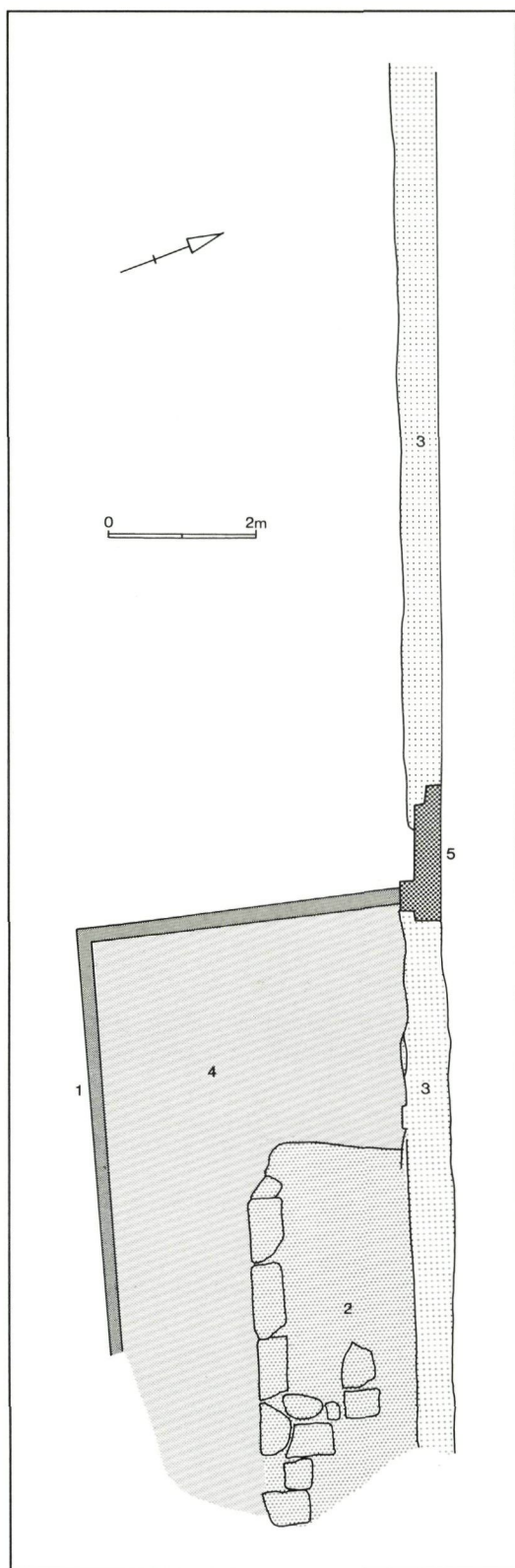

9 Plattegrond van zone I:

- 1: bakstenen muurtje;
- 2: vloergedeelte in gerecupereerde Doornikse kalksteen;
- 3: uitbraakspoor zgn. kloostermuur;
- 4: vloergedeelte in gerecupereerde baksteen;
- 5: bewaard gebleven gedeelte van zgn. kloostermuur.

Plan of area I:

- 1: brick wall;
- 2: part of the floor made from recuperated limestone of Tournai;
- 3: trace of a demolished wall, probably the cloister-wall;
- 4: part of the floor made from recuperated brick;
- 5: a preserved part of the so-called cloister-wall.

24 Deze vorm leunt zeer dicht aan bij de grappen in oxyderend gebakken aardewerk, zie ook Beeckmans & Laurijns 1978, pl. 1: 12.

25 Vêche 1989, fig. 3: 7 (eind-XV-XVIa); Vêche & Vilvorder 1988, fig. 89: 8 en 90: 12.

26 Voor de volledige vorm van deze olielampjes verwijzen we naar de voorbeelden bij het rood aardewerk.

in de Oudenaardse regio. Het gaat hier wel uitsluitend om grote tweeorige grappen. Ze hebben een korte, rechte, naar buiten geplooi, licht verdikte rand en enkele draai-ribbels of een golvende lijnversiering op de

schouder (fig. 14: 6, 9)²⁴. De randdiameter schommelt tussen de 27 en de 31 cm. Een klein recipiënt met een randdiameter van ± 14 cm vormt een uitzondering (fig. 14: 7).

Als vierde belangrijke vorm is er de bloempot, die even talrijk vertegenwoordigd is als de kom. Zoals bij de overige types in grijze ceramiek hebben we ook hier geen volledige vorm kunnen herstellen. Ze hebben een haaks naar buiten geplooi, bandvormige rand met een centrale groef (fig. 15: 1) of met een opstaand boordje (fig. 15: 2, 5)²⁵. Van dit laatste type is er een voorbeeld waarbij de rand versierd is met vinger- of duimindrukken zodat er een draperiedecor ontstaat (fig. 15: 3). Sommige randen hebben twee of vier doorboringen (fig. 15: 4). De vlakke, zelfs licht concave bodem bezit één centrale doorboring (fig. 15: 6, 10). Het bloempotlichaam heeft een cilindrisch, naar de bodem toe lichtjes naar binnen draaiende vorm met soms twee horizontaal geplaatste oren (fig. 15: 1). De randdiameter bedraagt 18 tot 24,5 cm en de bodem heeft een diameter tussen de 11 en 12 cm.

Er zijn maar een viertal teilfragmenten aangetroffen. Het zijn grote recipiënten (randdiameter ± 33 cm) met de typische bandvormige rand met een brede uitgeduwde gietsneb, die we ook bij de teilen in rood aardewerk aantreffen.

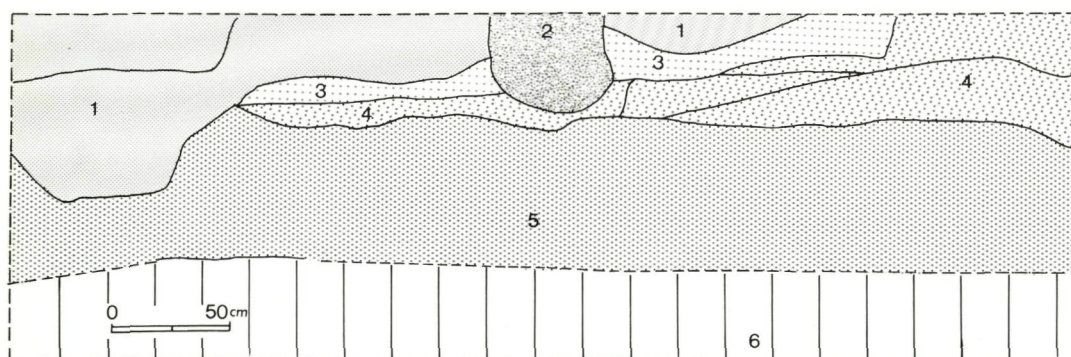
Drie randfragmenten van de onderste schotel van olielampjes (fig. 15: 11-12)²⁶, een hoekfragment van een zgn. dubbelbakje, een klein kannetje (fig. 15: 13), een randfragment van een grote schaal met een diameter van ± 50 cm (fig. 14: 8), een bodem met uitgeknepen standring (fig. 15: 7) en een rand van een deksel (fig. 15: 9) vervolledigen het vormengamma in reducerend gebakken aardewerk.

Tenslotte willen we er op wijzen dat er 5 grijze recipiënten zijn met een ingekrast merkteken (cf. *infra*).

Rood aardewerk

Het rood, oxyderend gebakken aardewerk vormt de belangrijkste ceramiegroep in deze afvalcontext. Het heeft een oranje-rood tot oranjebruin baksel met overwegend een volrood tot donkerrood/bruinrood oppervlak. Het is veelal gedeeltelijk overdekt met een doorzichtig loodglazuur. Bij de open vormen is de binnen-

10 Doorsnede van de afvallaag:

1: afgravingen die de afvallaag gedeeltelijk vernielden;

2: uitbraakspoor van de zgn. kloostermuur die de afvallaag doorsnijdt;

3: de afvallaag;

4: nivelleringslagen;

5: colluviumpakket met verspreide Romeinse archaeologica;

6: Pleistocene zand.

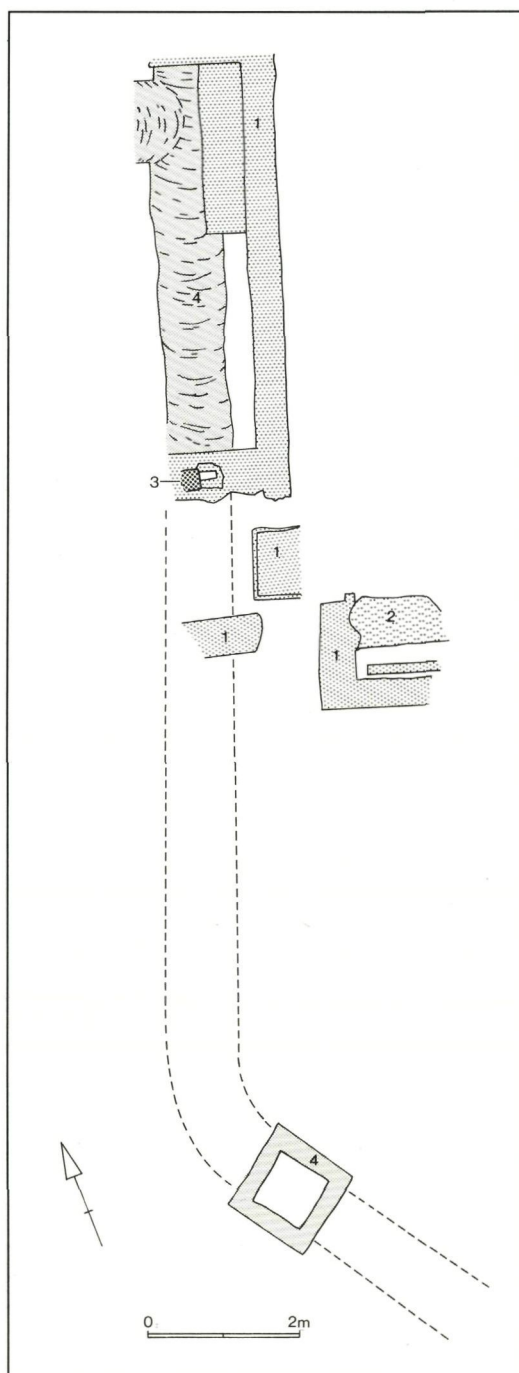
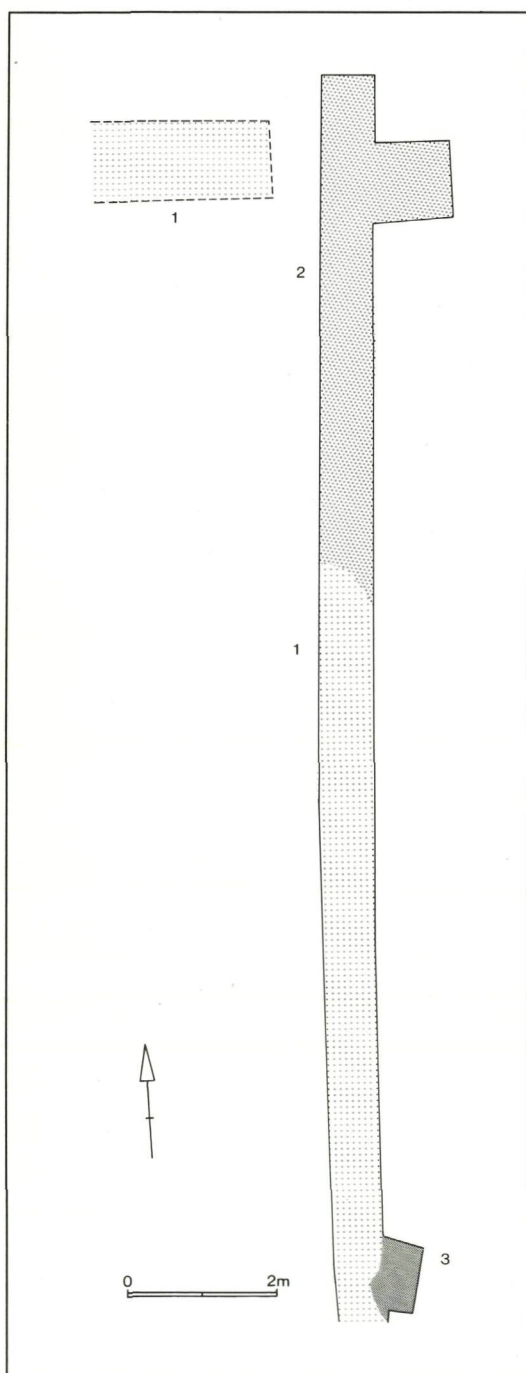
Section of the waste-layer:

1: posterior levelling, which partly destroyed the waste-layer;

2: trace of the demolished cloister-wall;

3: the waste-layer;

4: levelling-layers;

< 11 Plan van de muren in zone II:

1: uitbraakspoor;

2: baksteen;

3: Doornikse steen.

Plan of the walls discovered in area II:

1: robber trench;

2: brick;

3: limestone of Tournai.

12 Plan van de structuren in zone III:

1: baksteen;

2: mortel;

3: Doornikse kalksteen;

4: riolering in baksteen.

Plan of the structures in zone III:

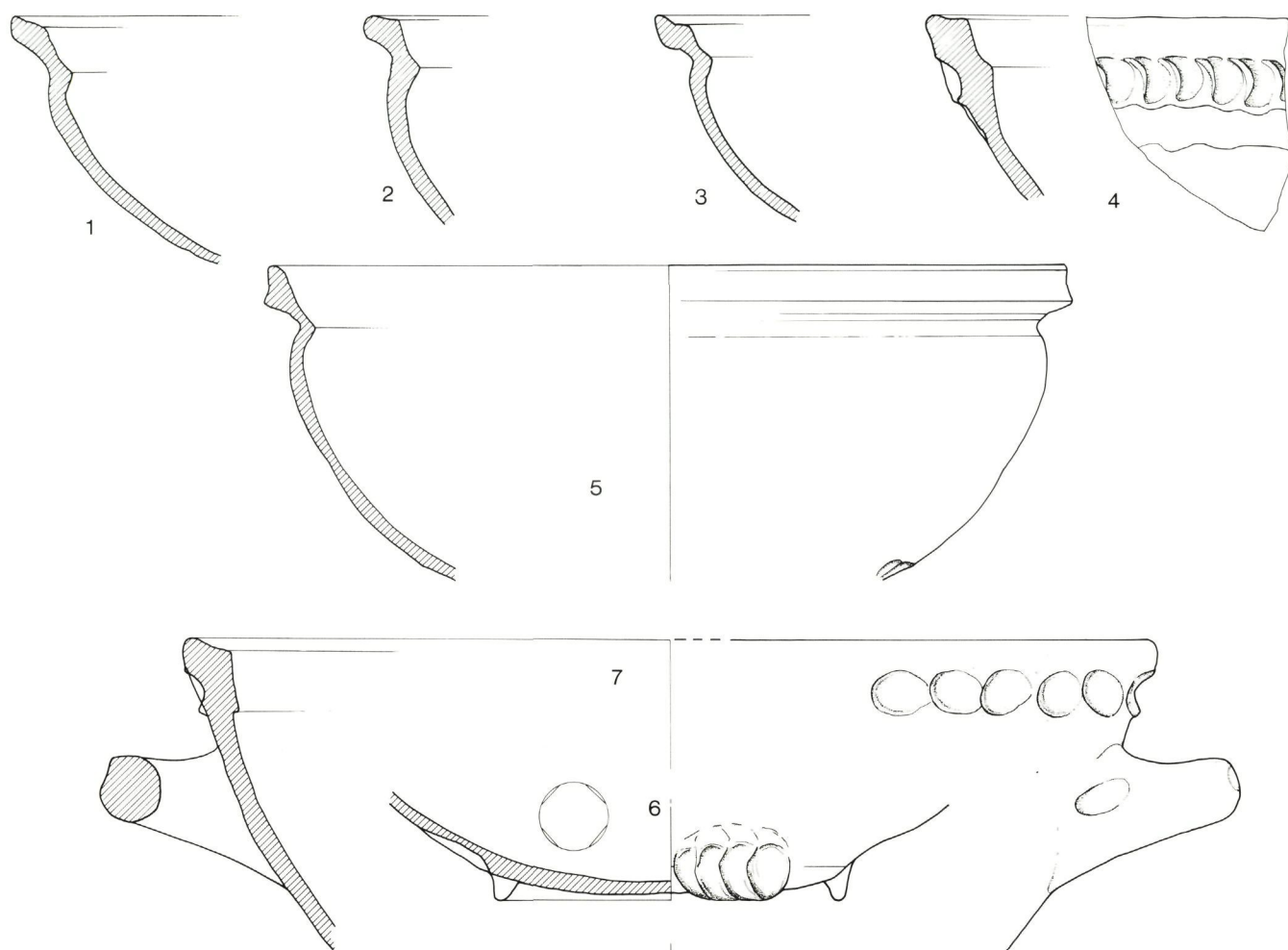
1: brick;

2: mortar;

3: limestone of Tournai;

4: sewer made of brick.

13 Grijs aardewerk (sch. 1:3).

Greywares (scale 1:3).

27 Bij het aardewerk in rode en witte klei zit een volledig exemplaar met eenzelfde randtype (fig. 39: 1). Het staat op 3 pootjes en heeft een steel. Gelijkaardige randen werden ook aangetroffen in de Baudeloo-abdij (De Smet 1984b, fig. 89-90; Idem 1988-89, fig. 4: 65.). Sommige zijn afkomstig van recipiënten met twee horizontaal geplaatste oren (De Smet 1988-89, fig. 3: 35; Idem 1989-90, fig. 2: 7.).
28 Vêche 1989, 253 fig. 5: 1.

zijde ook veelvuldig met een wit sliblaagje, in combinatie met geel- of groenkleurig glazuur, bedekt.

De kommen zijn het rijkst vertegenwoordigd. Twee belangrijke groepen zijn te onderscheiden: de grotere onversierde kommen, die overwegend voor de opslag werden gebruikt, en de kleinere, op de binnenzijde met een geel of groen glazuur bedekte types, die voornamelijk op tafel kwamen (zgn. papkommen).

De onversierde kommen zijn met meer dan 25 % van het totaal minimum aantal individuen het belangrijkste vormtype uit deze context. Vier randtypes zijn te onderscheiden. De meest voorkomende (80 %!) is de naar buiten staande blokvormige tot bandvormige, soms licht ingesnoerde rand (fig. 16: 1-7). Een tweede type heeft een naar buiten staande, eenvoudige, afgeronde rand die we bij de grijze, reducerend ge-

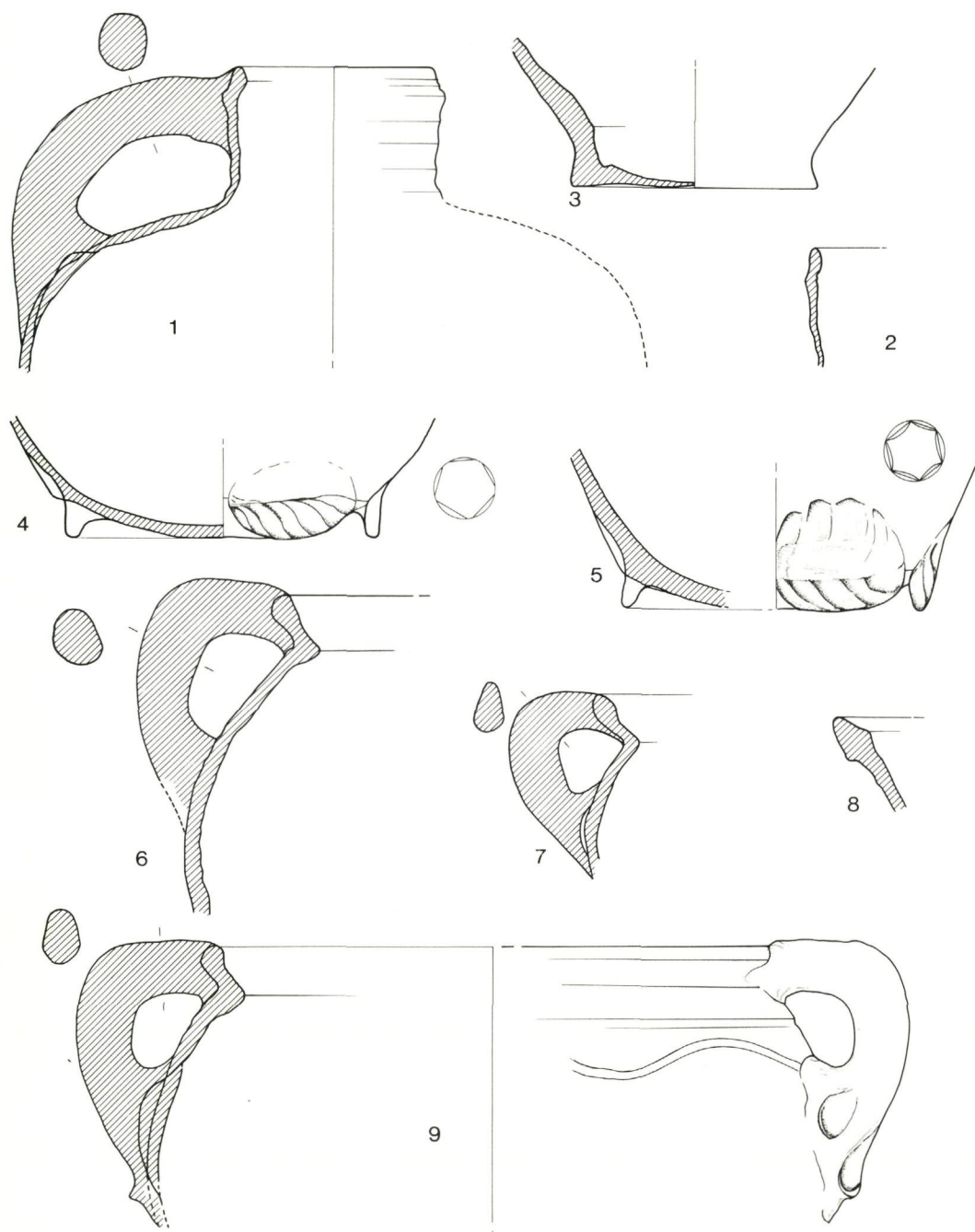
bakken kommen veelvuldig aantreffen (fig. 16: 8-10). Beide types bezitten een dekselgeul. De randdiameter schommelt tussen 20 en 31 cm. Een derde, weinig voorkomend type bezit een korte blokrand met horizontale dekselgeul (fig. 17: 1-2). Deze drie types hebben een lensbodem met 4 of 5 uitgeschulpte voetjes en zijn aan de binnenzijde volledig geglazuurd. Volledig afwijkend is het vierde komtype. Het is een brede open vorm, met een rand met Y-vormige doorsnede (fig. 17: 3-4)²⁷. Ze worden zowel aan beide zijden als enkel aan de binnenzijde geglazuurd.

De groep van kleinere komvormen, die met geel of groen glazuur versierd zijn, bezit drie hoofdtypen. Het meest voorkomende type heeft een brede geribbelde bandvormige rand, een halfbolvormig lichaam en een bodem met 5 of 6 uitgeschulpte voetjes (fig. 17: 5-8)²⁸. De

14 *Grijs aardewerk*
(sch. 1:3).

Greywares (scale 1:3).

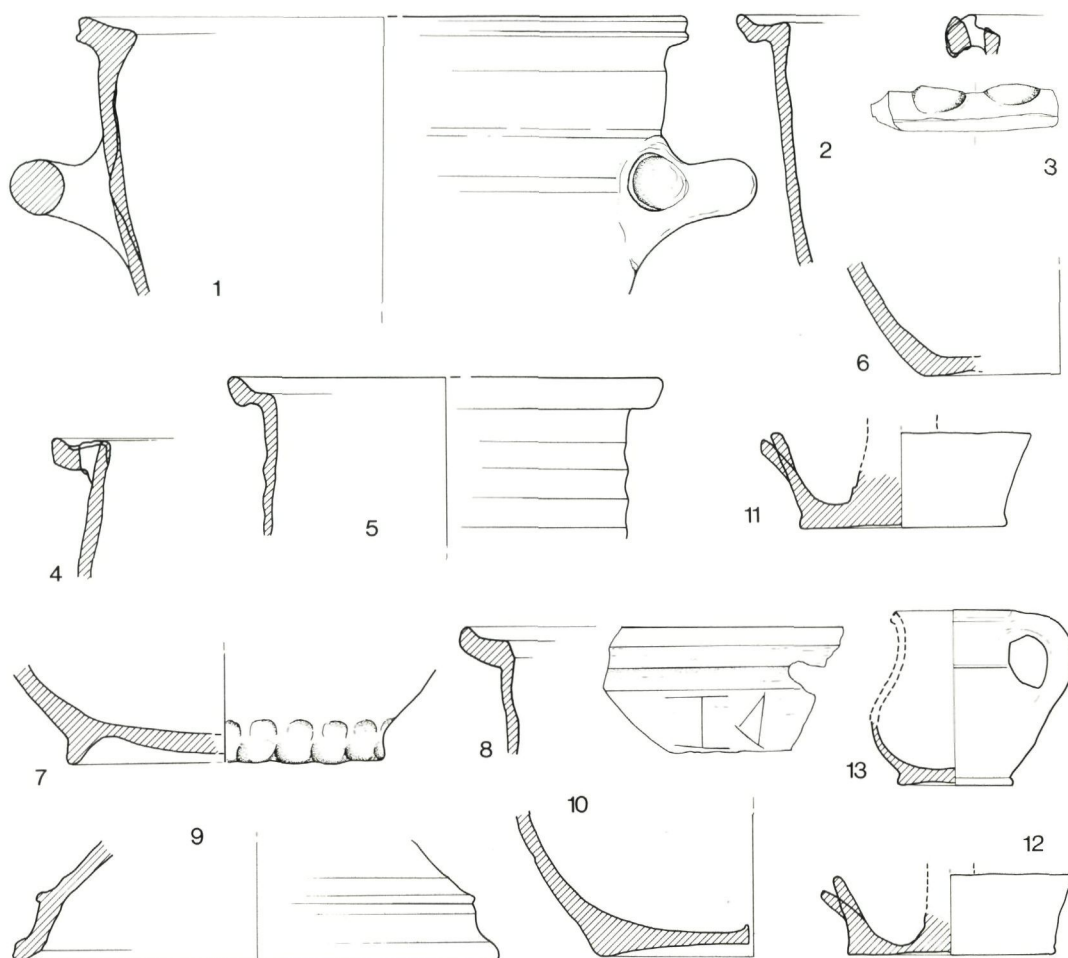
randdiameter schommelt tussen 11 en 18 cm. Een tweetal varianten op deze vorm komen voor. Eén recipiënt heeft dezelfde vorm, maar de bandvormige rand werd niet aangebracht (fig. 17: 9). Bij een ander kommetje is de bandvormige rand vervangen door een omgeplooid rand met draperiedecor, met daaronder twee grijpooortjes (fig. 17: 10). Het tweede hoofdtype bezit

een bandvormige rand met een uitgesproken doorn, een gietsneb, twee horizontaal aangebrachte oren, een trechter-vormig lichaam en een gedraaide standring. De vorm vertoont veel gelijkenis met de melkteil. Zowel kleinere (fig. 17: 11-12, 14) als grotere exemplaren (fig. 17: 13, 15) komen voor. Ook bij dit type is er een variant met draperiedecor (fig. 17: 16).

15 Grijs aardewerk
(sch. 1:3).

Greywares (scale 1:3).

Tenslotte zijn er nog een tweetal kleine recipiënten die verwant zijn met de gewone komvorm (fig. 17: 17).

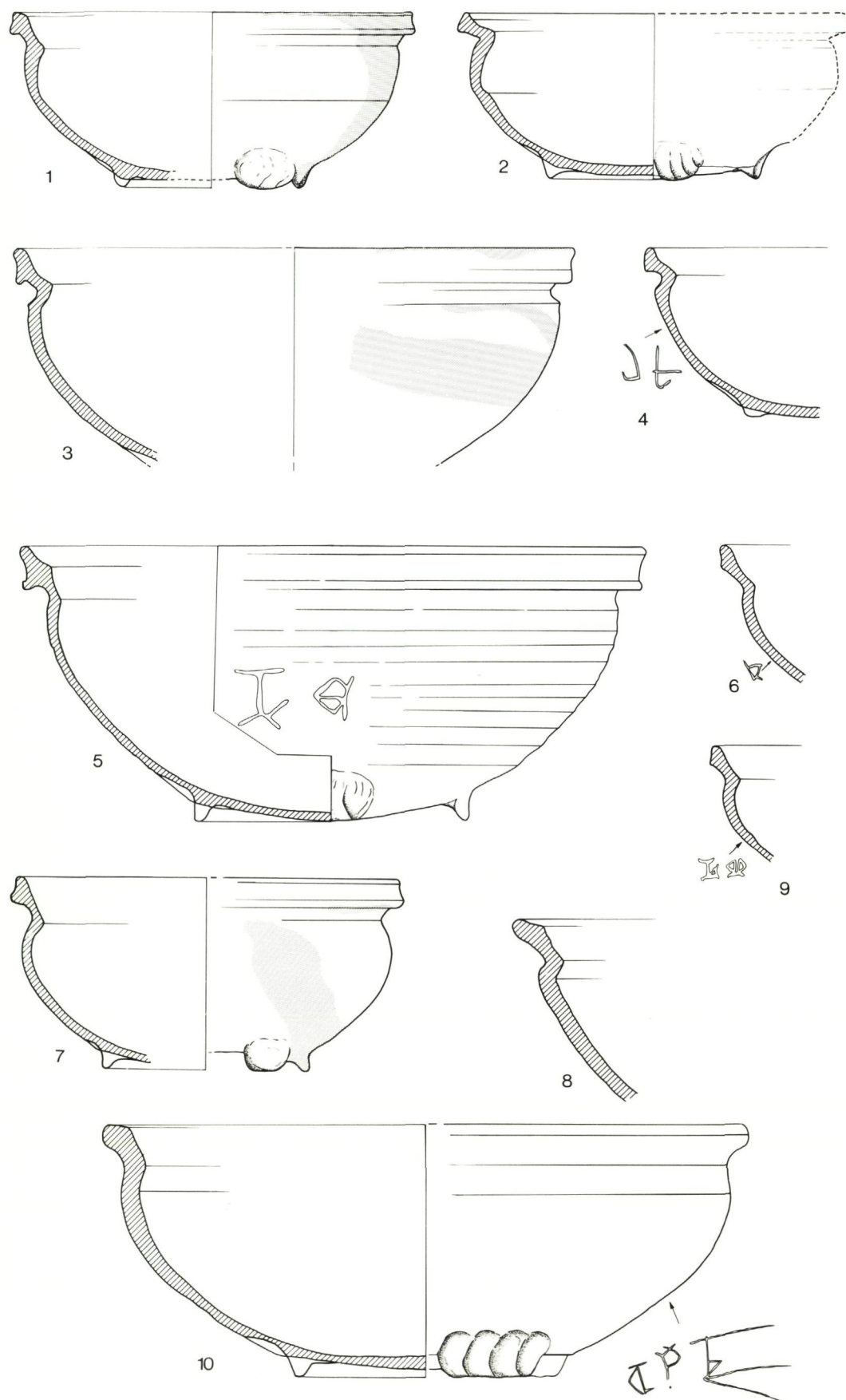
De teilen hebben een typische bandvormige rand, soms geribbeld, met meestal een sterk geprononceerde doorn en een brede uitgeduwde gietsneb. Enkel de binnenzijde is geglaazuurd. Driekwart van deze recipiënten bevat een laagje wit slib met geel- of groengekleurd loodglazuur. De randdiameter varieert van 23 tot 33 cm (fig. 17: 18-19).

Fragmenten van 3 vergieten bevonden zich in de afvalaag. Een groot exemplaar (diam. 26 cm) (fig. 18: 1) heeft de vorm van een teil, met twee oren en 3 standlobben. De binnenzijde is bedekt met een witte sliblaag en geel glazuur. Het randfragment van een middelgroot exemplaar (diam. 21 cm) bezit een bijna haaks naar buiten geknikte blokrand met dekselgeul. Deze dekselgeul is versierd met wit slib en geel

glazuur waaruit tot op de rode klei driehoekjes gesneden zijn (fig. 18: 2). Tenslotte is er nog een miniatuur-vergietje (diam. 10 cm) met twee horizontaal op de rand geplaatste oren. De binnenzijde is bedekt met lichtroze slib en lichtgroen glazuur (fig. 18: 3).

De borden en schalen zijn ook relatief goed vertegenwoordigd. De kleinere vormen behoren op één uitzondering na (fig. 18: 7; met een slordige slibversiering) alle tot hetzelfde basistype (fig. 18: 4-6). Ze staan op uitgeschulpte voetjes. Eén exemplaar is versierd in *sgraffitto*techniek (fig. 18: 8). Ook hier zien we op de rand een patroon met uitgesneden driehoekjes. De grote schalen of borden hebben een eenvoudiger profiel, soms ook wel met een opstaand boordje (fig. 18: 9-10). Op één randfragment is de letter S uitgesneden (fig. 18: 11). Een ander versierd exemplaar heeft een veel complexer profiel en moet

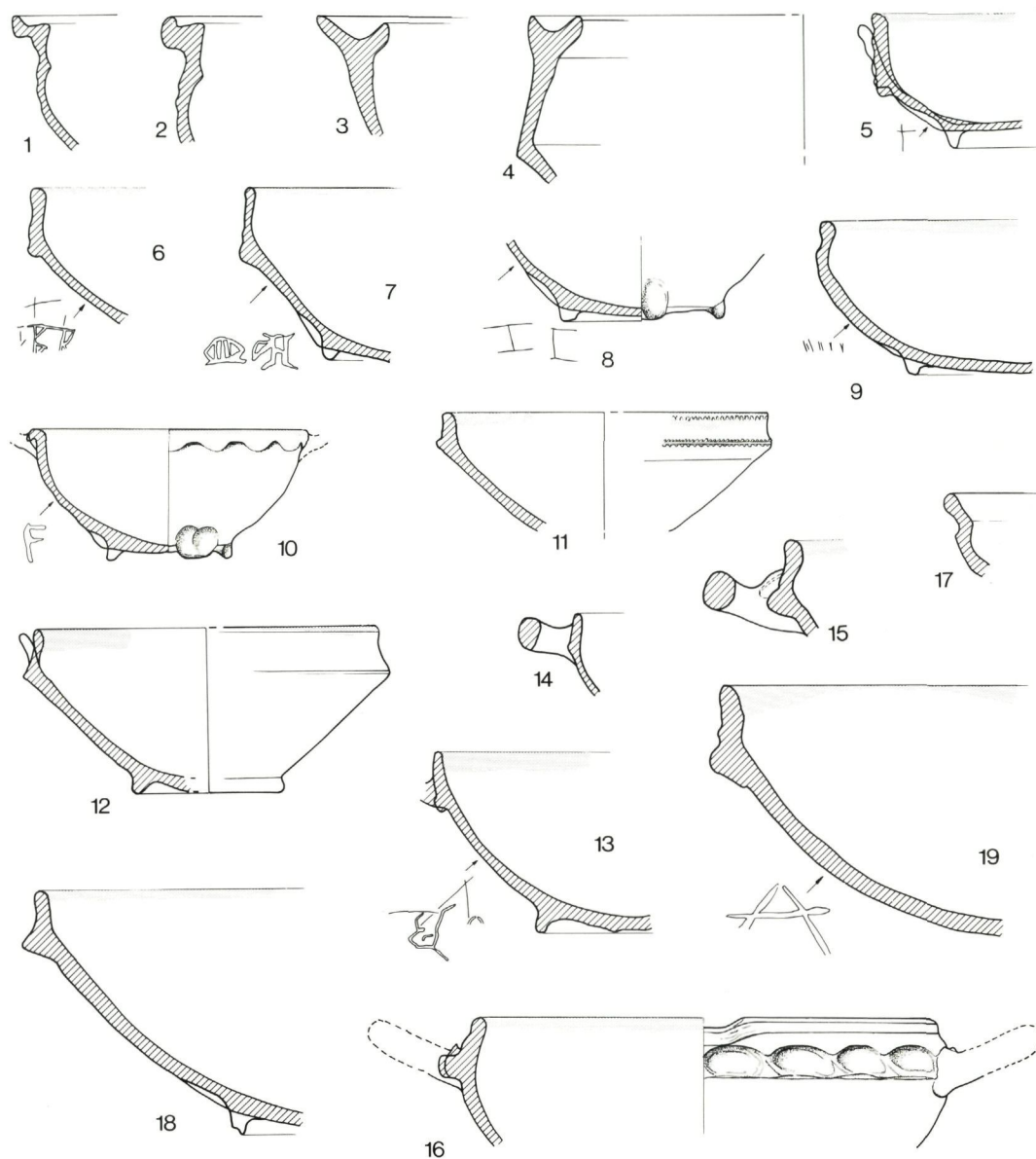

16 Rood aardewerk
(sch. 1:3).
Redwares (scale 1:3).

17 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

tot een ander type gerekend worden (fig. 18: 12). De bodem van de grote borden bestaat uit uitgeknepen voetjes of een standing-ring (fig. 18: 10). De borden zijn aan de binnenzijde overwegend bedekt met wit slib en glazuur.

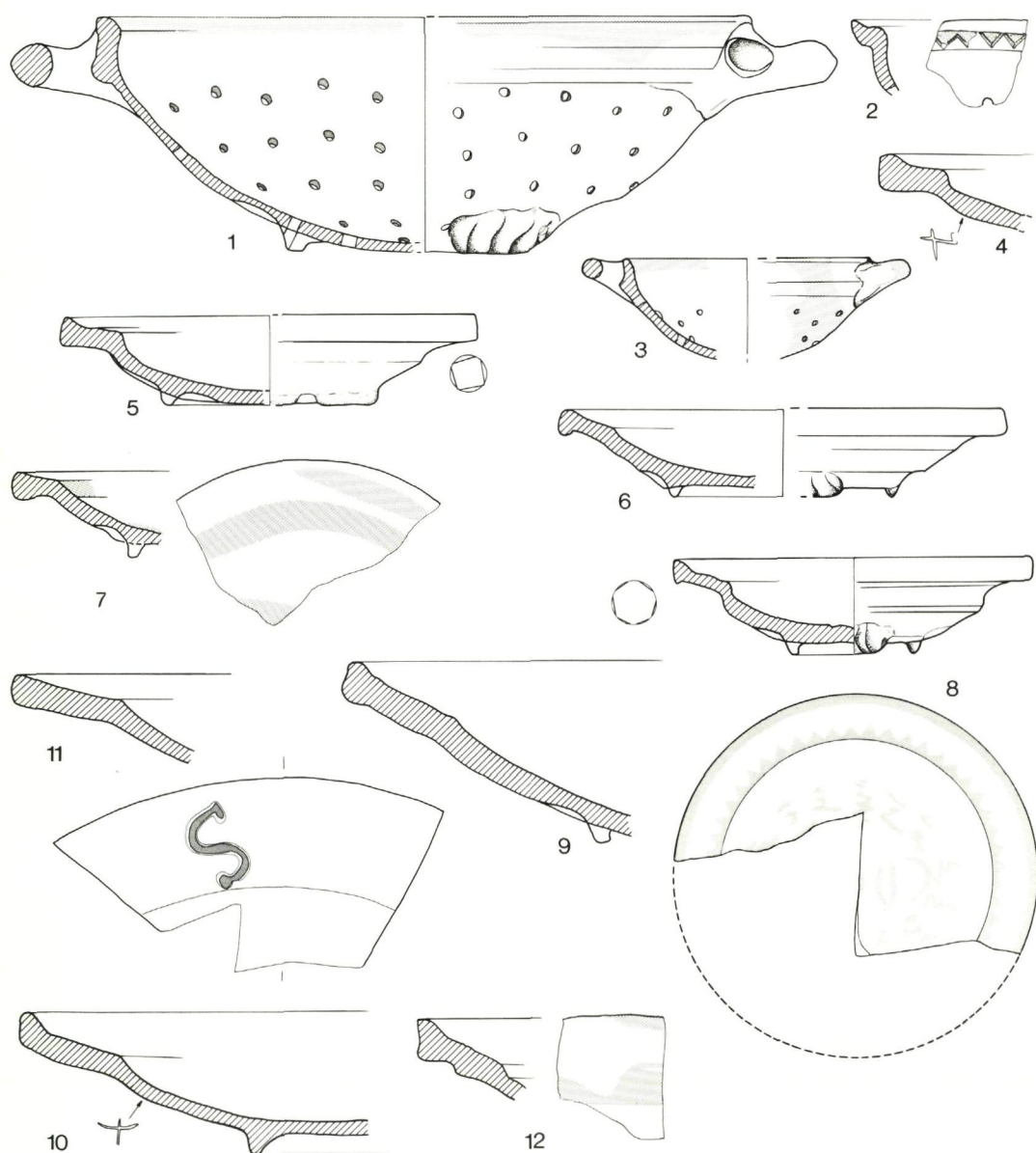
Een laatste groep van de open vormen zijn de pannen. Een eerste type zijn de braadpannen, waarvan slechts twee fragmenten aangetroffen zijn. Eén fragment heeft een naar buiten geplooid rand met dekselgeul waarop een getorst hol oor is aangebracht (fig. 19: 1). Het is geglazuurd aan de binnenzijde. Er zitten geen roetsporen op.

Een tweede type is de panvorm met pootjes, de steelpan, waarvan drie recipienten aangetroffen werden. Het grootste exemplaar heeft een blokvormige rand met gietsneb, hoge, *quasi* rechte wanden en een licht concave bodem met drie massieve pootjes (fig. 19: 4)²⁹. Een hol oor is schuin op de rand aangezet. De binnenzijde is volledig geglazuurd. De twee kleinere exemplaren zijn onvolledig. Ze hebben een eenvoudige rand (fig. 19: 2). Het oor is zeer schuin aangezet (fig. 19: 3). Slechts bij één van beide zijn roetsporen zichtbaar.

Met meer dan 12 % vormen de grappen de op één na grootste groep in deze afval-

29 Vêche & Vilvorder 1988, fig. 91:27: het lichaam heeft een identieke vorm, maar staat op schelpvoetjes i.p.v. pootjes.

18 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

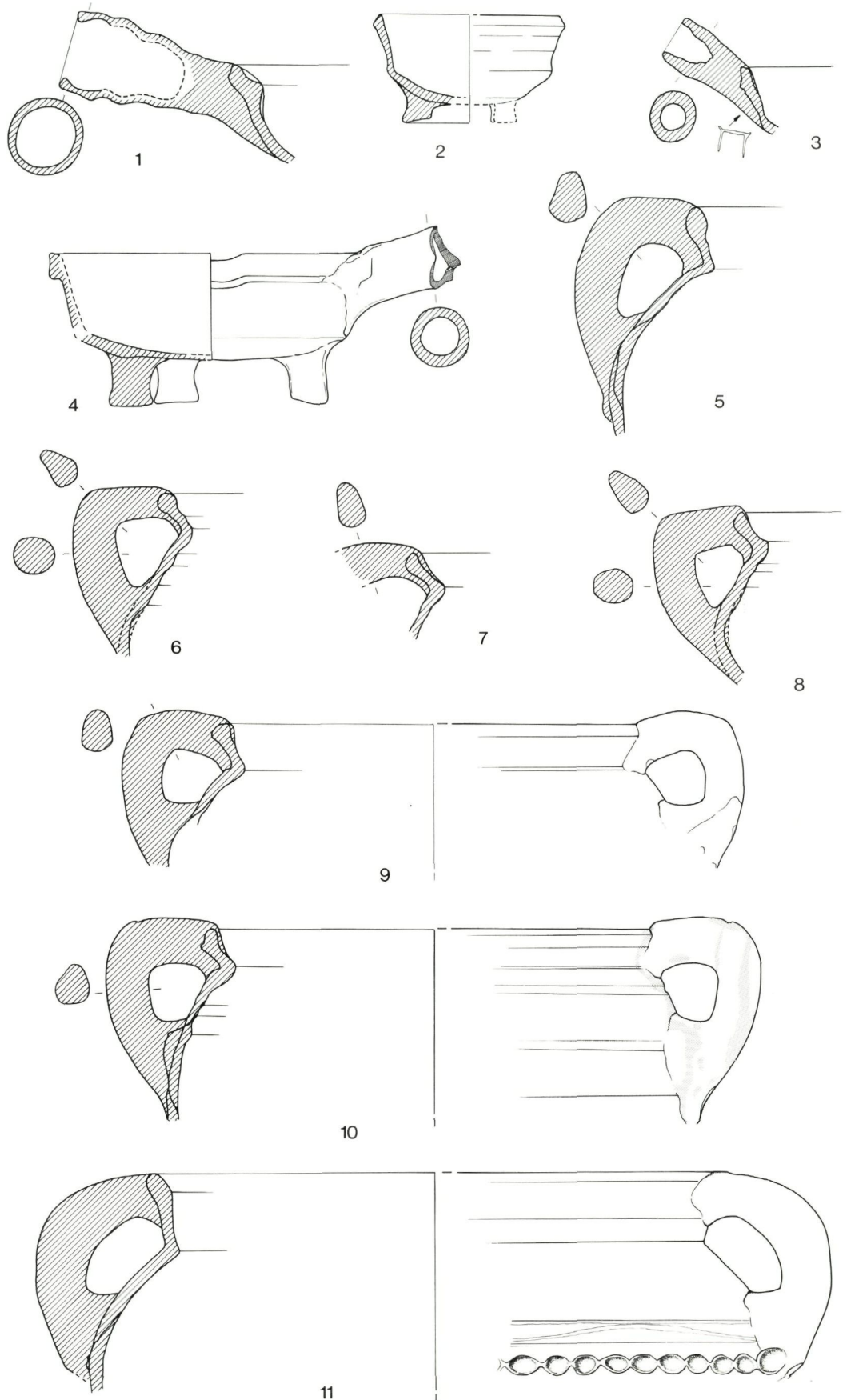
context. Twee hoofdtypes kunnen onderscheiden worden: de grote grape met twee oren (randdiameter tussen 18 en 23 cm) en de kleine grape met een holle steel en giet-sneb (de zgn. kookkan of steelgrape, randdiameter tussen 8 en 15 cm).

De tweeorige grape heeft een rechte, naar buiten staande en bovenaan verdikte rand (fig. 19: 5-9), die soms geprofileerd is (fig. 19: 10). De oren zijn steeds op de knik samengedrukt. Twee exemplaren vertonen een door het ophangen sterk uitgesuurde zone onderaan de aanhechting van het oor met de rand. Aan de binnenzijde zijn de

bodem en de rand geglazuurd, aan de buitenzijde de rand en de schouder. Eén exemplaar verschilt duidelijk van het hierboven beschreven type (fig. 19: 11). Het baksel heeft een rozerode kleur, een minder zandige verschraling en is harder gebakken. Het heeft een hoge hals en een licht naar buiten geplooid eenvoudige rand, met een diameter van 28,5 cm. Het oor is wel licht samengeknepen, maar niet opgetrokken tot een knik. De buik is versierd met een band naast elkaar staande vingerindrukken met daarboven twee parallelle groeflijnen waartussen een golvende lijn aangebracht

19 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

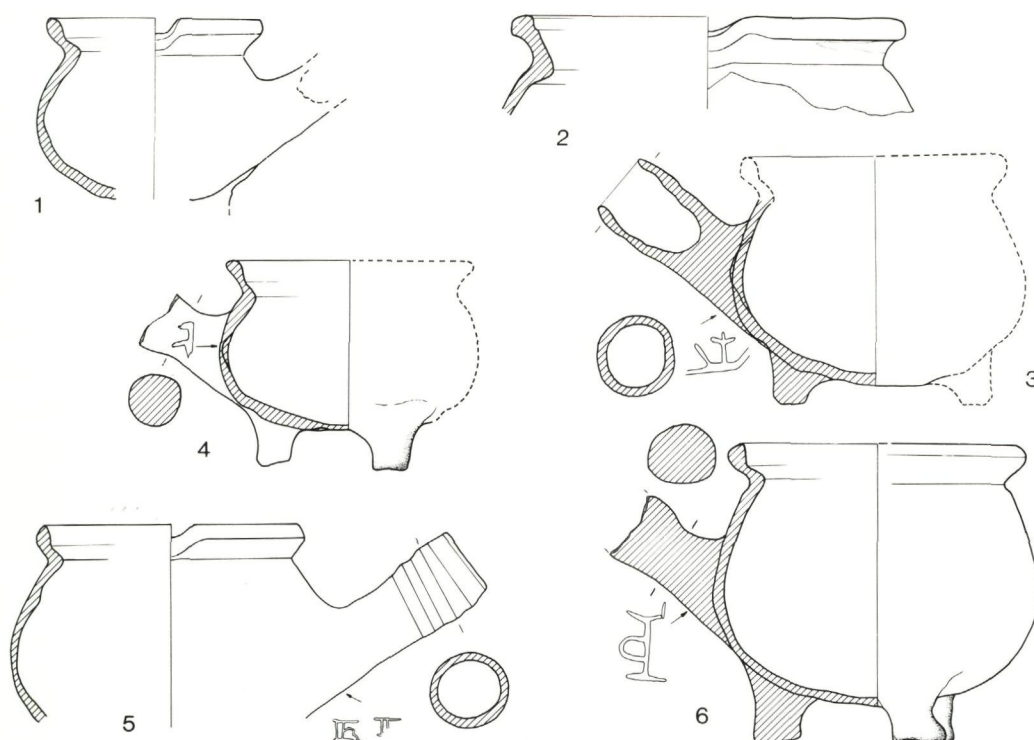
Redwares (scale 1:3).

20 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

is. Van het bewaarde deel (tot de aanzet van het oor op de buik) is de buitenzijde volledig en aan de binnenzijde enkel de hals met een olijfgroen gekleurd glazuur bedekt.

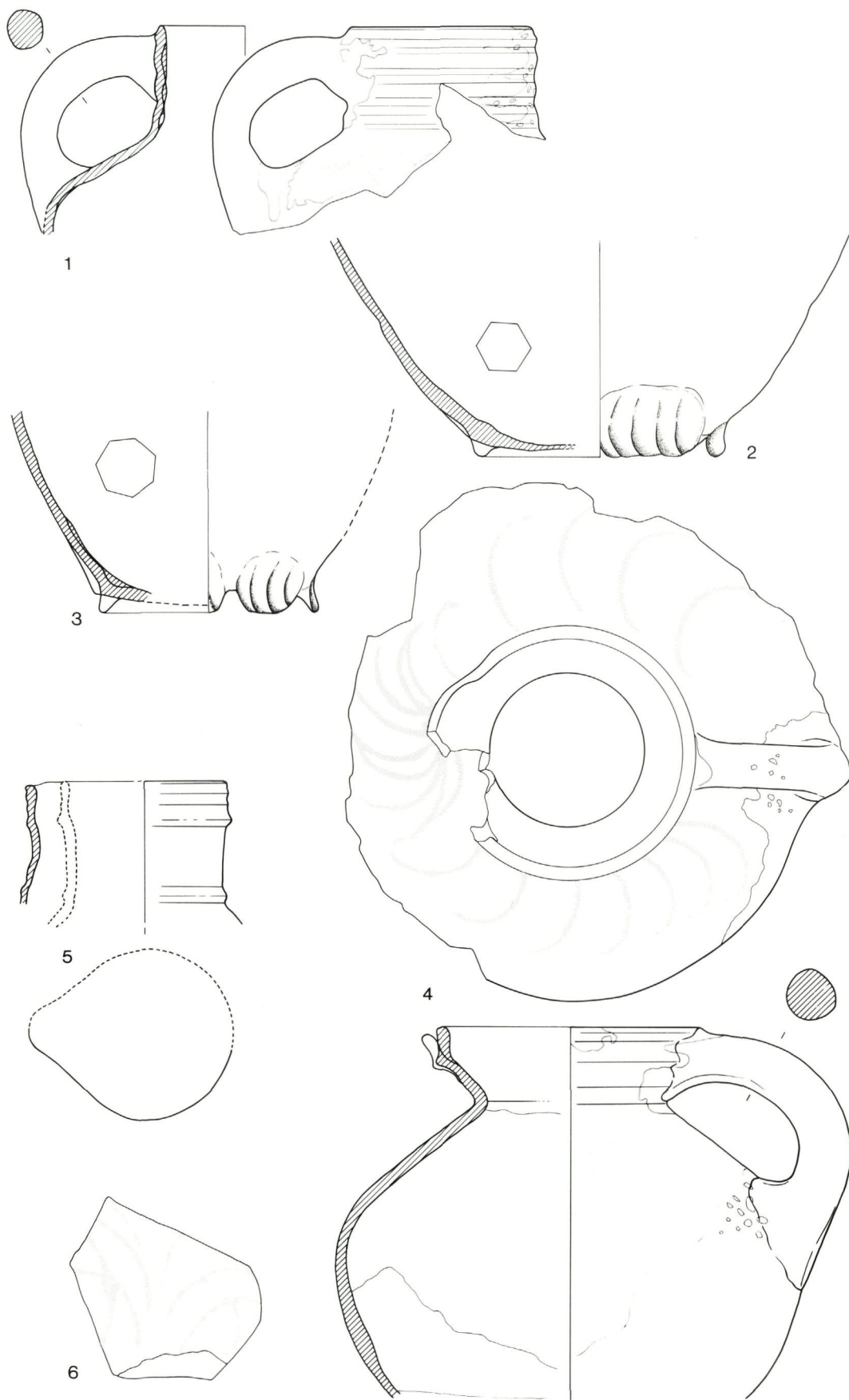
De steelgrape heeft een naar buiten geplooid, verdikte en afgeronde rand, meestal met een licht geprononceerde dekselgeul. De uitgeduwde, smalle gietsneb staat dwars op de holle steel, die schuin op de buik is aangebracht. Het lichaam heeft een bolle vorm (fig. 20: 1-6). Het glazuur bevindt zich aan de binnenzijde op de bodem en de rand, en aan de buitenzijde op de rand en de schouder.

De fragmenten van drie deksels in rood aardewerk werden in deze afval laag aangetroffen. Van het eerste individu is enkel een wandfragment met een uitgesproken ribbel boven de rand bewaard gebleven. Het heeft een bruinkleurig glazuur aan de buitenzijde. Het tweede exemplaar heeft een omtrek van 23,5 cm. Het heeft een bandvormige rand met een uitgesproken doorn en is versierd met gebogen sliplijnen (fig. 25: 8). Enkel de buitenzijde, op de rand na, is geglazuurd. Het derde deksel wordt besproken in samenhang met een wasbekken (cf. *infra*).

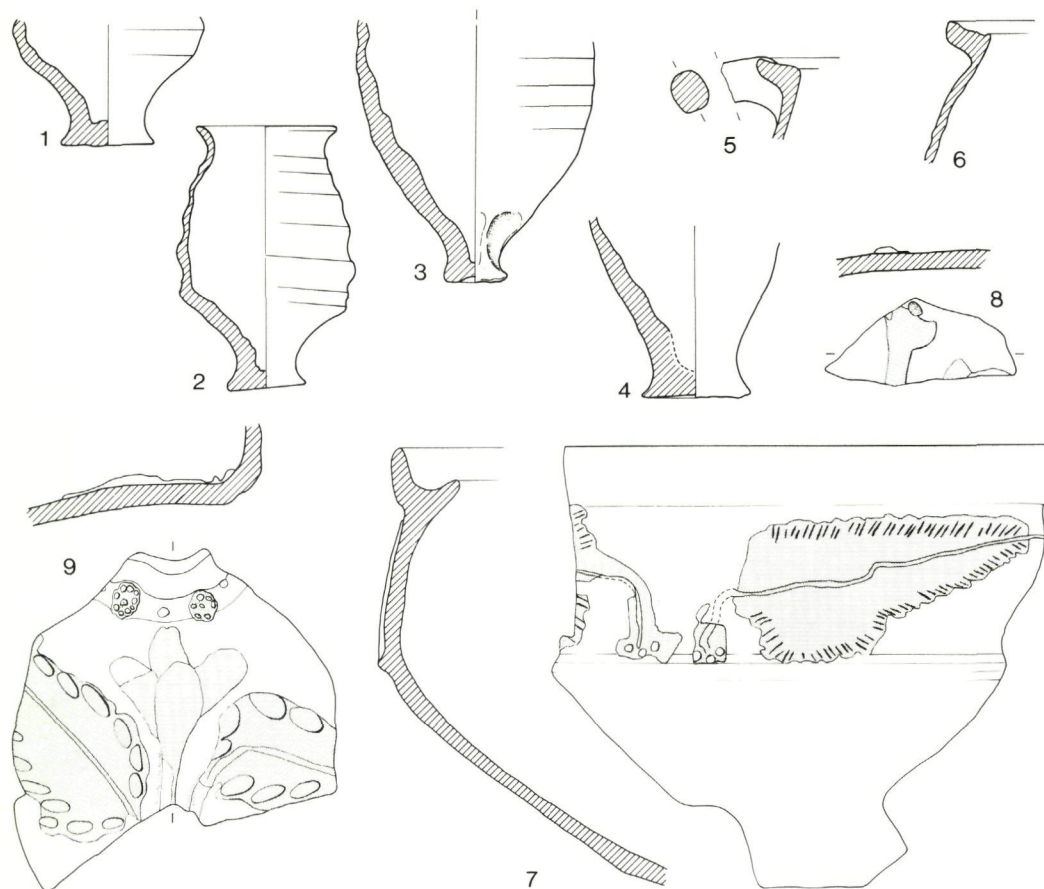
Merkwaardig is het feit dat er veel minder kruiken in rood dan in grijs aardewerk zijn aangetroffen, slechts 11 recipiënten. Er kunnen drie randtypes onderscheiden worden: een cilindervormige geribbelde hals met een eenvoudige rand, soms met doorn (fig. 21: 1), een bandvormige rand met doorn op een rechte cilindervormige hals (fig. 21: 5) en een bandvormige rand met doorn en een brede uitgeduwde gietsneb op een korte trechtervormige hals (fig. 21: 4). Op de bodem zijn 6 tot 7 standlobben aangebracht (fig. 21: 2-3). Aan de binnenzijde zijn de hals en de bodem geglazuurd, aan de buitenzijde de hals en de schouder. De schouder is meestal versierd met een geometrisch patroon in wit sliel (fig. 21: 1, 4, 6).

Het drinkgerei in rood aardewerk is hier vertegenwoordigd door een 10-tal recipiënten die als *drinkuyt* gekend staan. Het zijn smalle hoge bekers met een eenvoudige, naar buiten geplooid rand en een smalle massieve voet. De kleine exemplaren (± 11 cm hoog) hebben een cilindervormig, dunwandig lichaam, versierd met een vijftal zware draairibbels (fig. 22: 1-2). De grotere exemplaren (waarvan we

21 Rood aardewerk
(sch. 1:3).
Redwares (scale 1:3).

22 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

de vorm niet volledig kunnen herstellen) hebben een meer afgeronde vorm (fig. 22: 3-4). De kleinere, cilindrische vorm heeft een geglaazuurde rand en glazuurspatten op het lichaam, de grotere vorm vertoont geen glazuursporen. Opvallend bij deze recipiënten is de slordige vormgeving en afwerking.

Naast de vele vormen en recipiënten die met voedsel te maken hebben zijn er enkele voorwerpen die in verband staan met hygiëne en lichaamsverzorging.

Vooreerst is er de kamerpot, waarvan er fragmenten van een zevental individuen weergevonden zijn (fig. 22: 5-6). Ze hebben een haaks naar buiten geplooid eenvoudige rand, waaraan een kort, rolrond oor is gezet, en een concave bodem. Aan de binnenzijde zijn de rand en de bodem geglaazuurd, aan de buitenzijde de rand en het deel van de schouder recht tegenover het oor. De hoogte schommelt rond de 15 cm.

Een versierd wasbekken (fig. 22: 7), waarschijnlijk met een bijhorend deksel (fig. 22: 8-9), is één van de opvallende stukken uit deze context³⁰. Het heeft een rand met een Y-vormige doorsnede, die een zware dekselgeul vormt (cf. kom fig. 17: 4 en fig. 37: 3), licht convexe wanden en een lensbodem met standlobben. De raddiameter bedraagt ± 42 cm. De binnenzijde is volledig geglaazuurd. De buitenzijde, die geglaazuurd is tot aan de bodem, is versierd met een opgelegd decor in wit slib; grote bladeren die per twee met de steel bij elkaar staan. In het uiteinde van het steeltje zijn telkens drie gaatjes gemaakt tot in de rode klei. Aan de hand van het glazuur en het slib verkreeg men vier kleuren: roodbruin op het lichaam, groen op de bladeren, geel op de uiteinden van de bladeren en op de steeltjes, en zwart (op oplegwerk in rode klei) waar twee steeltjes samengaan. Een voorwerp dat bij dit wasbekken lijkt te horen is een zwaar deksel

30 Verhaeghe 1989, 71-72; Gaimster & Verhaeghe 1992. Een functie als wijnkoeleris ook mogelijk (Groeneweg 1987, 20).

met knop (fig. 22: 8). Zowel het baksel, de techniek als de versiering wijzen hierop. Het decor bestaat ook hier uit bladeren, met centraal de vrucht(?). Rond de basis van de dekselknop, die waarschijnlijk ook versierd was, ligt een band rode klei met daarop enkele rozetten in witte klei. Deze twee voorwerpen zijn vrij uniek, zowel qua vorm als qua voorkomen. Er zijn tot nu toe slechts 10 fragmenten van dergelijke wasbekkens in Europa (Nederland, Frankrijk, Vlaanderen en Engeland) gekend, waarbij het uitsluitend gaat om recipiënten met een handvat in de vorm van een gezichtsmasker³¹. Het handvat van het Petegemse stuk is niet bewaard gebleven. Het is wel één van de weinige exemplaren dat een beeld werpt op de overige versiering van deze voorwerpen. Het bijhorende deksel is echter volkomen uniek. Er zijn tot nu toe geen zulke deksels gekend, laat staan in combinatie met het wasbekken zelf³².

Een ander minder voorkomend voorwerp is de zgn. lavabo. Deze context leverde twee fragmentair bewaarde exemplaren op. Ze komenduidelijk uit een verschillend productiecentrum. De ene heeft een volrood baksel en is aan de buitenzijde bedekt met een decor in *graffittotechniek* (fig. 23: 1-2). De rand en één oor zijn bewaard gebleven. Het decor bestaat uit een zigzag-patroon op de rand en een bladrankenmotief op schouder en buik, waar ze rond enkele letters of een tekst zijn aangebracht. Naast de letters staat een gekroond wapenschild met lelie en korenaar (?). Het horizontaal staande, licht getorst oor is aangebracht op een uitspringende ribbel, die versierd is met uitgesneden hoekjes. Opvallend is dat dit recipiënt in twee afzonderlijke delen vervaardigd is; rand en schouder zijn apart gedraaid en samengebracht met buik en bodem d.m.v. de versierde ribbel, waarop dan het oor is aangebracht. Dit voorwerp is zeer zorgvuldig vervaardigd en is van een hoge kwaliteit.

Een tweede lavabo is onversierd en vervaardigd uit een rozerood tot lichtroze, zeer hard gebakken klei. De rand is niet bewaard, wel een buikfragment met gietsuit en een fragment met een horizontaal aangezet oor (fig. 23: 3-4). De buitenzijde lijkt volledig geglaazuurd, aan de binnenzijde enkel de bodem.

Naast de majolicavoorbeelden bevat deze afvalaag ook fragmenten van 5 zalfpotten in rood aardewerk. Ze hebben de typische

*albarello*vorm (fig. 23: 5). Enkel de vlakke bodem is sterk verschillend van zijn Spaanse verwanten. De binnenzijde is volledig geglaazuurd.

Een in deze periode veelvuldig voorkomend recipiënt is de bloempot. De haaks naar buiten geplooid rand is afgerond tot bandvormig en is soms ingesnoerd (fig. 23: 8-9)³³. De wand, die soms doorboord is (fig. 23: 10), heeft twee horizontaal geplaatste oren (fig. 23: 7). De centraal doorboorde bodem is vlak tot licht concaaf of heeft een 5-tal standlobben. De bloempotten zijn ongeglazuurd.

De olielampjes in rood aardewerk zijn identiek aan de grijze exemplaren. Eén individu is quasi volledig bewaard gebleven (fig. 23: 6). Het 11 cm hoge olielampje bestaat uit een voetschotel en een oliehouder die met elkaar verbonden zijn met een massieve stam. Een fijn rolrond oor is verticaal geplaatst en gehecht aan de beide schotels, haaks op hun gietsneb. Het snebje van de oliehouder is sterk verbrand en zwartgeblakerd door de brandende wick die zich daar bevond. Het glazuur van de beide schotels, vooral van de oliehouder, vertoont talrijke krassporen.

Een opvallende vorm binnen het oxyderend gebakken aardewerk is het komfoor. Dertig individuen konden geteld worden. Ze behoren allemaal tot hetzelfde basistype (fig. 24: 1-4). Ze hebben rechte wanden met trapsgewijs uitgesneden kantelen en een uitgesneden driehoek onder elk kanteel (één uitzondering met een cirkelvormige uitsnijding, fig. 24: 6³⁴). Twee handgrepen zijn horizontaal of licht naar benedenstaand op de overgangsribbel tussen wand en bodem aangezet. Deze handgrepen zijn één-, twee- of drieledig. Uitzonderlijk is deze handgreep vervangen door een horizontaal of verticaal geplaatst oor. De bodem wordt gedragen door een gedraaide, holle voet. De binnenzijde is volledig geglaazuurd. Geen enkel exemplaar vertoont binnenin sporen van verbranding. Aan de buitenwand is wit slib met geel- of groenkleurig glazuur aangebracht. De overgangsribbel tussen bodem en wand is gekarteld door het uitsnijden van hoekjes of reepjes tot in de rode klei. Bodem en voet zijn ongeglazuurd. De hoogte bedraagt gemiddeld 12 cm, de raddiameter schommelt tussen 15 en 18 cm (uitgezonderd fig. 24: 3). Ze zijn van hetzelfde type als de voorbeelden uit Doornik³⁵.

31 Gaimster & Verhaeghe 1992.

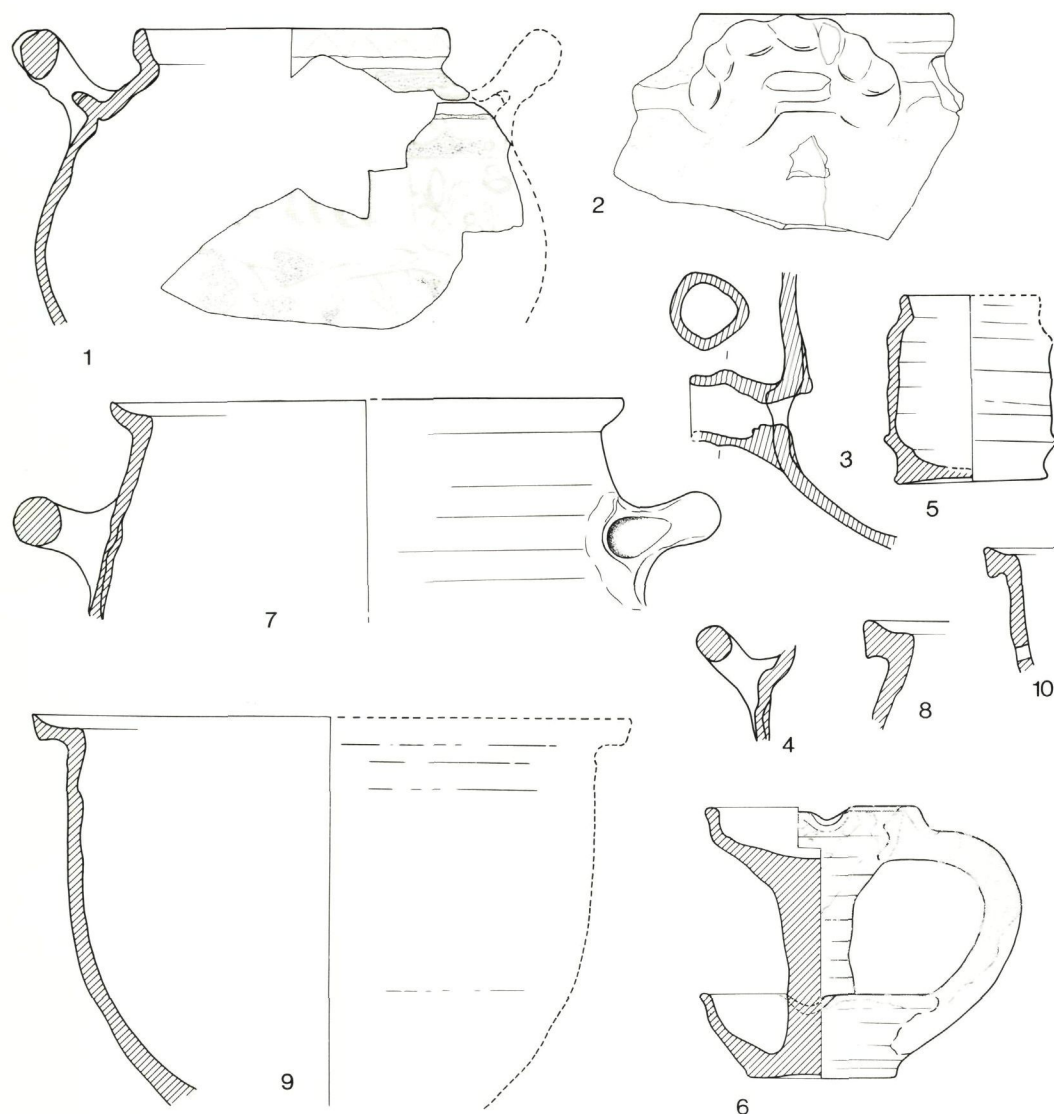
32 *Ibidem*, 310.

33 Vêche & Vilvorder 1988, fig. 91: 25.

34 Vilvorder 1987, fig. 8: 6.

35 Matthijs 1976, fig. 50, 52 en 59 (XV); Vilvorder 1987, fig. 8: 3-5. Ook in Doornik draagt geen enkel exemplaar sporen van vuur en is het glazuur aan de binnenzijde eveneens in goede staat (Vilvorder 1987, 78). Een type dat gelijkenissen vertoont werd gevonden te Mons (Soumoy-Goffart 1988, fig. 112: 28).

23 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

Tenslotte zijn er nog enkele speciale vormen. De voornaamste is een in *sgrafitto*, rijk versierde pot met een vrij brede gietsneb en twee verticaal geplaatste bandoortjes (fig. 25: 1). De secundair doorboorde bodem bezit 6 schelpvoetjes. De pot is volledig geglaazuurd, aan de buitenzijde op wit slib. De uitgesneden versiering aan de buitenzijde is zeer slordig: op de rand en de schouder staat een band met uitgesneden hoekjes, op de buik een bijna onleesbare tekst (fig. 25: 2). Enkel de eerste vier letters zijn echt leesbaar: O MAT[...]. Zowel de vorm als de versiering zijn quasi identiek aan een pot gevonden te Middelburg³⁶. Deze pot, die gedateerd wordt tussen 1475

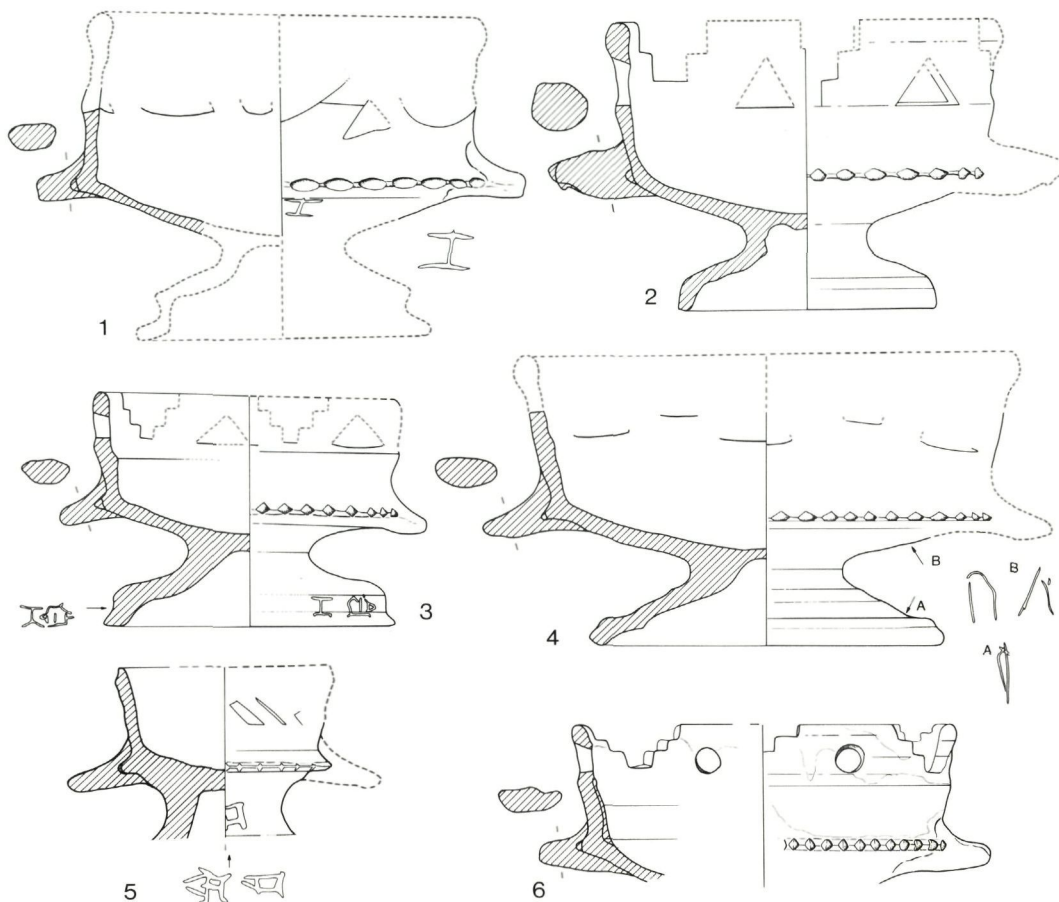
en 1525, draagt de leesbare gotische tekst O MATER DEI N MEMENTO ME. De Petegemse pot is waarschijnlijk een kopie van een gelijkaardig voorbeeld. Het is wel op een mislukking uitgelopen; de pot was te klein voor de volledige tekst (randdiameter 11,5 cm tegenover 14 cm voor het Middelburgse exemplaar) en het wit slib slecht aangebracht, zodat dit afbrokkelde bij het insnijden van de gotische letters. Dit is mogelijk ook de reden waarom de pot, blijkens de secundaire doorboring centraal in de bodem, als een bloempot gebruikt (of herbruikt?) werd.

Een merkwaardig fenomeen in deze context is het voorkomen van verschillende

36 Hurst e.a. 1986, 153.

24 Rood aardewerk (sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

miniatuurvormen, die imitaties zijn van bestaande en in deze context voorkomende vormen. Naast het kleine vergiet dat hierboven reeds besproken is en dat als een twijfelgeval kan beschouwd worden, zijn er nog vijf andere miniatuurpotjes: een zgn. lavabo (fig. 25: 5), drie grappen (fig. 25: 3-4 & 6) en een komfoortje (fig. 24: 5). Een minigrappe (fig. 24: 6) is een perfecte miniatuur-imitatie van de grote grappen in rode en witte klei (cf. *infra*). De witte klei van de bodem is echter vervangen door een wit sliblaagje. Een vergelijkbare miniaturgrappe (wel iets groter), ook met bodem en pootjes in wit slib, is gevonden in Rijsel ³⁷.

Tenslotte is er nog een antropomorfe vorm: een mensenkopje van 4,5 cm hoogte in rode klei met het aangezicht (de neus, de mond, de ogen en de kin) in witte klei geboetseerd (fig. 25: 7). Het is waarschijnlijk de grijpknop van een rijk versierd deksel.

Een 100-tal recipiënten vertonen inge-

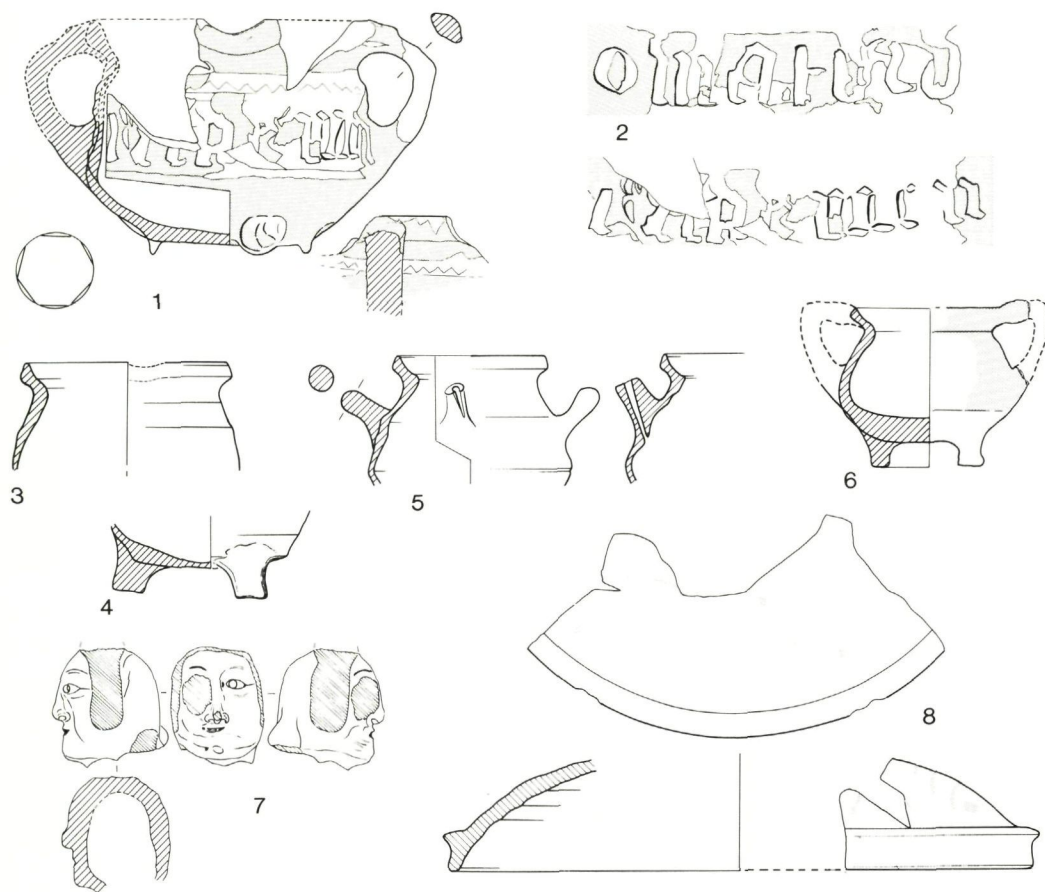
kraste eigendomsmerken. De bespreking hiervan gebeurt in een apart hoofdstuk.

Deze afvalaag uit de abdij van Beaulieu bevat een rijk vormengamma in roodbakend aardewerk. Dit aardewerk moet grotendeels afkomstig zijn van pottenbakkers uit Oudenaarde ³⁸. Door zijn specifieke, regionale voorkomen is er weinig vergelijking met ceramiekvormen uit andere gebieden mogelijk, met uitzondering van Doornik. De Doornikse ceramiekvormen uit dezelfde periode vertonen een opvallende gelijkenis met die uit het Oudenaardse. Er kan vanuit Doornik een invloed op de Oudenaardse ceramiekproductie geweest zijn. Het is ook niet uitgesloten dat een deel van het roodbakende aardewerk uit deze context uit het Doornikse afkomstig is. Door het gebruik van dezelfde alluviale kleien kunnen ze echter a.h.v. het baksel niet onderscheiden worden. Een deel van de voorwerpen heeft een versiering meege-

³⁷ Debersée 1967, 673, fig. 5 nr 22 (XIV-XV).

³⁸ Het aardewerk uit dezelfde periode dat gevonden is te Ename en Oudenaarde is identiek.

25 Rood aardewerk
(sch. 1:3).

Redwares (scale 1:3).

kregen, nl. door het wit slib uitgesneden hoekjes, die opvallend gelijkvormig is en die naar eenzelfde pottenbakkerscentrum lijkt te verwijzen. De komforen die in Doornik gevonden zijn³⁹ hebben dezelfde vorm en ribbelversiering met uitgesneden hoekjes als de Petegemse exemplaren. Ook hier wijzen verschillende elementen op een herkomst uit eenzelfde pottenbakkerscentrum in de regio Oudenaarde-Doornik. Deze problematiek wordt, samen met de verbanden met andere ceramiegroepen, verder behandeld bij het hoofdstuk Interpretaties en Tabellen.

5.1.3 Importceramiek

Steengoed

Het Rijnländs steengoed is het best vertegenwoordigde importaardewerk uit deze context. Het gaat hier vooral om drink- en

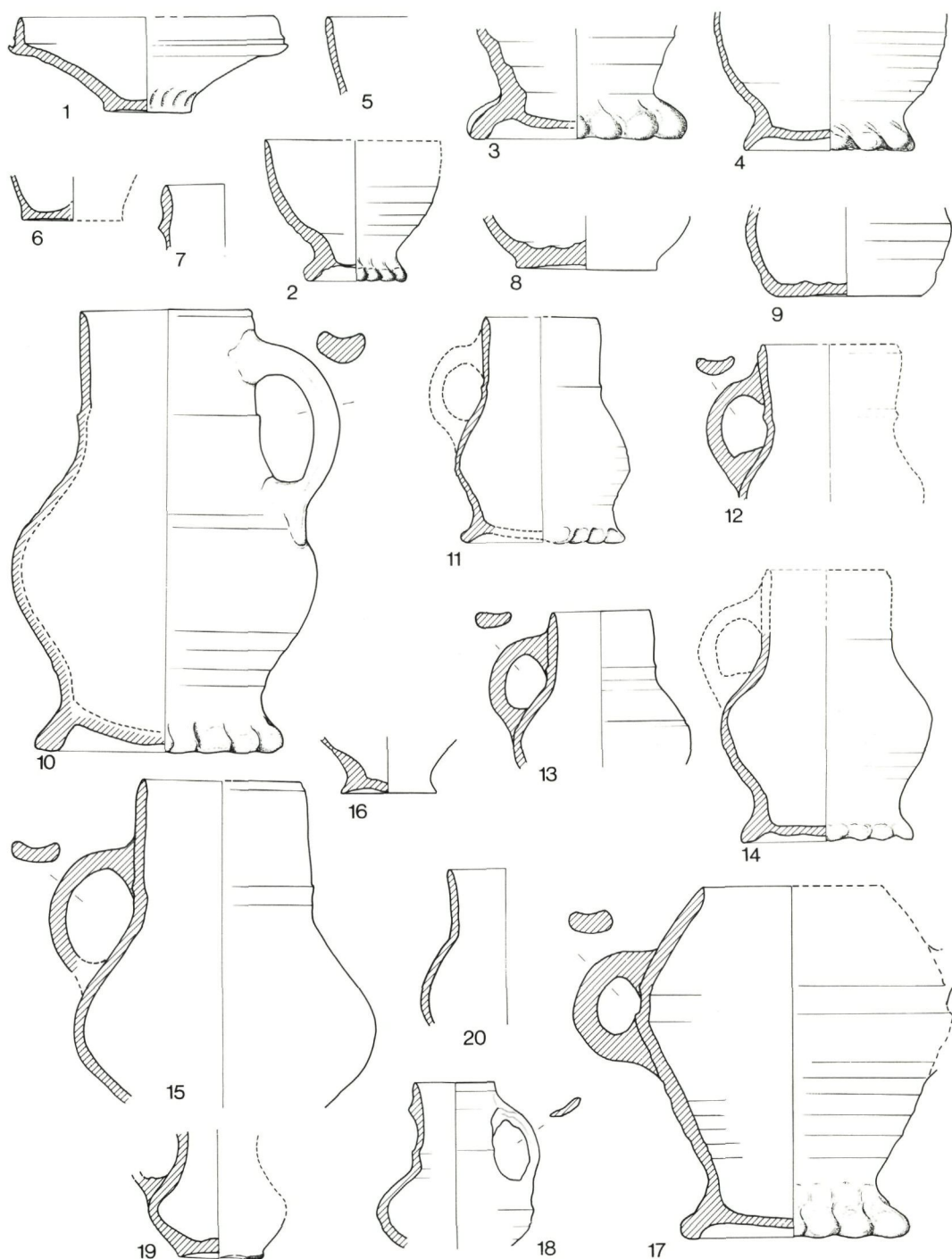
schenkgerei, dat omwille van zijn grote kwaliteit zeer populair was. De belangrijkste 15de en 16de eeuwse productiecentra waren Siegburg, Langerwehe, Raeren, Aken, Keulen en Frechen.

Steengoed uit Siegburg is zeer herkenbaar door zijn witgrijs fijn baksel dat meestal geel tot oranjerood gevlamd is. In Beauvais werd echter ook een lichtgrijs steengoed geproduceerd dat bijna niet te onderscheiden is van het Siegburgproduct. Naast de vervaardiging van een volledig eigen vormengamma, met een typische vlakke bodem, werden o.a. de populaire Siegburgdrinknapjes zorgvuldig gecopieerd. Deze Beauvais-copieën zijn niet te onderscheiden van de Siegburgvoorbeelden⁴⁰. De stukken uit Petegem behoren tot de Siegburgse vormenrijkdom. De meest voorkomende vorm is het drinknapje (fig. 26: 1), dat in Noordwest-Europa zeer populair geweest is en daardoor ook zeer lang werd geproduceerd. Er bestaat geen gedegen

39 Matthys 1976, fig. 50: 52 en 59; Vilvorder 1987, fig. 8: 3-6.

40 Hurst e.a. 1986, 105-106.

26 Steengoed (sch. 1:3).
Stoneware (scale 1:3).

41 Janssen 1983, 200 fig. 8: 11; Groeneweg 1982, fig. 7c (XVIa).

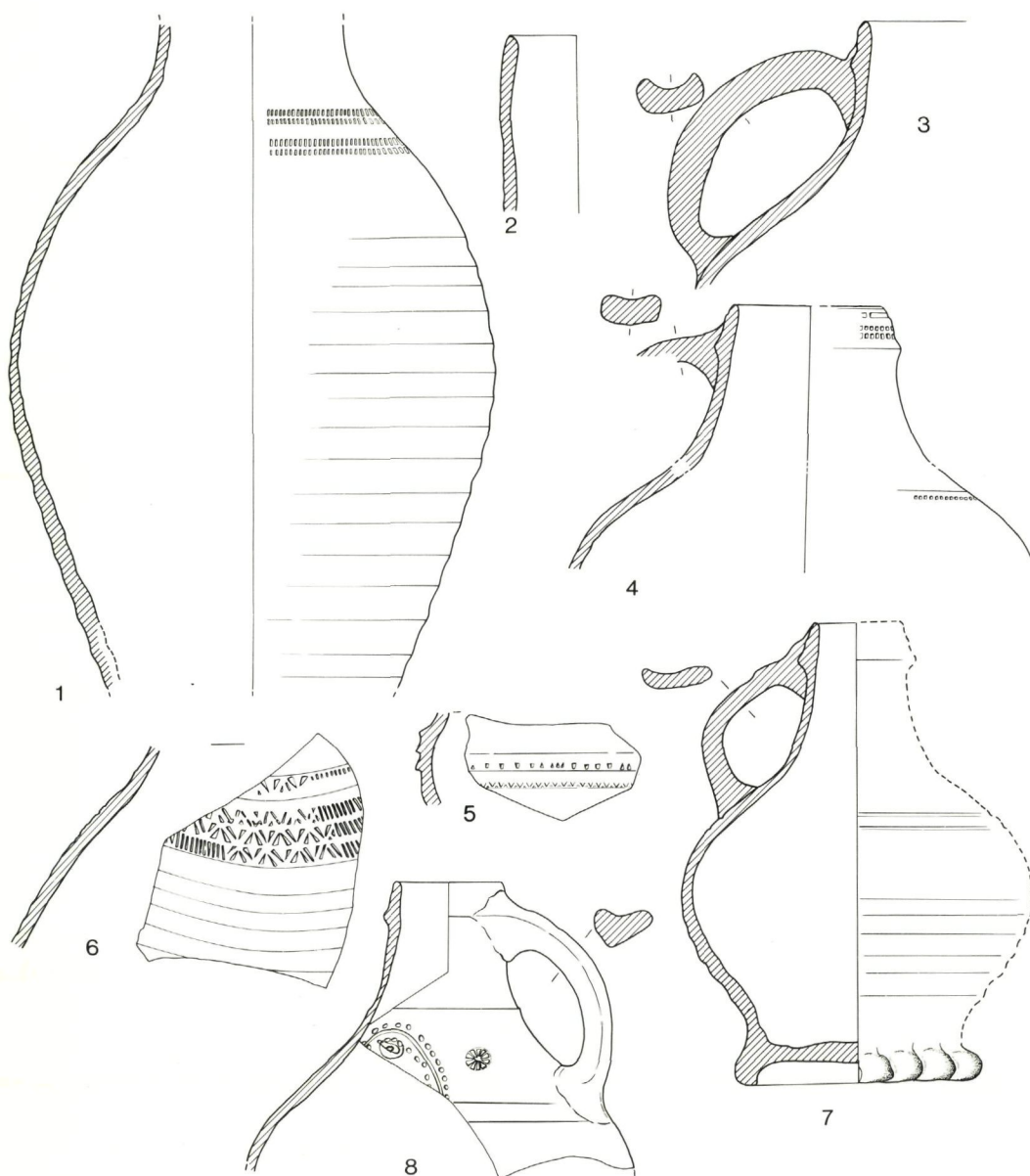
42 Hurst e.a. 1986, fig. 88: 261 (XVB-XVIA); Oost 1982, fig. 21: 303; Janssen 1983, 207, fig. 17: 1.

43 Hurst e.a. 1986, 105 fig. 48: 148-149.

chronologische vormtypologie, waardoor de datering vaag blijft (XIVB tot XVIA). Ook de drinkbeker is aanwezig (fig. 26: 2); het hier afgebeelde recipiënt heeft de vorm van een eierdop en kan vrij laat gedateerd worden (XVd-XVIA) ⁴¹. Bij de fragmentair bewaarde stukken zijn de rand en de bo-

dem van trechterbekers (fig. 26: 4-5) ⁴² en de bodemscherven van twee grote kannen of kruiken (fig. 26: 30) te herkennen. Een klein recipiënt op vlakke gedraaide bodem is ons onbekend (fig. 26: 6). Het is waarschijnlijk afkomstig van een bekertype uit Beauvais ⁴³.

27 *Steengoed* (sch. 1:3).
Stoneware (scale 1:3).

Het steengoed met zoutglazuur maakt het grootste deel van dit Rijnlands aardewerk uit. Het heeft overwegend een donkergrijs, zeer hard baksel met een grijs, bruin of grijs-bruin, gevlekt oppervlak. De binnenzijde is soms, de buitenzijde altijd, bedekt met zoutglazuur. Bij sommige stukken is de klei niet altijd goed gesinterd door een te lage baktemperatuur. In die gevallen is het baksel lichtgrijs tot beige, met een oranjebeige oppervlak aan de binnenzijde. Vooral bij het steengoed uit Langerwehe deed dit euvel zich geregeld voor. De producten uit de verschillende centra zijn zo-

wel qua techniek als qua vorm zeer moeilijk te onderscheiden. De meeste stukken lijken uit de ovens van Raeren of Aken te komen, maar een afkomst uit Keulen of Frechen is niet uitgesloten. Ook het aandeel van Langerwehe is niet duidelijk.

Een heel gamma van drink- en schenkgerei is hier aanwezig. De vanaf de 15de eeuw zeer populaire drinkkan is in Petegem overvloedig vertegenwoordigd. Er zijn twee hoofdtypen te onderscheiden ⁴⁴:

1. Het eerste type heeft een lange cilindrische hals die onderaan een draairibbel vertoont, een eenvoudige, rechte rand met

⁴⁴ Vandenbulcke & Groeneweg 1988, 355.

een typische inkeping, een bolvormig lichaam met draairingen onder de buik en een uitgeknepen standring.

2. Het tweede type drinkkan heeft een eenvoudige rand met een scherpe ribbel (een doorn) afgeboord, enkele fijne draairingen op de schouder, een bolvormig lichaam en een vlakke, soms licht concave bodem.

Slechts een viertal fragmenten zijn afkomstig van drinkkanen van het tweede type (fig. 26: 7-9)⁴⁵. Minstens 20 individuen behoren tot het eerste type drinkkan. De hoogte varieert van 10 cm (fig. 26: 11)⁴⁶ tot 19,8 cm (fig. 26: 10)⁴⁷, met een randdiameter van 4,3 cm (fig. 26: 13) en 6 cm (fig. 26: 12)⁴⁸ tot 7,2 cm (fig. 26: 15) en 7,6 cm.

Een heel specifiek type binnen het drinkgerei is een tweeorige drinkbeker met een vorm die uit de Langerwehe-traditie afkomstig is⁴⁹. Door de horizontale ingeduwde band centraal op de buik, heeft het lichaam een biconische vorm gekregen, met een eenvoudige rand, twee kleine bandoortjes en een relatief zware voet met uitgeknepen standring (fig. 26: 17)⁵⁰. De hoogte bedraagt ongeveer 16 cm. Minimum vijf individuen behoren tot dit type.

Twee kleine recipiënten (fig. 26: 18-19) kunnen drinkkannetjes op vlakke bodem zijn⁵¹. Een niet dadelijk te identificeren stuk is een vlakke gedraaide bodem van een beker⁵² of kannetje (fig. 26: 16).

Bij de kannen en kruiken kunnen vier hoofdtypen onderscheiden worden:

1. Een hoge slanke kan met een eenvoudige, rechte rand met inkeping, een lange cilindrische hals met lichte draairibbels, een bandoor en een uitgeknepen standring. Eén randfragment (fig. 27: 2) en een groot fragment met radstempel op de schouder (fig. 27: 1) behoren tot dit type⁵³. Het fragment met radstempel heeft een slecht gesinterd, oranjebeige baksel en is waarschijnlijk uit Langerwehe afkomstig.

2. Dit type heeft een brede, korte zich naar boven toe versmallende hals, een rand met doorn, een zwaar bandoor en een uitgeknepen standring. De randdiameter varieert tussen de 6 en de 8 cm. De hoogte kan niet bepaald worden. Een 15-tal recipiënten behoren tot dit type (fig. 27: 3-4)⁵⁴. Twee wandfragmenten met radstempel (fig. 27: 5-6)⁵⁵ zijn waarschijnlijk ook van dergelijke kannen afkomstig.

3. Een kruik met een slanke, naar onder toe iets verbredende hals, één bandoor dat op de doorn onder de eenvoudige rand is vastgehecht, een grote draairibbel onderaan de hals en een bodem met uitgeknepen standring. De randdiameter schommelt tussen de 3,5 en 4,5 cm, de hoogte rond de 20 cm (fig. 27: 7). Eén exemplaar is versierd met een gezichtsmasker (slechts fragmentarisch bewaard) en is uit Raeren of Aken afkomstig (fig. 27: 8)⁵⁶.

4. Een tweeorige kruik met een smalle cilindrische hals, een eenvoudige rand met doorn, een eivormig lichaam en een relatief zware voet met een uitgeknepen standring. De drie Petegemse exemplaren hebben een randdiameter die schommelt tussen de 3,5 en 5 cm, en een hoogte van ± 23 cm (fig. 28: 2 (met radstempel) en fig. 28: 1)⁵⁷.

Er zijn meerdere bodems met uitgeknepen standring aangetroffen, met een diameter van 9 tot 16 cm (fig. 28: 3). Die kunnen niet altijd aan een welbepaalde kruikvorm gekoppeld worden.

Tenslotte zijn er nog twee kleine vormen die bij het spinnen werden gebruikt: oliekannetjes en spinpotjes. Een oliekannetje heeft een lange slanke hals en een uitgeknepen standring (fig. 28: 5-7)⁵⁸. De hoogte varieert tussen de 9 en de 11,5 cm. Eén exemplaar (van de 10 recipiënten) is versierd met een gezichtsmasker; opgelegde ogen, neus en baard met ingekraste mond, neusgaten en pupillen (een zgn. puntneus-baardman) (fig. 28: 5)⁵⁹. De spinpotjes hebben de zeer typische vorm op vlakke bodem, en worden vertegen-

45 Sarfatij 1979, 509-511 & 516 (voor 1506, 1512, 1515 & 1550); Hurst e.a. 1986, fig. 94: 305 (XVIA); Janssen 1983, 208, fig. 18: 7 (XVIA).

46 Janssen 1983, 208, fig. 18: 6 (XVIA); De Smet 1987-88, 50, nr. 81 (XV-XVI); Matthys 1976, fig. 19: 122;

47 Sarfatij 1979, 515 (voor 1532/5); Renaud 1976, fig. 31: a en b (ca. 1500); Vandenberghe 1985, cat. nr. 148; De Smet 1988-1989, fig. 3: 47.

48 Hurst e.a. 1986, fig. 94: 301 (XVd-XVIA); Vandenbulcke & Groeneweg 1988, fig. 7: 39; Matthys 1976, fig. 19: 121.

49 Zie Hurst e.a. 1986, 188-190, fig. 92: 279, 281, 285, 288.

50 Vandenberghe 1980, cat. nr. 24 (XVB?); De Smet 1984a, 25 fig. 91; De Smet 1988-89, 19 fig. 2: 25-26.

51 Vandenbulcke & Groeneweg 1988, fig. 8: 51 & 10: 81 (tussen 1518 en 1545).

52 Bv. zoals Hurst 1986, fig. 92: 280, 287-291 (Langerwehe).

53 Hillewaert 1988, fig. 98: 4 (XVIA); Matthys 1975, fig. 18: 102 (XV).

54 Janssen 1983, 208, fig. 18: 4 (XVb-c); Renaud 1976, fig. 31b onderaan links en rechts (ca. 1500); Sarfatij 1979, 508 (XVd).

55 Renaud 1976, fig. 31b onderaan rechts.

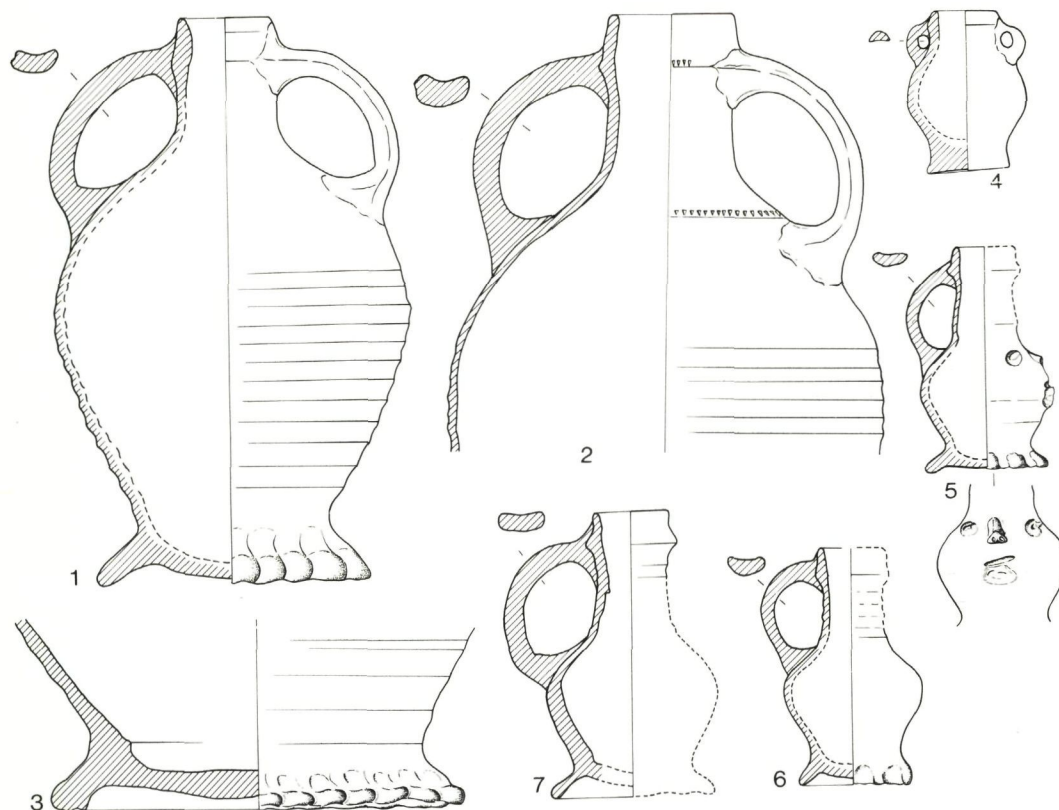
56 Renaud 1976, fig. 34a (ca. 1500); Hurst e.a. 1986, fig. 94: 302 (Raeren, XVd-XVIA); deze kruik heeft wel een meer gedrongen vorm; Groeneweg 1982, fig. 7g.

57 Janssen 1983, 208, fig. 18: 2 (XV); Renaud 1976, fig. 30b.

58 Hurst e.a. 1986, fig. 94: 306 (XVI).

59 Vgl. gezichtsmasker: Hurst e.a. 1986, fig. 93: 297 (Aken, XVd-XVIA); Janssen 1983, 208, fig. 18: 3 (Raeren XVd-XVIA).

28 *Steengoed* (sch. 1:3).
Stoneware (scale 1:3).

29 *Majolica* (sch. 2:3).
Maiolica (scale 2:3).

woordigd door 3 recipiënten (fig. 28: 4)⁶⁰. De meeste stukken kunnen gedateerd worden van medio 15de eeuw tot medio 16de eeuw.

Majolica

De belangrijkste importceramiek, naast het steengoed, is de majolica, dat als luxe-product met 42 recipiënten toch opvallend aanwezig is. Naargelang de herkomst kan het in 3 hoofdcategoriën worden ingedeeld: Spaanse, Italiaanse en Zuidnederlandse majolica. Negen fragmenten zijn niet in een of andere majolicagroep te plaatsen.

De Spaanse majolicaproducten, die de meerderheid vormen, behoren tot vier groepen, afkomstig uit drie verschillende regio's: Catalonië, Valencia (luster aardewerk uit Manises en blauw aardewerk uit Paterna) en Sevilla (Isabela-polychroom).

De vroegste Spaans-Islamitische luster-ceramiek is afkomstig uit Andalusië en wordt in onze streken in 14de-eeuwse contexten

aangetroffen. Door de toenemende instabiele politieke en economische situatie van het koninkrijk Granada vond er vanaf ca. 1350 een verschuiving plaats van de Andalusische productiecentra naar de Valencia regio. Het voornaamste Valenciaanse centrum in de 15de eeuw was Manises⁶¹.

Negentien recipiënten uit Petegem kunnen met zekerheid aan de Valenciaanse productie toegeschreven worden. Het baksel heeft een typisch relatief zacht, lichtroze tot bruinroze baksel met geelbeige randen. Het tinglazuur is over het algemeen zorgvuldig aan weerszijden aangebracht. Het witte glazuur heeft meestal een lichtblauwe, soms een lichtroze schijn. Dit laatste zou te wijten zijn aan een verminderd tinoxidegehalte in het glazuur, wat vanaf de laat-Valenciaanse productie steeds meer zou voorkomen⁶².

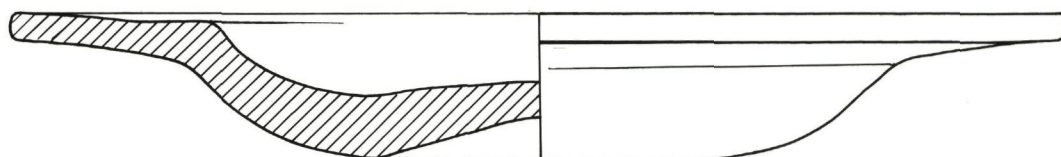
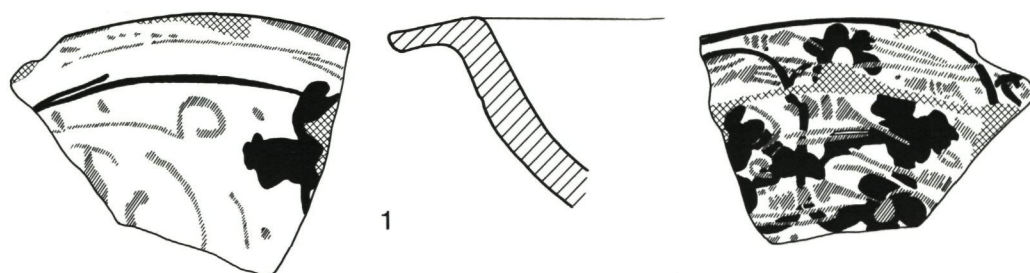
De rijp-Valenciaanse productie (datering XVb-c) is vertegenwoordigd door 16 stukken; 6 kommen (type *escudilla*⁶³), 7 schotels of borden (type *plato*), 1 grote schaal (type *fuelle*) en 2 kleine fragmenten waarvan het vormtype niet achterhaald kan

60 Vandenbulcke & Groeneweg 1988, fig. 10: 70-71 (Raeren, 1518-1545); Hurst e.a. 1988, fig. 94: 308 (XVI); Oost 1982, afb. 21: 345 (XVI?); Mayer 1977, 164, afb. 11 (vroeg XVI).

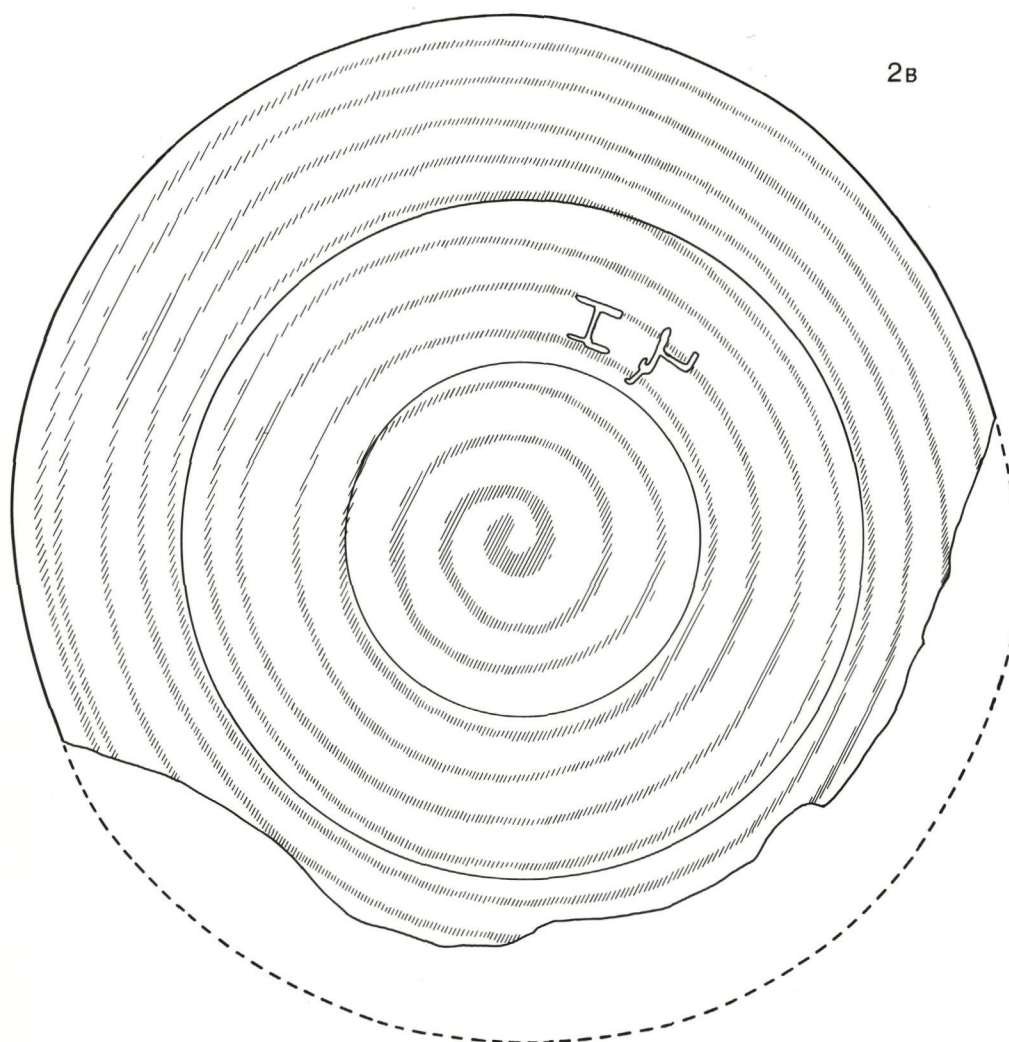
61 Mars 1987, 7-9.

62 *Ibidem*, 27.

63 Volgens de typologie van Lerma 1986, 189; zie Mars 1987, afb. 28.

30 *Majolica* (sch 2:3).
Maiolica (scale 2:3).

31 *Majolica* (sch 2:3).
Maiolica (scale 2:3).

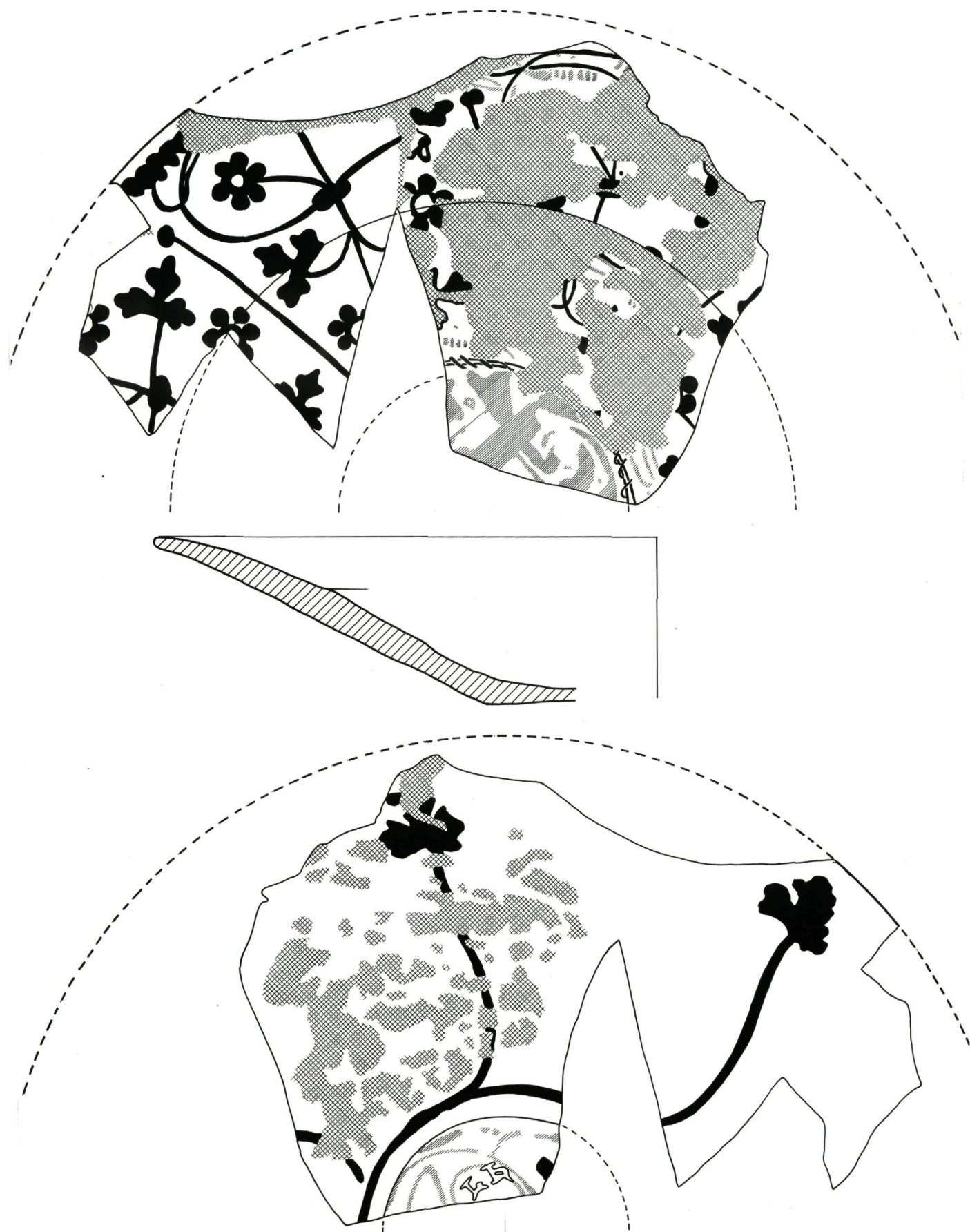
worden. Hierop zijn verschillende motieven, al dan niet gecombineerd, te onderscheiden: het heggerankmotief (6x), het Christusmonogram (3x), het kroonmotief (1x), de gotische roos (2x), het schijf-punt bloem- en bladmotief (2x), sporen- en kruisarceringsband, het *perejil*-motief en acaciabladransen.

Ook te Petegem is het typische rijp-Valenciaanse heggerankmotief dominerend; 1 kommetje en 5 schotels hebben deze decoratie meegekregen :

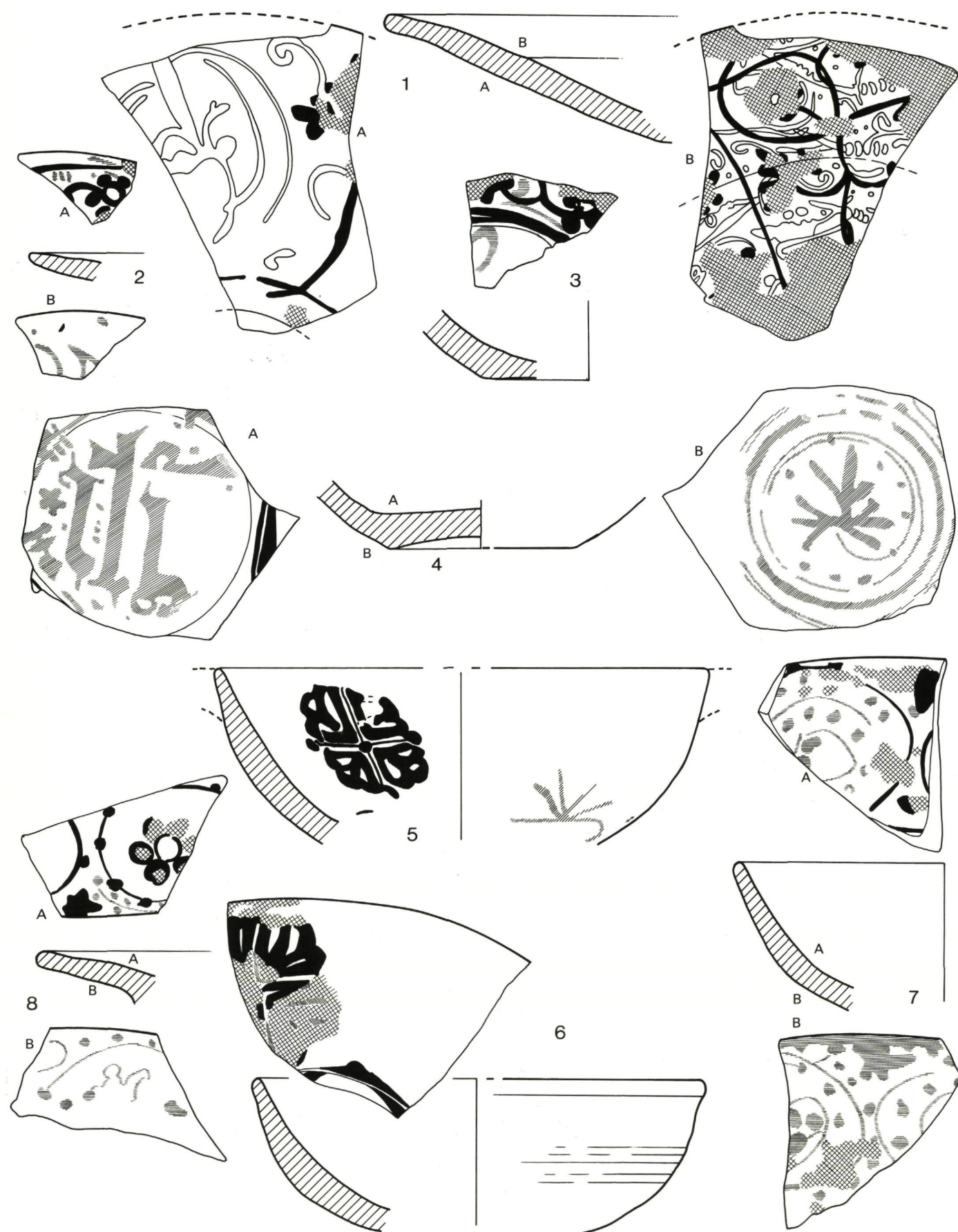
- Randfragment van een kleine kom met een horizontale, brede rand. De rand en de wand zijn aan de binnenzijde gedecoreerd met het heggerankmotief in kobaltblauw en luster. De buitenzijde heeft het *perejil*-motief in luster en heggerankgebladerte in kobaltblauw meegekregen (fig. 29: 1).

- Schotel van een bij ons weinig voorkomend type met concave bodem, kort convex lichaam en een horizontale, platte, brede uitstaande rand. De binnenzijde bevat op de bodem een luster Christusmonogram (IHS), omringd door kobaltblauwe en luster heggerankmotieven (fig. 29: 1). De buitenzijde is van bodem tot rand versierd met een spiraal in luster. Op de bodem zijn ook twee letters ingekrast (zie hoofdstuk Ingekraste eigendomsmerken) (fig. 30).

- Schotel met concave bodem en licht convex lichaam, een nauwelijks geprofileerde, uitstaande rand en een lichte knik naar binnen op de overgang van rand naar lichaam. De binnenzijde is versierd met het heggerankmotief in kobaltblauw en luster, met centraal het Christusmonogram in luster. De buitenzijde heeft een decoratie van

< 32 *Majolica (sch 2:3).*
Maiolica (scale 2:3).

kobaltblauw heggerankgebladerte (fig. 31).

- Randfragment van een schotel van hetzelfde type als het hierboven beschreven recipient. Het centrale motief is niet bewaard. De buitenzijde bevat het *perejil*-motief in luster met heggerankgebladerte in kobaltblauw (zoals bij kom fig. 29: 1) (fig. 32: 1).

- Twee kleine schotelfragmenten, resp. van de rand en van de wand, met het heggerankmotief in kobaltblauw en luster. Bij het randfragment zijn enkele lusterlijntjes zichtbaar aan de buitenzijde (fig. 32: 2-3).

Naast de twee hierboven reeds vermelde schotels is er nog een bodem met het Christusmonogram als centraal motief. Ook hier is het motief enkel in luster uitgevoerd. De omringende decoratie in kobaltblauw en luster is niet te achterhalen. Op de onderzijde heeft deze bodem het *perejil*-motief in luster meegekregen (fig. 32: 4).

De overige rijp-Valenciaanse stukken bezitten een grote variatie aan motieven:

- Fragmenten van 2 kommen van hetzelfde type: licht convexe wand en een eenvoudige rand met twee compacte oren. Op één fragment is de aanzet van een van de twee horizontale oren zichtbaar. Beide kommen hebben op de binnenzijde een eenvoudige, gotische roosdecoratie in kobaltblauw meegekregen. Er is geen luster zichtbaar. De buitenzijde van het grootste fragment is versierd met een eenvoudig *perejil*-motief in luster (fig. 32: 5-6).

- Rand van een kom met aan weerszijden hetzelfde motief: schijf-punt bloemetjes en bladpatronen omcirkeld door ranken tegen een achtergrond van stippen, aan de binnenzijde uitgevoerd in luster en kobaltblauw, aan de buitenzijde uitsluitend in luster (fig. 32: 7).

- Fragment van een schotel met horizontale, platte, brede uitstaande rand, met hetzelfde schijf-punt blad-bloem patroon zoals de hierboven besproken kom. Ook hier aan de binnenzijde uitgevoerd in kobaltblauw en luster, en aan de buitenzijde enkel in luster (fig. 32: 8).

- Kom met gedraaide standring en licht convex lichaam met een uitzonderlijke, geprofileerde rand met dekselgeul. Van dit randtype zijn er tot nog toe geen voorbeelden gekend in onze streken⁶⁴. De binnenzijde is gedecoreerd met een rijkelijk gevormde letter A in luster. De buitenzijde toont ons een rijke versiering bestaande uit drie kronen omringd door botanische mo-

tieven waaronder acaciabladraken, uitgevoerd in kobaltblauw en luster. Recent onderzoek in Spanje heeft aangetoond dat deze motieven reeds in 1413 voorkwamen⁶⁵. Op de buitenzijde is de bodem beschilderd met twee concentrische cirkels in luster (fig. 33: 2).

- Een laatste rijp-Valenciaans stuk is ook een voor onze streken weinig of niet voorkomende vorm. Het gaat hier om twee fragmenten van een grote schaal of bak van de "*fuentes*"-groep type II, volgens de typologie van Lerma⁶⁶. Het heeft een platte bodem en een licht convex, laag wandprofiel dat bij de ongeprofileerde rand enigszins naar binnen buigt. De raddiameter bedraagt $\pm 35-38$ cm. De buitenzijde van de wand heeft een onherkenbare versiering in luster. De wand is aan de binnenzijde gedecoreerd met een boog- of nismotief van een ongekend type in kobaltblauw en luster en de bodem met een geometrisch motief in kobaltblauw, dat te fragmentarisch bewaard is om het patroon te kunnen herstellen (fig. 33: 1).

Het laat-Valenciaans volledig in luster uitgevoerd aardewerk (datering XVD-XVIA) is hier vertegenwoordigd door drie stukken:

- Kleine kom met concave bodem, convex lichaam en ongeprofileerde rand, oorspronkelijk mogelijk met twee oortjes. De binnenzijde heeft een decoratie met sporen en arceringsbanden meegekregen, de buitenzijde het *perejil*-motief (fig. 34: 1). Dit stuk kan ook nog rijp-Valenciaans (vanaf 15c) zijn⁶⁷.

- Twee randfragmenten van een grote kom (diam. 23 cm) met convex lichaam en ongeprofileerde rand die aan weerszijden een rijkelijke lusterversiering heeft meegekregen. De binnenzijde bevat een in banden aangebrachte decoratie met resp. het wagenwielmotief, zgn. kantwerk en botanische motieven. Op de buitenzijde zien we bovenaan een band met vegetatieve motieven, met daaronder een geometrisch motief (fig. 34: 2).

- Klein randfragment van een schotel of bord.

Een tweede categorie is het *Paterna* blauw aardewerk. Drie in Petegem gevonden stukken behoren tot deze groep⁶⁸. Ze worden zelden in onze streken aangetroffen of herkend.

- Wandfragment van een *albarello*, met concave wanden en een scherpe knik naar

64 Mars 1987; Hurst & Neal 1982; Hurst e.a. 1986.

65 J. Martí, *Overview of the lustreware pottery production in Spain, 14th to 15th centuries*, lezing op de *Medieval Pottery Research Group Annual Conference*, Southampton, 22-24 maart 1993.

66 Lerma 1986, 189, zie Mars 1987, 45 en fig. 28.

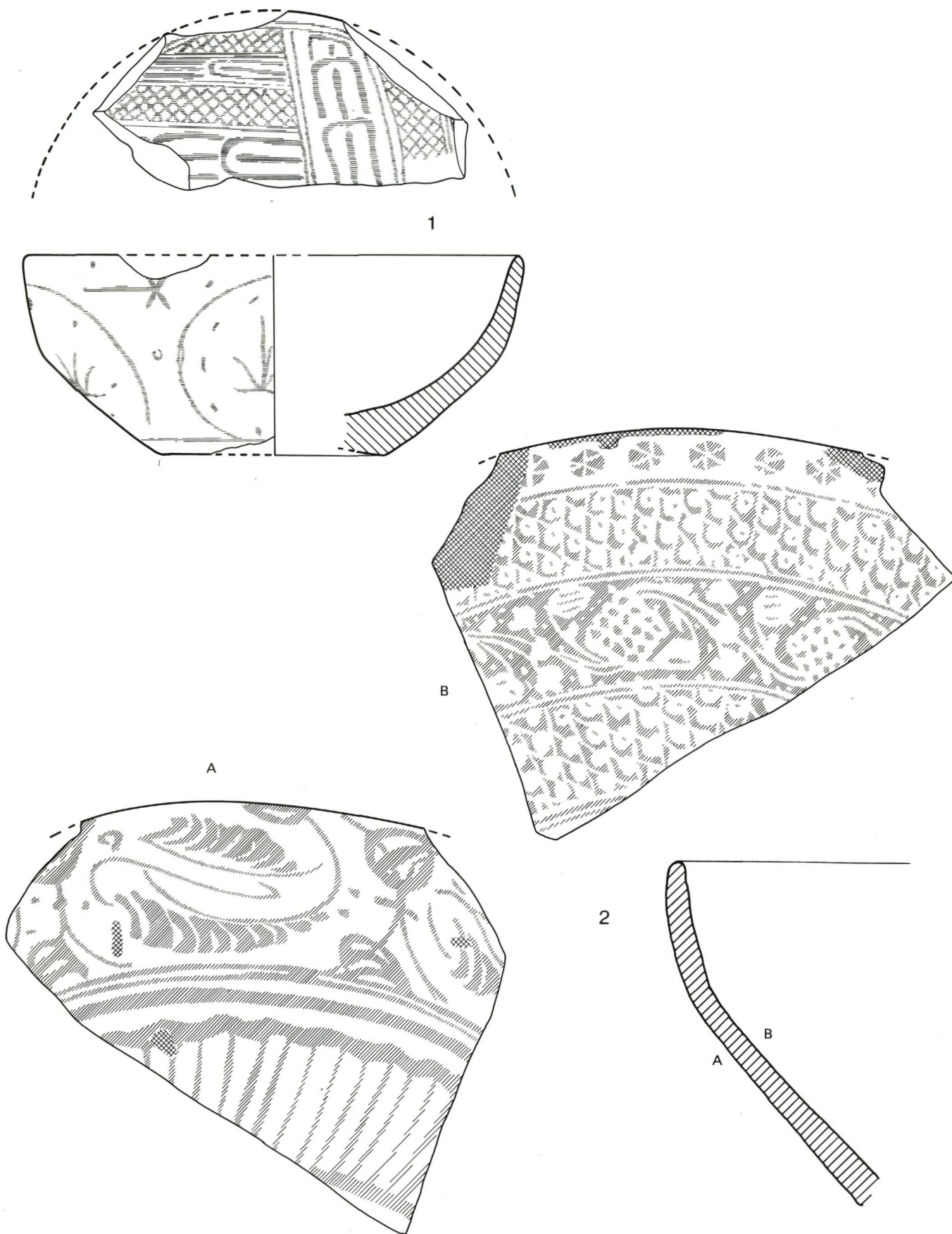
67 Hurst e.a. 1986, 48-51 en fig. 22: 56; Mars 1987, 72, 76-77, 112 & 117.

68 Hurst e.a. 1986, 38-40. Deze identificatie werd bevestigd door J. Martí, waarvoor dank.

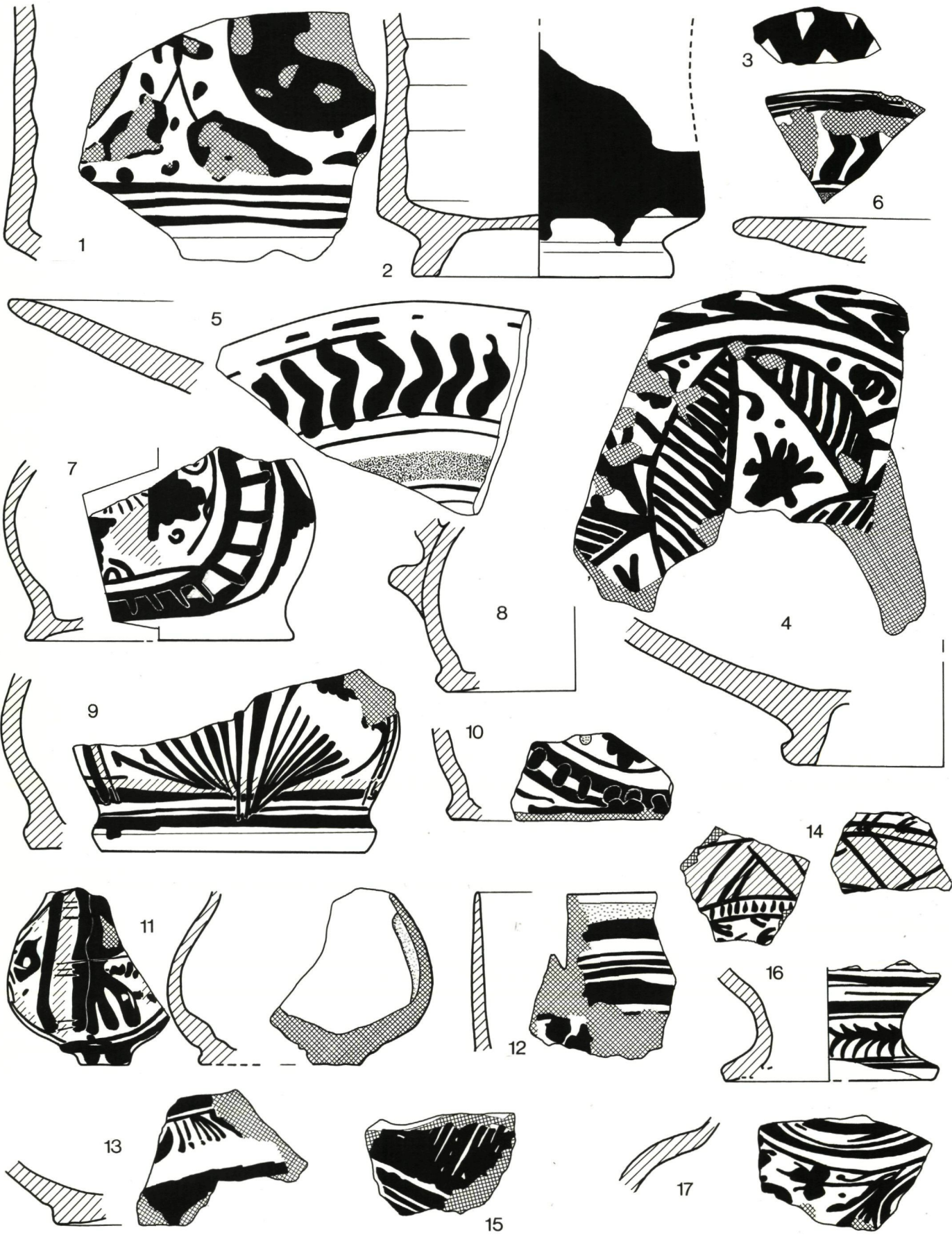

34 *Majolica* (sch. 2:3).
Maiolica (scale 2:3).

< 35 *Majolica (sch. 2:3).*
Maiolica (scale 2:3).

de bodem toe. Aan de binnenzijde zijn scherpe draairingen waarneembaar. De klei heeft een roze kern en geelbeige wanden. Het tinglazuur is aan weerszijden blauwgetint. De decoratie bestaat uit drie horizontale lijnen met daarboven een botanisch motief waarbij een tegengesteld bladpaar kan herkend worden (fig. 35: 1)⁶⁹.

- Schouderfragment van een *albarello* met een roze kern en dunne geelbeige wanden. Het tinglazuur is aan weerszijden aangebracht. Dekobaltblauwe beschildering vormt een zigzagachtig patroon (fig. 35: 3).

- Wand en bodemfragment van een schotel met standring en licht convexe wanden. Roze klei met een zeer fijn, geelbeige randje aan het oppervlak. Het bezit tinglazuur aan de binnenzijde en loodglazuur en/of een zeer dun tinglazuurlaagje aan de buitenzijde. De buitenzijde voelt lichtjes ruw aan. De kobaltblauwe versiering bestaat uit een chevronband die de centrale decoratie omcirkelt: een ongekeerd geometrisch motief bestaande uit gearceerde vlakken waartussen kleine motiefjes (gedegeneerde vorm van het palmbblad of van de hand van Fatima?) geschilderd zijn (fig. 35: 4).

Een derde groep is het Catalaans blauw aardewerk, dat slechts één voorwerp onder de Petegemse majolicavondsten bezit. Het gaat om een *albarello*, genaamd "*pot regalat*", die algemeen in de 16de eeuw gedateerd wordt⁷⁰. Enkel het onderste deel is bewaard gebleven. Het bezit een zware en diep ingesneden standring en een scherpe knik naar de concave wanden toe. De klei heeft een lichtroze kern en geelbeige wanden. Op sommige dünnere plaatsen verdwijnt de roze kern *quasi* volledig. De draairingen zijn aan de binnenzijde duidelijk waarneembaar. Aan weerszijden is er lichtblauw, slordig aangebracht tinglazuur aanwezig, uitgezonderd op de binnenzijde van de standring. De buitenzijde heeft een slordige, volledige, kobaltblauwe oppervlaktebeschildering meegekregen (fig. 35: 2). Deze *albarelli* hebben een hoogte van ongeveer 30 cm.

Een laatste in Petegem aangetroffen categorie van Spaanse majolica betreft het Isabela polychroom aardewerk. Er werden twee randfragmenten van schotels aangetroffen. Deze ceramiegroep is genaamd naar het plaatsje Isabela in de Dominikaanse Republiek. Het is in Latijns-Amerikaanse vindplaatsen uit de late 15de en vroege

16de eeuw dat het voor het eerst herkend en bestudeerd is. Het werd geproduceerd in en rond Sevilla⁷¹.

- Rand van een schotel (diam. 28cm) in lichtroze klei met lichtgeelbeige randen. Het heeft aan weerszijden een ruw aanvoelend en ongelijk aangebracht tinglazuur. De binnenzijde heeft een typische decoratie: een band met een blauwkleurig chevronmotief, afgelijnd langs beide zijden door twee dunne, blauwe, concentrische cirkels, waaronder een brede, paarse band en weer twee dunne, blauwe, concentrische lijnen volgen (fig. 35: 5)⁷².

- Klein randfragment van een schotel in een lichtgeelbeige klei met tinglazuur aan beide zijden. Het heeft dezelfde randdecoratie als de hierboven besproken schotel. Een zeer klein restantje van de paarse beschildering is nog zichtbaar (fig. 35: 6).

Twee wandfragmenten van een bord, met aan de binnenzijde een decoratie in blauw en bruinoranje (fig. 35: 14), kunnen als Italiaanse majolica geïdentificeerd worden. Dit bord is waarschijnlijk afkomstig uit Toscane, mogelijk met Florence als productiecentrum, en is te plaatsen in het laatste kwart van de 15de eeuw⁷³.

Tenslotte is er de groep van de Zuidnederlandse majolica. Er zou reeds een Zuidnederlandse majolicaproductie geweest zijn vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw⁷⁴. Pas vanaf de vroege 16de eeuw kwam er een belangrijke productie op gang, vooral onder invloed van geïmmigreerde Italiaanse pottenbakkers die zich voornamelijk te Antwerpen vestigden⁷⁵.

Acht stukken zijn als Zuidnederlandse majolicaproducten te herkennen: 5 kanfragmenten, 1 fragment van een kom of bord, 1 *albarello*- en 1 vaasfragment⁷⁶. De klei heeft een lichtgeel tot beige baksel. De onbeschilderde zijde heeft een dun tinglazuur met een beige tot grijsbeige kleur. De beschilderde zijde heeft een dikker wit tot blauwig wit tinglazuur. De gebruikte decoratiekleuren zijn blauw en oranjebruin.

- Wand- en bodemfragmenten van twee kannetjes. De bodem is aan de buitenzijde niet geglaazuurd. De decoratie bestond oorspronkelijk waarschijnlijk uit een Christusmonogram dat omgeven is door een dubbele gearceerde cirkel (ladderpatroon), afgezoomd met gebladerte (fig. 35: 7 & 10). Een *quasi* identiek decoratiemotief werd o.a. in Geraardsbergen⁷⁷ en Gent⁷⁸ aangetroffen⁷⁹.

69 Een identiek exemplaar bevindt zich in het Londen Victoria and Albert Museum, inv. nr. 50.97 (met dank aan dhr. A. Ray)

70 Identificatie door dhr. J. Martí, waarvoor dank.

71 Hurst e.a. 1986, 54.

72 *Ibidem*, fig. 24: 62 & 25: 63-66; Mars 1987; Hillewaert 1988, fig. 96: 2.

73 Identificatie door dhr. M. Milanese, *Università degli Studi di Sassari*, waarvoor dank.

74 Hurst e.a. 1986, 117.

75 Verhaeghe 1988a, 111; Hillewaert 1992.

76 Het is echter niet uitgesloten dat o.a. de kanfragmenten met de ladderdecoratie een Italiaanse oorsprong hebben, alhoewel een Zuidnederlandse herkomst het meest waarschijnlijk is (met dank aan dhr. M. Milanese voor deze informatie).

77 Beeckmans & Laurijns 1978, 12 & fig. 2: 16.

78 Raveschot 1989, 26 & afb. 12: 22 (XVIA).

79 Te Zwijndrecht (NL.), in het klooster Eemsteyn, en te Middelburg werden kruikjes met een gelijkaardig ladderpatroon met gebladerte aangetroffen, echter zonder Christusmonogram (resp. Renaud 1959b, fig. 1: 10 & Hurst e.a. 1986, fig. 54: 167).

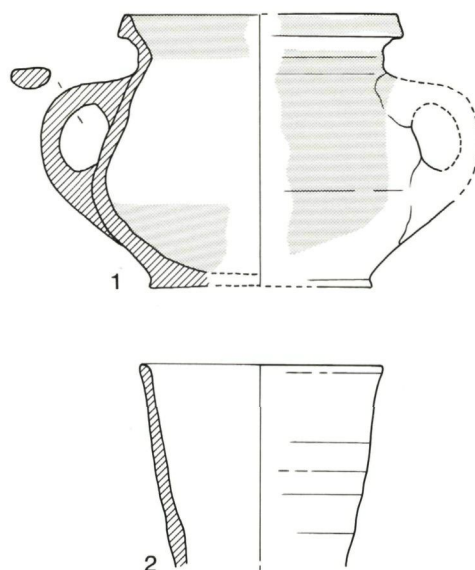
- Bodem van een kannetje van hetzelfde type als de hierboven beschreven recipiënten. De buitenzijde is versierd met vegetatieve motieven die in een rechthoekig kader lijken te staan (fig. 35: 9)⁸⁰.
- Onversierd fragment van een kannetje van eenzelfde type. Een merkwaardige ooraanzet is bewaard gebleven (fig. 35: 8).
- Fragment van een zeer klein kannetje of vaasje. De kleuren van de decoratie met florale motieven zijn veel helderder dan de voorgaande recipiënten (fig. 35: 11).
- Randfragment van een zgn. altaarvaasje met een versiering in blauw en geeloranje. Het bevat mogelijk het restant van een omcirkeld, floraal motief (fig. 35: 12).
- Bodemfragment van een bord of kom, met aan de binnenzijde de restanten van een decoratie in kobaltblauw (fig. 35: 13).
- Wandfragment van een versierde *albarello* (fig. 35: 15).

Een negental scherven zijn te fragmentarisch bewaard om ze in één van deze groepen te kunnen plaatsen. Eén recipiënt valt hierbij wel op. Het gaat om een bodem- en een schouderfragment van een kan of vaas. Het baksel is geelbeige tot rozig. De buitenzijde heeft een lichtblauw tinglazuur, de binnenzijde een dik wit-grijs loodglazuur. De decoratie lijkt louter in kobaltblauw te zijn geschilderd. Ze bestaat uit horizontale, lineaire banden en verschillende florale motieven op voet en schouder (fig. 35: 16-17). De beschrijving is fijner en verzorgder uitgevoerd dan die op de Zuidnederlandse majolica. Ook de klei en de vorm wijzen eerder naar een mediterrane afkomst.

Witbakkend aardewerk

Een 13-tal recipiënten in witbakkende klei bevinden zich in deze context. Het gaat hier, gezien het baksel, uitsluitend om importwaar. Slechts een viertal kunnen geïdentificeerd worden als afkomstig uit het Maasland⁸¹, waaronder een pot op vlakke bodem met twee verticale, aan buik en schouder aangehechte bandoortjes (fig. 36: 1). Het is aan beide zijden bedekt met een groengekleurd glazuur. Het vormtype van een uit het Maasland afkomstig ongeglaazuurd recipiënt kan niet geïdentificeerd worden (fig. 36: 2).

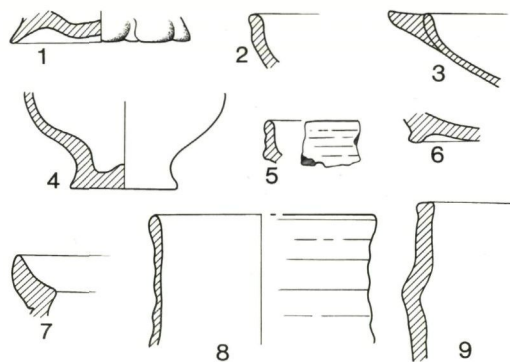
De overige recipiënten zijn kleinere vormen. De fragmenten van een kan (fig. 37:

36 Witbakkend aardewerk (sch. 1:3).
Whitewares (scale 1:3).

1), een beker (fig. 37: 4), twee miniatuurkommetjes (fig. 37: 2-3) en een klein vergiet (fig. 37: 5) hebben hetzelfde krijtachtig aanvoelend baksel en heldergeel glazuur aan één zijde (uitgezonderd het vergiet). Ze lijken uit eenzelfde productiecentrum te komen.

Voorts zijn er nog een bodemfragment met standring en groen glazuur aan de binnenzijde (fig. 37: 6), een aan de binnenzijde geel en aan de buitenzijde groen geglaazuurde, cilindervormige, geribbelde hals van een kruik (fig. 37: 8), een randfragment van een kom, bedekt met een geelbruin tot bruin glazuur (fig. 37: 7) en een fragment van een langs weerszijden met een olijfgroen tot geel glazuur bedekte *albarello* (fig. 37: 9). De herkomst van deze verschillende stukken is ongekend.

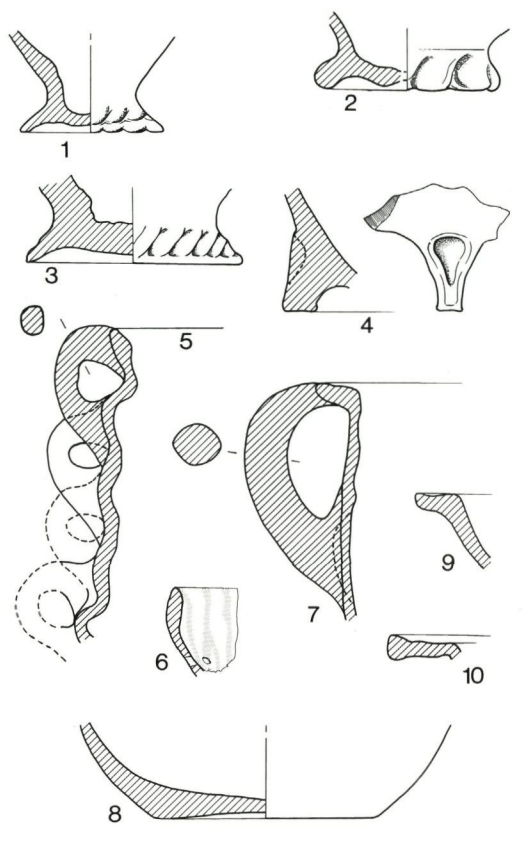

37 Witbakkend aardewerk (sch. 1:3).
Whitewares (scale 1:3).

80 Dit is een in de Nederlanden nog ongekend motief. Te Londen echter werd reeds een kanfragment in Zuidnederlandse majolica met eenzelfde decoratie aangetroffen (informatie Lyn Blackmore, waarvoor dank).
81 Met dank aan Prof. dr. Frans Verhaeghe.

38 Aardewerk in roze klei (sch. 1:3).
Pottery with a pink fabric
(scale 1:3).

doorboord, fig. 38: 2), een rand- en bodemfragment van een kleine grape (fig. 38: 4) en een eenvoudige rand van een vergiet met een groen-geel gestreept glazuur (fig. 38: 6). Een opvallend stuk is een veelorige kom met licht uitstaande rand (fig. 38: 5). Er staan telkens twee verticaal geplaatste oren onder elkaar, afwisselend vertrekend vanaf de rand of de schouder. De functie van dit recipiënt is onbekend. Een kamerpot is de enige grotere vorm binnen deze groep (fig. 38: 7-8).

Een viertal recipiënten hebben enkele gelijkaardige kenmerken maar de vraag blijft of ze ook tot deze groep behoren. Het baksel heeft dezelfde roze kleur, met soms een witroze kern, een oranjekleurig glazuur dat onregelmatige gele vlekken vertoont, en een gelijkaardige fijne verschraling. Het grote verschil met de voorgaande recipiënten is dat ze veel harder gebakken zijn en (daardoor?) geen neiging tot schilferen vertonen. Het gaat hier om de fragmenten van een bord (fig. 38: 10), een kom (fig. 38: 9), een zgn. lavabo met horizontaal geplaatste oren (fig. 23: 3-4) en een miniatuurkomfoortje (fig. 24: 5)⁸².

5.1.4 Regionaal of geïmporteerd aardewerk

Aardewerk in roze klei

Deze aardewerkgroep in oxyderend gebakken klei heeft enkele zeer typische kenmerken. De onzuivere klei heeft meestal een fijne gelaagde structuur die de neiging vertoont om af te schilferen. Het overwegend zachte baksel heeft een roze kleur met bij de dikkere fragmenten soms een witroze kern. Opvallend is echter dat de fijne gelaagdheid van de klei soms door andersgekleurde, volrode of witte laagjes geaccentueerd wordt. De vraag kan gesteld worden of dit het gevolg is van de natuurlijke samenstelling van de gebruikte kleisoort of van het mengen van witbakkende en roodbakkende kleien. Het loodglazuur krijgt door de klei een geeloranje tot bruinoranje kleur, met soms gele of bruinrode strepen of vlekken op de plaatsen met onzuiverheden.

Het zijn bijna uitsluitend kleinere vormen die tot deze groep behoren: 3 bodems en 2 oorfragmenten van schenkkannen op een smalle voet met uitgeknepen standing (fig. 38: 1-3) (één bodem is secundair

Het aardewerk in rode en witte klei

Een weinig gekende aardewerkgroep, waarbij witbakkende en roodbakkende kleien gecombineerd worden, is opvallend aanwezig in deze context uit Petegem-Beaulieu. Het enige tot nu toe binnen deze ceramiek-groep gekende vormtype was de grape. Er werden er reeds gevonden te Gent⁸³, Dornik⁸⁴, Enne en Oudenaarde. Te Petegem zijn er naast dit vormtype nog twee andere vormen gevonden: een braadpan en een steelkom.

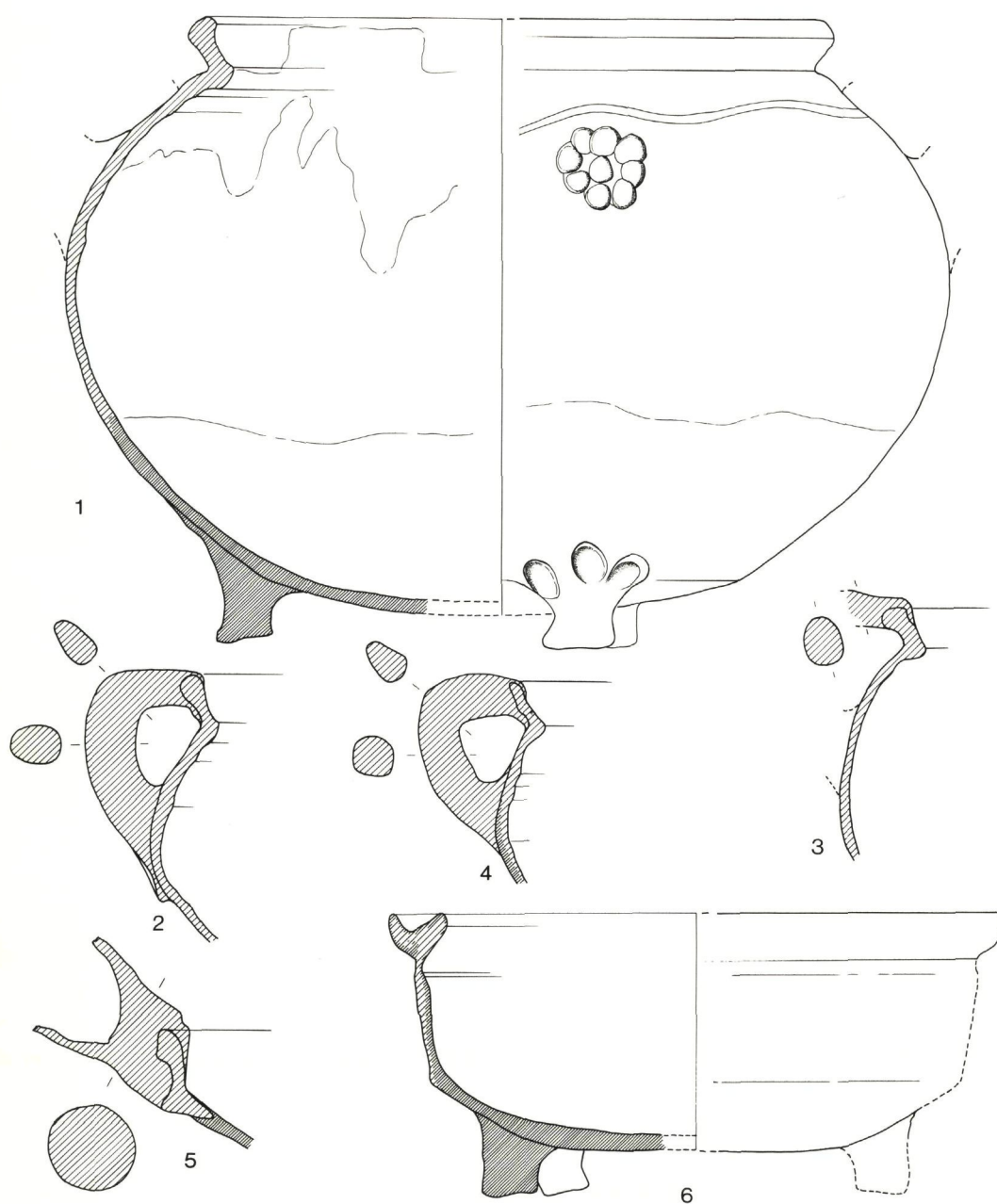
De grape is met minstens 24 individuen aanwezig, waarvan slechts één volledig kon gereconstrueerd worden (fig. 39: 1). De vorm gelijkt sterk op die van de rode grappen. Er is één bodemfragment met een standvin aangetroffen. De grappen zijn volledig bedekt met een zorgvuldig aangebracht loodglazuur, met uitzondering van de oren en de binnenzijde van de schouder. De bodem en de pootjes zijn vervaardigd in witbakkende klei, de schouder, de rand en de oren in roodbakkende klei. De buik vormt de overgang tussen de beide kleien, waarbij die zowel bijna volledig in rode als in witte klei kan zijn. Eerst werd het witbakkende

⁸² Deze lavaboendit komfoortje zijn reeds besproken bij het rood aardewerk.

⁸³ Raveschot 1989, 24-26 & afb. 11: 14.

⁸⁴ Vêche & Vilvorder 1988, 136; Vêche 1989, 248.

39 *Aardewerk in rode en witte klei (sch. 1:3).*

Pottery made of white and red clay (scale 1:3).

deel gedraaid, met daarop, vanaf de binnenzijde beginnend, het roodbakkende deel. Soms vormt de witbakkende klei een spie in het rode baksel. De kleur van de witbakkende klei varieert van sneeuwwit over vuilwit tot rozig wit. De rode klei is dezelfde als die van het gewone rode aardewerk. Het loodglazuur geeft een kleurcontrast op de twee kleien: groenbruin tot roodbruin op de rode klei en bruingeel tot geel op de witte klei. Het glazuur vertoont meestal kleine barstjes over het hele opper-

vlak, dat een craquelé-effect krijgt. Uitzonderlijk bij het volledige exemplaar uit Beaulieu is de versiering: een golflijn op de schouder met daaronder langs weerszijden van de grape een opgelegd rozet in witbakkende klei ⁸⁵. Deze rozetten staan haaks op de kant van de oren. Gewoonlijk zijn deze grappen onversierd, op de vingerindrukken op de aanhechting van de oren en de pootjes na. Dit versierde exemplaar is tevens zeer groot, 27 cm hoog en een randdiameter van 26 cm ⁸⁶. Kleinere exempla-

85 Een gelijkaardig rozet van dezelfde afmetingen werd gevonden te Marchiennes-les-Bains, De Waele 1984, 221.

86 Het onversierde exemplaar uit de Kammerstraat te Gent heeft ong. dezelfde afmetingen (Raveschot 1989, fig. 11: 14).

ren, met een randdiameter van 20 cm of minder, komen veelvuldiger voor (fig. 39: 2-4).

Te Petegem werden tevens twee andere vormtypes aangetroffen die eveneens tot de aardewerkgroep in rode en witte klei behoren: een steelkom en een braadpan. De braadpan heeft een blokvormige rand en een geprofileerde overgang tussen wand en bodem (fig. 39: 5). Het holle oor, de rand en de wand zijn in rode klei, de bodem in witbakkende klei. Het procédé is hier wel omgedraaid; de witbakkende klei is over de roodbakkende gedraaid. De kom, die op drie pootjes staat en een steel had, is met een afwijkende techniek vervaardigd. De lensbodem en de pootjes zijn volledig in witbakkende klei, de wand en de rand zijn gedeeltelijk in witbakkende en gedeeltelijk in roodbakkende klei (fig. 39: 6). De rode klei vormt bij de rand de kern, en bij de wand de buitenzijde. Enkel de binnenzijde, die volledig uit witbakkende klei bestaat, is bedekt met een geeloranje-kleurig loodglazuur.

Deze ceramiekgroep is ook veelvuldig aanwezig in andere (nog niet-bestudeerde) contexten in het Oudenaardse: in het Vleeshuis te Oudenaarde-centrum en te Ename op de site Huis Beernaert (aan het dorpsplein) en in de St.-Salvatorsabdij. Op het Enaamse abdijsite zijn al honderden van deze scherven gevonden: in afvalputten in het centrale abdijsgedeelte (o.a. in de keukens) en in de ophogingslagen in verschillende vertrekken van de zgn. ambachtelijke sector. Ook hier betreft het grotendeels fragmenten van grappen.

Twee vragen stellen zich dadelijk: wat is de functie van deze kleiencombinatie en wat is de herkomst van deze ceramiekgroep? Het combineren van twee kleisoorten kan gebeurd zijn om decoratieve redenen; het geeft aan het glazuur een kleurcontrast. Tegenover deze verklaring kan echter gesteld worden dat het eenvoudiger is om een sliplaagje aan te brengen, wat trouwens ook preciezer kan gebeuren. Overigens is bij de kom uitsluitend de binnenzijde, die enkel uit witbakkende klei bestaat, geglaazuurd. Het lijkt eerder om functionele redenen te zijn dat men de kleien combineerde. Het gaat *quasi* uitsluitend om kookgerei, waarvan de bodem steeds in witbakkende klei vervaardigd is. Als we ons nu toespitsen op de grape, dan merken we dat de bodem ook aan de buitenzijde steeds

zorgvuldig geglaazuurd is, dit in tegenstelling met de gewone grappen in rood aardewerk. Dit glazuur maakt wel dat er bijna geen roetresten op de bodems aanwezig zijn. Het verkrijgen van een grotere hittebestendigheid of een betere warmtegeleiding kan de reden zijn voor het gebruik van witte klei voor de bodem, bv. voor langdurig koken. Dit kan ook het glazuur op de buitenzijde verklaren; om te vermijden dat de houtskool te veel aanklit bij het langdurig op het vuur staan.

Wat de herkomst betreft zien we dat alle tot nu toe gekende vindplaatsen van dit aardewerk zich langs de Schelde bevinden: Gent, Ename, Oudenaarde, Petegem en Doornik. Het productiecentrum moet waarschijnlijk ergens langs de Scheldevaai te zoeken zijn. Doornik, waar zowel roodbakkende als witbakkende kleien aanwezig zijn⁸⁷, lijkt momenteel het meest aangevoelen⁸⁸.

5.1.5 Ingekraste eigendomsmerken⁸⁹

Een opvallend fenomeen bij dit aardewerk uit Beaulieu is het veelvuldig voorkomen van secundair ingekraste merken. In totaal werden 104 voorbeelden aangetroffen, waarvan 97 op rood aardewerk, 5 bij grijze ceramiek en 2 op een majolicabord (fig. 40-41 en tabel 1).

De tekens zijn overwegend tussen de één en twee cm groot, zijn in een lijn uitgekrast (uitgezonderd fig. 41: 9) en komen zowel enkel als gecombineerd voor. De meeste zijn letters, zowel in romeins als in gotisch schrift. De letters A, F, I en M zijn het veelvuldigst aanwezig, waarbij de romeinse letters overwegend alleen staan en de gotische meestal gecombineerd. Het voorkomen van zowel gotische als romeinse letters wijst naar de vroege 16de eeuw. In deze periode werd in de muntslag in de Nederlanden overgegaan van de gotische letter naar de romeinse letter⁹⁰. Naast letters worden er ook symbolen gebruikt, zoals kruisjes, streepjes, een omcirkeld kruis of een drietand. In acht gevallen komen twee of drie aparte merktekens op eenzelfde voorwerp voor (fig. 40: 9-10, 12, 24, 32, 47; fig. 41: 21-22). Opvallend hierbij is echter dat het meestal hetzelfde merkteken is dat herhaald wordt. Dit wordt enkel op komfoortjes of gesteelde grappen aangetroffen.

87 Vêche 1989, 245.

88 Momenteel loopt er in samenwerking met het Laboratorium voor Aardkunde van de Universiteit Gent, o.l.v. Prof. P. De Paepe, een studie van dit aardewerk op basis van chemische analyses.

89 Met dank aan Prof. dr. L. Milis (Universiteit Gent) voor de hulp bij het identificeren en het beter begrijpen van deze merktekens.

90 De Mey 1969, 38-43.

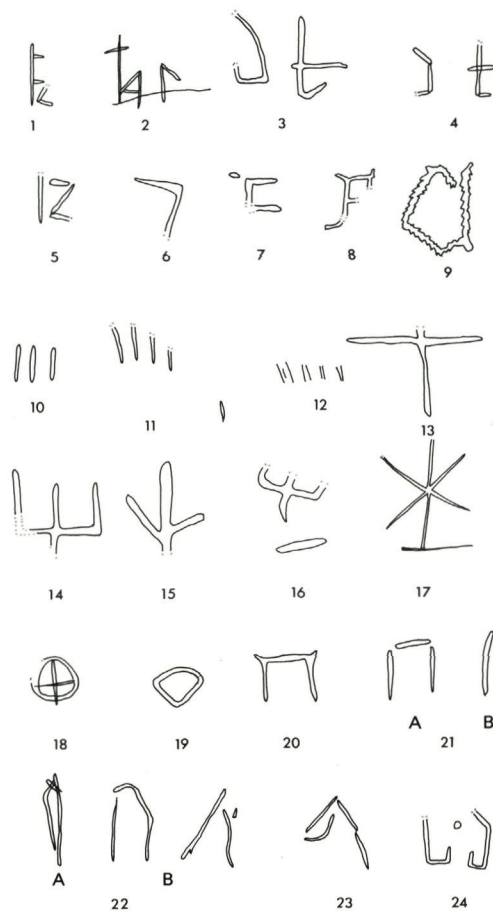

40 *Op aardewerk ingekraste eigendomsmerken (sch. 1:2).*

Property marks on pottery (scale 1:2).

41 *Op aardewerk ingekraste eigendomsmerken*
(sch. 1:2).

Property marks on pottery
(scale 1:2).

Deze merktekens vormen een zeer heterogeen ensemble. Ze zijn door verschillende handen ingekrast. Meer nog, het geeft de indruk dat ieder zijn eigen merkteken ingekrast. De variatie aan letters en merken geeft een beeld van de inkrassers, gaande van vlotte schrijvers tot analfabeten. Bepaalde gotische letters getuigen van een goede beheersing (fig. 40: 32-33, 35, 37), terwijl andere stuntelig (fig. 40: 31, 36, 39) of zelfs totaal onleesbaar zijn (fig. 40: 42, 73). Ook de Romeinse letters variëren van mooi gevormde tot stuntelige exemplaren. Eén letter is zelfs in spiegelschrift gemaakt, wat een typische fout is voor personen die leren schrijven (fig. 40: 17). De eenvoudige tekens, zoals een cirkel, streepjes, een ster, een omcirkeld kruis of een drietand (fig. 41: 10-20), lijken eerder de merken van analfabeten te zijn. Een tweede element in de vorm van de letters is natuurlijk de kunde van het krassen zelf. Enkele voorbeelden tonen duidelijk hoe de minder kundige

hand bij het krassen enkele malen wegschoot (fig. 40: 48-49).

Tenslotte is er de vraag wie de merken inkraste en waarvoor ze stonden. De heterogeniteit lijkt erop te wijzen dat het de eigenaars zelf waren die de merktekens aanbrachten. Hun betekenis is minder duidelijk. Het kunnen de initialen zijn van de naam van de eigenaars; van hun eigenlijke naam of van hun kloosternaam. Uit een namenlijst van 65 kloosterlingen die gestorven zijn tussen 1475 en 1540⁹¹, zijn er maar 6 die aan een drietal dubbele initialen kunnen gekoppeld worden. Sommige lijken echter eerder afkortingen van religieuze aard te zijn: MA voor Maria (fig. 40: 33), I voor Jezus (fig. 40: 18-19), IC voor Jezus Christus (fig. 40: 25), IM voor Jezus en Maria (fig. 40: 32). De talrijke F-en (fig. 40: 12-17) kunnen een verwijzing zijn naar St.-Franciscus, daar de clarissen de Franciscanerregel volgen. Ook andere letters kunnen initialen zijn van vereerde heiligen.

Deze ingekraste merken komen slechts op zes vormtypes voor: de kom (49x), de gesteelde grape (26x), het komfoor (13x), het bord (5x), de bloempot (3x) en de steelpan (2x) (tabel 1). Bij vijf wandfragmentjes met een merkteken is het vormtype niet te achterhalen. Het merkteken bevindt zich bij elk type meestal op dezelfde plaats: op de wand bij de kommen, op de voet of de bodem bij de komforen, temidden of juist onderaan de steel bij de steelgrappen en de steelpannen. De steelgrape, het komfoor en vooral de kom zijn de types met het grootste aantal exemplaren met merktekens.

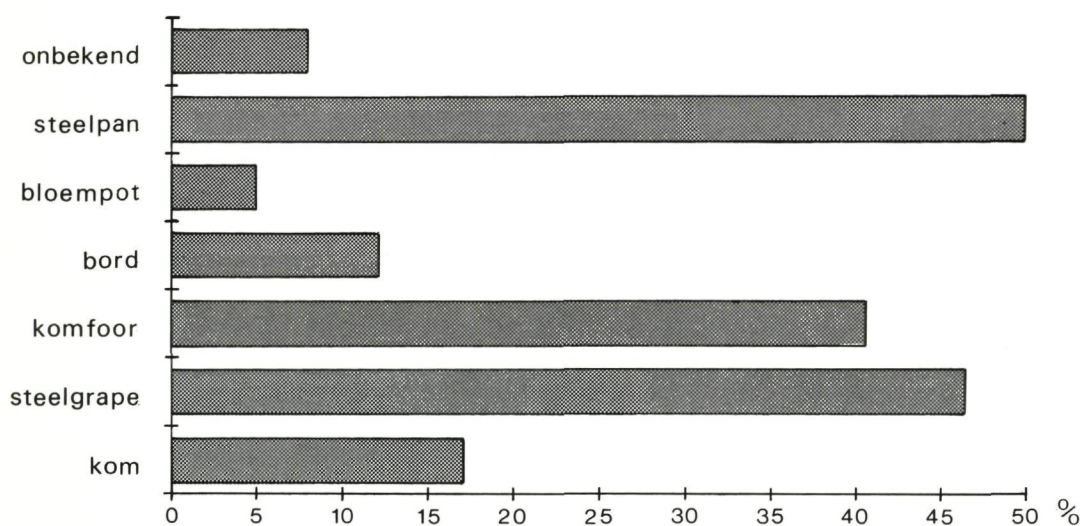
Het vergelijken van het aantal voorbeelden met een ingekrast teken met het minimum aantal individuen van een bepaald type levert enkele opvallende gegevens op (fig. 42). Bij de kommen, die het grootste aantal exemplaren met een merkteken tellen, vormt dit maar 17 % van de totale groep. De gemerkte exemplaren vormen bij de steelgrappen (met 46%), de komforen (met 41%) en de steelpannen (met 50%) tot de helft van het totaal aantal individuen. Deze vaststelling laat ons toe een beter beeld te krijgen van het gebruik van deze voorwerpen.

In het klooster Mariëndal (Nederland) werden ingekraste eigendomsmerken aangetroffen op 15de eeuwse ceramiek. Het ging hier hoofdzakelijk om braadpannen, naast een komfoortje en een grape⁹². Ook

⁹¹ De Ghellinck 1912, 103-120.

⁹² Renaud 1959a, 205.

42 Verhouding per functionele categorie van het aantal exemplaren met ingekrast merkteken t.o.v. het totaal aantal minimum individuen.

Proportion, within each functional category, of the number of vessels with property mark to the total minimum number of vessels.

te Petegem-Beaulieu lijkt het om eigendomsmerken te gaan. Het voorkomen van eigendomsmerken op bijna 50 % van de steelgrapen (en door de fragmentaire bewaartoestand van deze grapen zal dit percentage veel hoger gelegen hebben) wijst erop dat dit vormtype als individueel eetpotje rechtstreeks van het vuur op de tafel kwam. Een 17de eeuwse schilderij, “Het Gebed zonder Einde” van Nicolaes Maes (1634-1693), vertoont op tafel een steelgrape in roodbakkende klei waaruit gegeten wordt ⁹³. De steelpannetjes werden waarschijnlijk op dezelfde manier gebruikt. Het talrijk voorkomen en het hoge percentage met ingekraste eigendomsmerken lijkt erop te wijzen dat elk individu zijn eigen komfoor bezat.

Tabel 1
Het voorkomen van de merktekens per aardewerksoort en -type.
The appearance of property marks, list of the pottery groups and the pottery types.

	rood	grijs	majolica	totaal
kom	46	3	-	49
steelgrape	26	-	-	26
steelpan	2	-	-	2
komfoor	13	-	-	13
bord	4	-	2	6
bloempot	1	2	-	3
onbekend	5	-	-	5

5.1.6 Interpretaties en tabellen

Ondanks het volume van deze afvalcontext, een totaal van 6200 scherven, vormen de bruikbare, chronologische referentiepunten een eenvormig geheel. Naast sommige elementen in de rode ceramiek, is het vooral de importwaar, en dan in het bijzonder het steengoed en de majolica, die dateringsgegevens aanreiken.

Verschillende vormen in rood aardewerk (grapen, bloempotten, steelpannen, kommetjes en komforen) zijn goed vergelijkbaar met aardewerk uit Doornik, site Douze Césars, dat eind 15de-eerste kwart 16de eeuw gedateerd wordt. Ook de vormen met *sgraffito*versiering, met een traditionele 15d-16a-datering passen goed binnen deze chronologie. De specifiekere stukken steengoed (de drinkkannen en de kannen met een gezichtsmasker) kunnen eveneens in deze periode geplaatst worden, alhoewel de meeste steengoedvormen tussen de tweede helft van de 15de eeuw en de eerste helft van de 16de eeuw te dateren zijn. De majolicaproducten vormen een apart probleem. Het overgrote deel van de lustermajolica, dat 45 % van de majolicavondsten uitmaakt, behoort tot de rijp-Valenciaanse productie die in het tweede en het derde kwart van de 15de eeuw gedateerd wordt. Slechts twee laat-Valenciaanse recipiënten, uit het laatste kwart van de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw, werden aangetroffen. Het Isabela polychroom aardewerk, waarvan er twee fragmenten gevonden zijn, verschijnt pas in de

93 de Kleyn 1986, 137, afb. 91.

Tabel 2

Verhouding tussen de ceramiekgroepen a.h.v. het aantal scherven en het aantal min. individuen. Voor interpretatie zie tekst.

Proportion of the pottery groups (number of sherds and minimal number of vessels). Interpretation see text.

	min. ind.	scherven	min. ind.	scherven
Rood	574	3532	64,8	57
Grijs	160	1601	18	25,8
Steengoed	93	489	10,5	7,9
Majolica	25	80	2,8	1,3
Rood-wit	7	394	0,8	6,4
Roze	14	51	1,6	0,8
Wit	13	54	1,5	0,9
Totaal	886	6201	100%	100%

late 15de eeuw en komt voornamelijk in de eerste helft van de 16de eeuw voor. Deze laatste datering geldt ook voor de vroege Zuidnederlandse majolicaproducten.

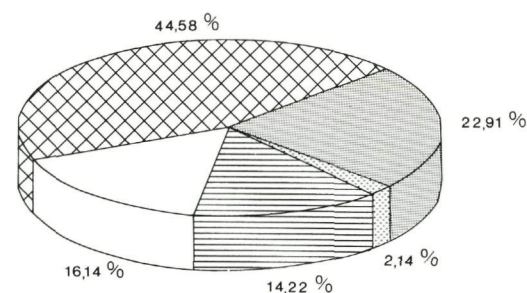
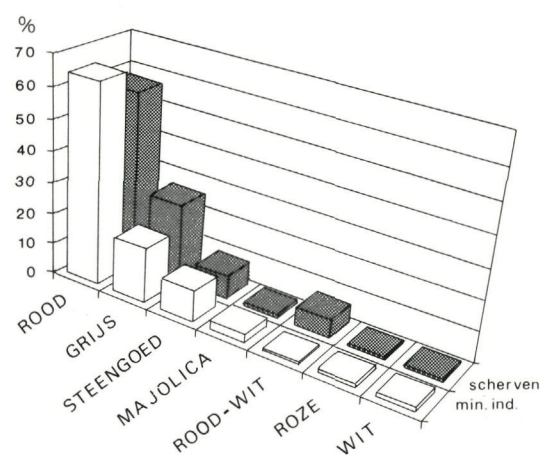
We zien dus dat het overgrote deel van het materiaal naar de periode laatste kwart 15de - eerste helft 16de eeuw, of zelfs eerste kwart 16de eeuw wijst. Het pakket bevat echter ook Spaans lusteraardewerk uit het midden van de 15de eeuw. Daar we echter bij het overige aardewerk geen ouder materiaal aangetroffen hebben, schijnt het ons dat deze Spaanse majolica door zijn luxueus karakter een veel langere levensduur had dan het gewone aardewerk.

Door de grote hoeveelheid ceramisch materiaal uit één stratigrafische context lijkt dit afvalpakket zeer geschikt voor een quantitative analyse. Toch zijn er enkele restricties: de afvalkuil was ten dele afgegraven en kon maar gedeeltelijk onderzocht worden. Zowel het aantal scherven als het minimum aantal individuen zijn per aardewerksoort geteld (tabel 2). Hierbij werd gebruikt gemaakt van de methoden zoals beschreven door Desbat ⁹⁴. De telling van de scherven gebeurde voor het plakken. De telling van het minimum aantal individuen is gebaseerd op de volledige exemplaren en op de typische elementen van een vorm, meestal de rand of de bodem. Bij deze telling, die na het plakken is gebeurd, wordt het meest voorkomende element van een vorm in rekening gebracht; bv. bij 10 bodems en 8 randen worden er 10 individuen geteld. Hierbij willen we er wel op wijzen dat er bij de majolica volgens dit telcriterium maar 25 minimum individuen geteld zijn, ook al kunnen er aan de hand van de versiering, met de wandscherven bij, 42 individuen geteld worden.

94 Desbat 1990, 131-132.

43 Vergelijking van de procentuele aanwezigheid van de ceramiekgroepen naargelang de telling.

Comparison of the procentual appearance of the pottery groups according to the method of counting.

44 Functies van het aardewerk (percentages min. individuen).

Function of the pottery (percentage min. no. ve.). ?

Tabel 3.

De vormtypes (min. aantal ind.).

The forms (min. no. ve.).

Min. Aantal. Ind.	rood	grijs	steen-	rood- goed	majolica wit	roze	wit	totaal	%
kom	235	45	-	1	-	-	2	283	31,9
kleine kom ("papkom")	32	-	-	-	8	-	2	42	4,7
twée-orige grape	57	18	-	5	-	-	-	80	9,0
steelgrape	56	-	-	-	-	-	-	56	6,3
kruik	11	29	-	-	-	-	1	41	4,6
schekkan	1	1	34	-	4	3	1	44	5,0
voorraadpot	3	6	-	-	-	-	-	9	1,0
teil	49	4	-	-	-	-	-	53	6,0
bord	28	-	-	-	7	1	-	36	4,1
schaal	4	1	-	-	1	-	-	6	0,7
vergiet	3	-	-	-	-	1	1	5	0,6
komfoor	31	-	-	-	-	1	-	32	3,6
bloempot	10	50	-	-	-	-	-	60	6,8
kamerpot	7	-	-	-	-	1	-	8	0,9
braadpan	2	-	-	1	-	-	-	3	0,3
steelpan	4	-	-	-	-	-	-	4	0,5
beker & drinknapje	-	-	31	-	-	-	1	32	3,6
drinkuyt	11	-	-	-	-	-	-	11	1,2
zalfpot	5	-	-	-	2	-	1	8	0,9
olielamp	3	3	-	-	-	-	-	6	0,7
lavabo	1	-	-	-	-	1	-	2	0,2
wasbekken	1	-	-	-	-	-	-	1	0,1
dubbelbak	-	1	-	-	-	-	-	1	0,1
deksel	3	1	-	-	-	-	-	4	0,5
andere	17	1	28	-	3	6	4	59	6,7
TOTAAL	574	160	93	7	25	14	13	886	100
%	64,8	18	10,5	0,8	2,8	1,6	1,5	100	

Eén ceramiekgroep, nl. het aardewerk in rode en witte klei, geeft echter problemen bij de tellingen, veroorzaakt door zijn specifieke fabricage waarbij kleien gecombineerd worden. Het probleem bij de telling van het aantal scherven is het feit dat enkel de scherven in witbakkende klei en de scherven met de overgang van de witbakkende naar de roodbakkende kleien herkend worden. De scherven in roodbakkende klei, afkomstig van deze ceramiekgroep, en dan in het bijzonder van de grappen, kunnen echter aan de hand van het baksel niet onderscheiden worden van die van het gewone rode aardewerk. Dit veroorzaakt een ondervertegenwoordiging van het aardewerk in rode en witte klei en een oververtegenwoordiging van het rode aarde-

werk. Dit probleem stelt zich nog scherper bij de telling van het minimum aantal individuen. Indien enkel de rand van de grappen die tot deze groep behoren, bewaard gebleven is, zijn deze zeer moeilijk, en zonder zekerheid, van de gewone rode grappen te onderscheiden. Doordat de vormgeving van het lokale aardewerk gelijkaardig is aan de lokale producten uit Doornik, vanwaar het aardewerk in rode en witte klei vermoedelijk afkomstig is, is een onderscheid op typologische gronden ook niet mogelijk. De getelde grappen in rood aardewerk bevatten zodoende ook meerdere exemplaren in rode en witte klei, die echter niet als zodanig herkend zijn. Aan de hand van de randen wordt een minimum aantal van 5 grappen in rode en witte klei geteld. Aan de

hand van de pootjes, 33 in totaal, komen we echter al aan minimum 11 individuen, en bij het onderling vergelijken van de pootjes, zowel qua vorm als qua baksel, zelfs aan 22 verschillende grappen. Omdat er ook andere vormen met pootjes zijn, werd bij het tellen van de tweeorige grappen in rood aardewerk enkel met de randen rekening gehouden. Om een dubbele telling van een aantal grappen te vermijden werden voor de grappen in rode en witte klei dan ook enkel de randen in rekening gebracht. Doordat de grappen de voornaamste vorm zijn, veroorzaakt dit natuurlijk een serieuze ondervertegenwoordiging van het aardewerk in rode en witte klei in deze tabellen (Tabel 2 en 3). Deze tabellen worden toch weergegeven, ten eerste om de bruikbare gegevens van de overige groepen ter beschikking te stellen en ten tweede om de hierboven geschetste problemen aan te tonen.

De procentuele verhouding tussen de verschillende aardewerkgroepen kan nogal sterk verschillen naargelang de telling van het aantal scherven of van het minimum aantal individuen. Daarom is het interessant om de twee telsystemen aan elkaar te toetsen door de waardeverhouding binnen elke ceramiegroep tussen het minimum aantal individuen en het aantal scherven naast elkaar te plaatsen (fig. 43). Wat zijn nu de oorzaken van deze verschillen? Een belangrijke oorzaak is de fragmentatie van het aardewerk, die enerzijds beïnvloed wordt door de aard van de baksels van de verschillende ceramieksoorten - hard of zacht gebakken, dik- of dunwandig - en anderzijds door de aard van de context waaruit ze afkomstig zijn, met de bijhorende depositionele omstandigheden. Een andere oorzaak is het feit dat binnen de zeven ceramiegroepen de vormenrijkdom sterk verschillend is. Een groep met enkel grote vormen zal meer scherven per minimum individu tellen dan een groep met enkel kleine vormen. Zodoende zal bij eenzelfde aantal individuen de hoeveelheid scherven van een groep met enkel grote vormtypes veel omvangrijker zijn dan van een groep met enkel kleinere vormtypes. Het rood aardewerk, dat de voornaamste groep is, heeft de grootste verscheidenheid aan vormen; zowel kleine (*albarello-drinkuyt*-olie-lamp), middelgrote (kleine kommen-borden-kookkannen), als grote vormen (grote kommen-teilen-grappen) zijn goed verte-

genwoordigd. Door de evenwichtige verhouding tussen kleine, middelgrote en grote vormen zijn de verschillen, gezien de totale hoeveelheid, niet zo groot. Bij een groep zoals het grijs aardewerk hebben de grote vormen (kruiken-kommen-grappen) het grootste aandeel zodat men bij eenzelfde aantal scherven, veel minder individuen krijgt. Het omgekeerde zien we bij het steengoed (met veel drinkbekers en schenkkanen) en vooral bij de majolica, het aardewerk in witte klei en dat in roze klei, die voornamelijk uit kleinere vormen bestaan. Tenslotte is er de grote discrepantie bij het aardewerk in rode en witte klei, zowel veroorzaakt door het feit dat deze groep voornamelijk uit grappen bestaat als door de hierboven reeds beschreven problemen bij de tellingen.

Tabel 2 geeft de verhouding tussen de aardewerksoorten die in de Petegemse afvalcontext aangetroffen zijn. Het rood aardewerk maakt meer dan de helft van het totale ensemble uit. Opvallend is de grote aanwezigheid van de grijze ceramiek, die naargelang de telling met 18 of 25,8 % op de tweede plaats komt. Dit contrasteert sterk met de in die periode nog geringe aanwezigheid van deze ceramiek in de meeste Vlaamse vindplaatsen⁹⁵. De hierboven reeds enkele keren vermelde gelijkenissen met Doornik komen ook hier tot uiting. Men stelt er eveneens een langere aanwezigheid van grijze ceramiek vast, tot het begin van de 16de eeuw⁹⁶. Ook in Mons en in het noorden van Frankrijk komt men tot deze vaststelling⁹⁷.

Met 8 à 10 % komt het steengoed maar op de derde plaats. Op de site *Douze Césars* te Doornik vormt het steengoed een nog lager percentage (5,6%)⁹⁸. De quantitative gegevens van de ceramische ensembles van de Baudeloo-abdij zijn voor vergelijking moeilijk te gebruiken, zowel door de brede dateringen als door de kleine hoeveelheden. Het steengoed telt daar in de periode tweede helft 15de-eerste helft 16de eeuw een aanwezigheid tussen de 5 en de 21 %⁹⁹. De overige groepen vormen in Petegem-Beaulieu maar een klein percentage, alhoewel de aanwezigheid van majolica toch opvallend is. Tenslotte willen we nog eens wijzen op de ondervertegenwoordiging in deze tabellen van het aardewerk in rode en witte klei. Aangezien tot een derde van de scherven van deze aardewerkgroep niet als zodanig herkend worden, kan die in werke-

95 Verhaeghe 1988b, 64.

96 Vêche 1989, 245; Vêche & Vilvorder 1988, 136.

97 Soumoy-Goffart 1988, 166.

98 Vêche 1989, 245.

99 Desmet 1984a, 24; Idem 1988-89, 20-22; Idem 1989-90, 18.

Tabel 4.

Functies van het aardewerk (min. aantal ind.).

Function of the pottery (min. no. ve.).

	min. ind.	%
bereiding	143	16,1
keuken/voorraad	395	44,6
tafel	203	22,9
hygiëne & verzorging	19	2,1
andere	126	14,2
Totaal	886	100

lijkheid tot 10 % van de context uitmaken, wat een even grote aanwezigheid als het steengoed zou betekenen.

De laatste tabellen hebben betrekking op de aardewerkvormen (tabel 3) en het gebruik ervan (tabel 4 en fig. 44). Op basis van een voorstel van indeling naar functies door Carmiggelt¹⁰⁰ zijn er vijf categorieën weerhouden. Drie categorieën hebben met de voeding te maken, nl. bereiding (alles dat op het vuur gebruikt wordt) keuken/voorraad (de recipiënten voor het opslaan en verwerken van voedsel in keukens en kelder) en het tafelgerei. Tot de vierde categorie behoort alles dat in verband staat met verzorging en hygiëne en tenslotte zijn er de voorwerpen die bij geen van deze categorieën horen (zoals bloempotten of olielampjes) of waarvan de functie niet gekend is. We zien dat het aspect opslaan en bereiden van voedsel 60,7 % van het vondstenmateriaal uitmaakt. Dit percentage wordt vooral bereikt door de grote hoeveelheid kommen die zich in deze context bevinden. Met 283 minimum aantal individuen vormen zij 31,9 % van het totale vondstenensemble! De betekenis van deze grote hoeveelheid kommen is wel niet duidelijk. Heeft het te maken met een specifieke (ambachtelijke?) activiteit in het klooster of met een toeval of uitzonderlijkheid in het wegwerpen? Bepaalde recipiënten die op het vuur gebruikt werden, de steelgrape en de steelpan, kwamen waarschijnlijk ook op tafel als individueel eetgerei (zie hoofdstuk Ingekraste eigendomsmerken). Een opvallend maar typisch feit is dat de hygiëne en verzorging maar een zeer klein percentage (2,1 %) inneemt.

Tenslotte is er nog de problematiek van de relatie tussen verschillende aardewerkgroepen. Bij de conclusies van het rode aardewerk werd reeds aangehaald hoe bepaalde ceramiekvormen naar het Doornikse verwijzen. Er is mogelijk ook een relatie tussen bepaalde rode vormen en het aardewerk in rode en witte klei. In het rode baksel van sommige komforen zitten vrij grote witte inclusies, die opengedraaid lijken. Chemisch onderzoek¹⁰¹ heeft aangetoond dat deze witte inclusies geen kalk zijn, zoals eerst werd gedacht, maar witbakkende klei. Een verklaring voor dit fenomeen kan zijn dat de pottenbakker die de grappen in rode en witte klei draaide, eveneens deze komforen maakte. Mogelijks is zo ook het aardewerk in zachte roze klei, die talrijke rode en witte inclusies heeft, te verklaren. Dit aardewerk is misschien ontstaan uit een restproduct, waarbij van de dooreengeraakte rode en witte kleien gebruik gemaakt werd. Deze theorie van eenzelfde pottenbakkerscentrum als afkomst van het aardewerk in rode en witte klei, de roze ceramiek en bepaalde vormen van het rode aardewerk blijft evenwel hypothetisch, maar kan als bruikbare denkpiste van nut zijn voor de verdere studie van deze aardewerksoorten.

5.2 HET GLAS

De grote hoeveelheden ceramiek staan in groot contrast met de zeer schaarse glasvondsten. Slechts 34 glasfragmenten werden aangetroffen. We onderscheiden verschillende vormen, zowel in kleurloos als in groengetint glas.

Het kleurloos glas vormt de kleinste groep en bestaat uit 8 fragmenten van drinkglazen en 2 vensterglasfragmenten. Eén fragment is afkomstig van de omgeslagen voet van een drinkglas op stam¹⁰². De andere fragmenten zijn afkomstig van lage cilindervormige bekers met een opgebolde ziel en zonder voetring (fig. 45: 1). Opvallend zijn 2 wandfragmenten van een ribbenbeker (fig. 45: 2). Die worden in de 15de en het begin van de 16de eeuw gedateerd¹⁰³.

Bij het groengekleurd glas zijn drie vormtypes te onderscheiden: drinkbekers, drinkglazen op stam en vensterglas. Een merkwaardig stuk is de vrij dikwandige, donkergroene *cuppa* van een drinkglas op stam (fig. 45: 3). Zes fragmenten kunnen

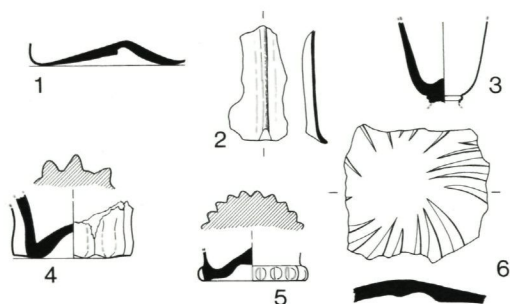
100 Carmiggelt, Van Gangelen e.a. 1987, 23-24.

101 Door het Laboratorium voor Aardkunde van de U.G., o.l.v. Prof. P. De Paepe, waarvoor dank.

102 De Bleser 1988, fig. 101: 7; Idem 1991, fig. 191: 7-8 & 192: 1-2; Beeckmans & Laurijns 1978, pl. 1: 6-7.

103 De Bleser 1988, 147; Raveschot 1989, afb. 12: 23 (aan de bodem is er echter een golvende glasdraad bevestigd).

45 *Glas (sch. 1:3).*
Glass (scale 1:3).

De 15 vensterglasfragmenten zijn zeer sterk verveerd. Eén vertoont duidelijk de resten van brandschildering

Tenslotte is er nog een speciaal recipient te vermelden. Het gaat om een centraal fragment in donkergroen glas, mogelijk afkomstig van een schaal. Het heeft aan de binnenzijde een soort margrietmotief in bladgoud, dat grotendeels verdwenen is (fig. 45: 6). Er is ons geen vergelijkingsmateriaal bekend.

104 Beeckmans & Laurijns 1978, plaat 1: 9.

105 De Bleser 1988, fig. 101: 4 & 10; Janssen 1983, 238 foto 3 (links en rechts); Renaud 1962, fig. 4: 4 (XVI-A).

106 Chambon & Courtoy 1951-52, 119 & pl. VI (XVB-XVI); El Dekmak-Denissen 1988, 20 & fig. 1-4 (XVIA).

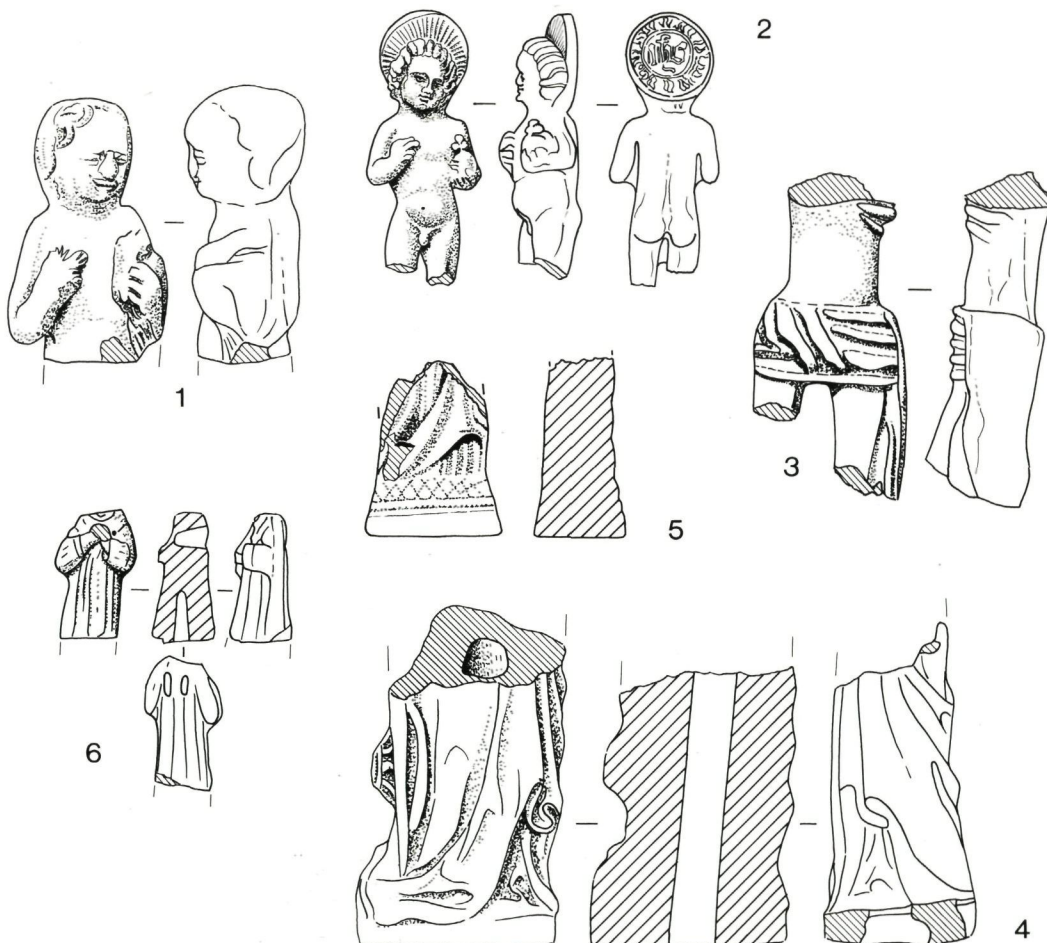
met zekerheid aan drinkbekers toegeschreven worden. Het gaat hier o.a. om een bodem met ingestoken ziel van een beker met korte, verticale ribben (fig. 45: 4)¹⁰⁴, een bodem met ingestoken ziel van een beker met een opgelegde, gekartelde voetring (fig. 45: 5)¹⁰⁵ en een fragment dat waarschijnlijk afkomstig is van een conische beker op een trechtervormige voet¹⁰⁶.

5.3 DE BEELDJE IN AARDEWERK

In de afvalaag werden 6 beeldjes aangetroffen: 5 in witte pijp-aarde en 1 in terracotta. Geen enkel stuk vertoont sporen van beschildering. Het gaat uitsluitend om religieuze afbeeldingen.

- Bovendeel van een sterk verveerd pijp-aarden beeldje, in een dubbele mal ge-

46 *Beeldjes (sch. 2:3).*
Figures (scale 2:3).

vormd. Naakt Jezuskind met de rechterhand in een zegenend gebaar. Het voorwerp in de linkerhand is zeer moeilijk te identificeren. De houding doet een wereldbol veronderstellen, maar enkele (van de nog zichtbare) details wijzen eerder in de richting van een duif (die bij de gekende voorbeelden echter altijd met de twee handen wordt vastgehouden) (fig. 46: 1) ¹⁰⁷.

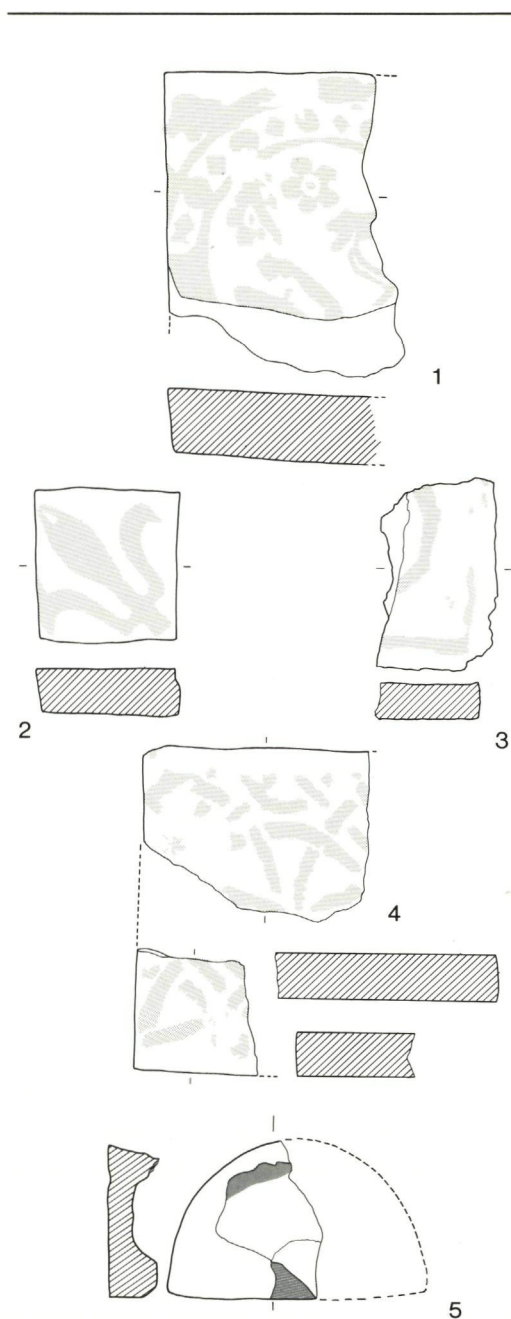
- Klein pijpaarden beeldje, in een dubbele mal gevormd. Naakt Jezuskind met stralenkrans waarop aan de achterzijde het Christusmonogram staat. In de linkerhand houdt hij de wereldbol met kruisje vast, met de rechterhand maakt hij een zegenend gebaar (fig. 46: 2) ¹⁰⁸.

- Beeldje in roodbakkende klei; grijze kern en roodbruin oppervlak, in één mal gevormd en achteraan bijgesneden. Het is een gekruisigde Christus met lendendoek en een wonde in de linkerzijde van de borstkas. Het hoofd, de armen en de voeten zijn niet bewaard (fig. 46: 3).

- Beeldje in pijpaarde, in een dubbele mal gevormd. Enkel de onderste helft is bewaard. Het stelt de H. Katharina voor, met zwaard en wiel als attributen (fig. 46: 4) ¹⁰⁹. Het heeft een centrale doorboring.

- Onderste gedeelte van een pijpaarden beeldje, in een dubbele mal gevormd. De figuur staat op een sokkel en draagt een breed gedrapeerd kled tot over de voeten (fig. 46: 5).

- Zeer klein beeldje in pijpaarde, gevormd in twee mallen. Het hoofd ontbreekt. Het heeft een centrale doorboring, en twee gleufjes op de rugzijde. De figuur draagt een eenvoudig, lang kled of pij. Het houdt de handen in bidhouding samengevouwen (fig. 46: 6). Waarschijnlijk gaat het hier om een heiligenbeeldje (een monnik?) ¹¹⁰.

47 Stempeltegels (1-4) en een kacheloventegel (5). (sch. 1:3).

Lead-glazed tiles (1-4) and a stove-tile (5) (scale 1:3).

5.4 DE BOUWMATERIALEN

De afvalaag bevatte ook heel wat bouwmaterialen, zoals bakstenen, dak- en nokpannen, fragmenten van bepleistering en allerlei tegels.

De tegels kunnen in verschillende categorieën onderverdeeld worden. Er zijn volledige tegels van 6 x 6 cm en 12 x 12 cm, en breuktegels van 7,5 x 7,5 cm en 12 x 12 cm. Beide tegelsoorten komen als gewone geglaazuurde tegel en als breuktegel voor. De breuktegels werden voor het glazuren geritst. Te Petegem zijn voorbeelden ge-

vonden met een enkele en een dubbele diagonale breukgroef, en met een horizontale en verticale breukgroef. De geglaazuurde onversierde tegels hebben een rode, gele of zwarte (zwartgroene) kleur.

De fragmenten van drie volle tegels en één kwart van een breuktegel zijn gestempeld, d.w.z. met een in de rode klei gedrukt en met witte klei of slib opgevuld patroon. De kwarttegel (afm. 5,5 x 6,3 cm) is versierd met een lelie (fig. 47: 2) ¹¹¹. Het patroon van de drie grote stempeltegels

107 Janssen 1983, 226, fig. 9-12; Oost 1982, plaat 4: 382.

108 Janssen 1983, 226, fig. 12; Oost 1982, 83.

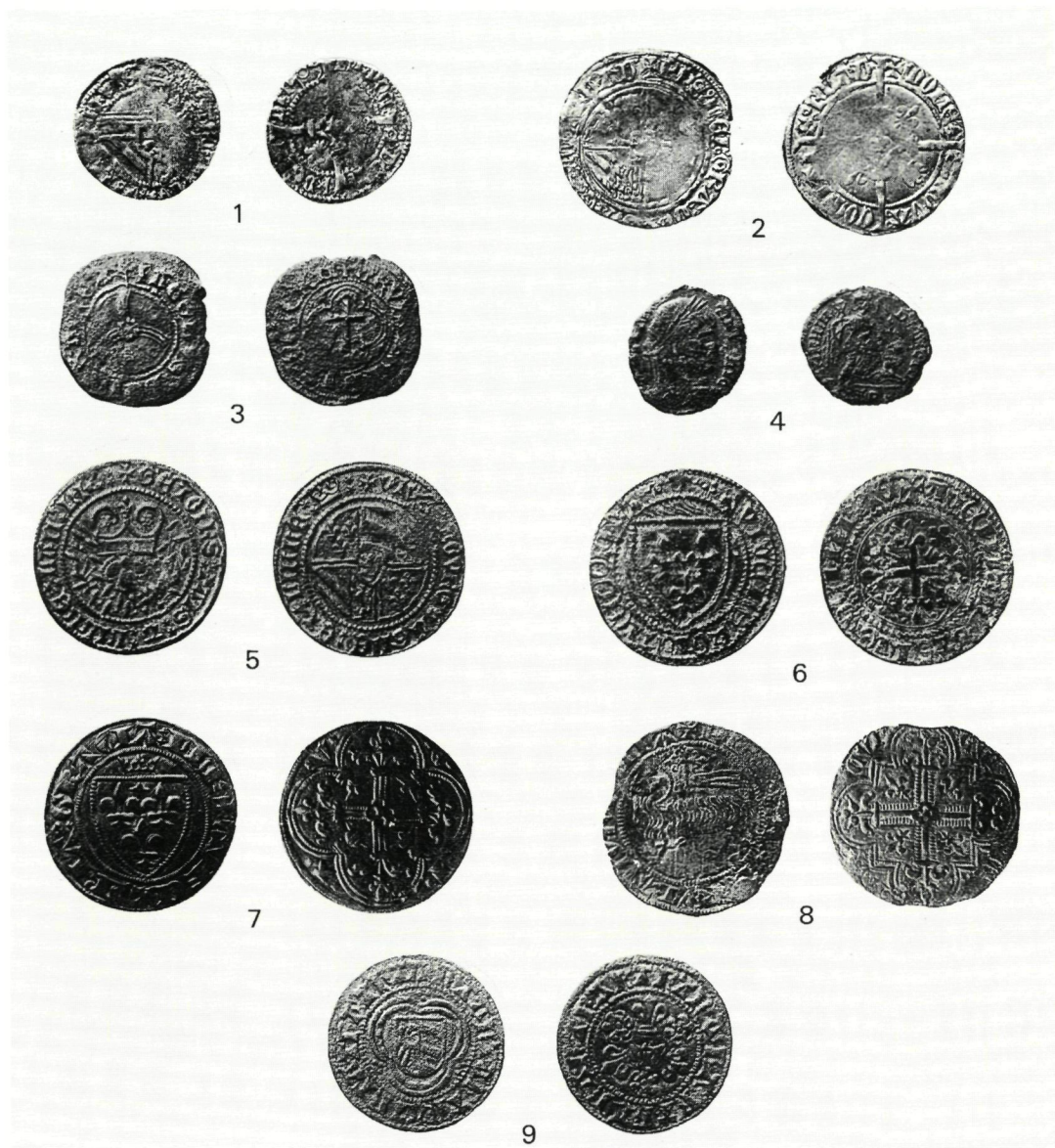
109 Baart 1977, 473, nr. 904.

110 Oost 1982, pl. 4: 386.

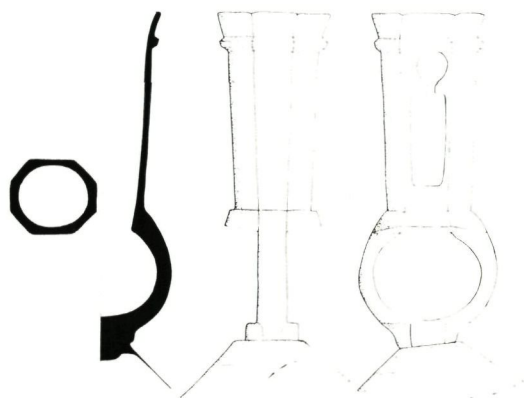
111 Eames 1980, fig. 2126. De Belie 1985, fig. 30.

48 *Munten en rekenpenningen (sch. 1:1).*
Coins and counters (scale 1:1).

49 *Koperen kandelaar (sch. 2:3).*
Candlestick (scale 2:3).

(12 x 12 cm ?) is door de fragmentaire bewaring maar gedeeltelijk zichtbaar. Eén tegel is afgeboord met een dubbele concentrische lijn waarbinnen afwisselend stippen en ruiten staan (fig. 47: 1). In het centraal motief zijn twee bloemen te herkennen. De twee onderliggende gedeeltelijk bewaarde elementen kunnen gotische letters zijn. De twee fragmenten van de tweede grote stemteltegel bevat een figuratief patroon van elkaar kruisende gebogen lijnen (fig. 47: 3). Het fragment van de derde tegel heeft een vierkante aflijning met daarin een circulair motief (fig. 47: 4).

Tenslotte is er nog een fragment van een kacheloventegel in roodbakkende klei. Het is halfcirkelvormig met opstaande boorden (fig. 47: 5). Het heeft een zwartgroen

glazuur op de boorden en op een deel van de binnenzijde.

5.5 HET METAAL

5.5.1 Inleiding

Deze afval laag bevatte een opvallend grote hoeveelheid metalen voorwerpen. Een deel van deze vondsten zijn te danken aan het gebruik van een metaaldetector¹¹². Het gaat hier om sier- en gebruiksvoorwerpen in zilver, koper, brons, ijzer en lood.

5.5.2 Munten¹¹³

Slechts twee zilveren munten komen met zekerheid uit de afval laag. De jongste is een halve groot geslagen te Maastricht in 1509, onder de regering van Karel V (fig. 48: 1). De andere is een groot van Filips de Goede, geslagen te Brugge tussen 1434 en 1442 of in 1466-67 (fig. 48: 2).

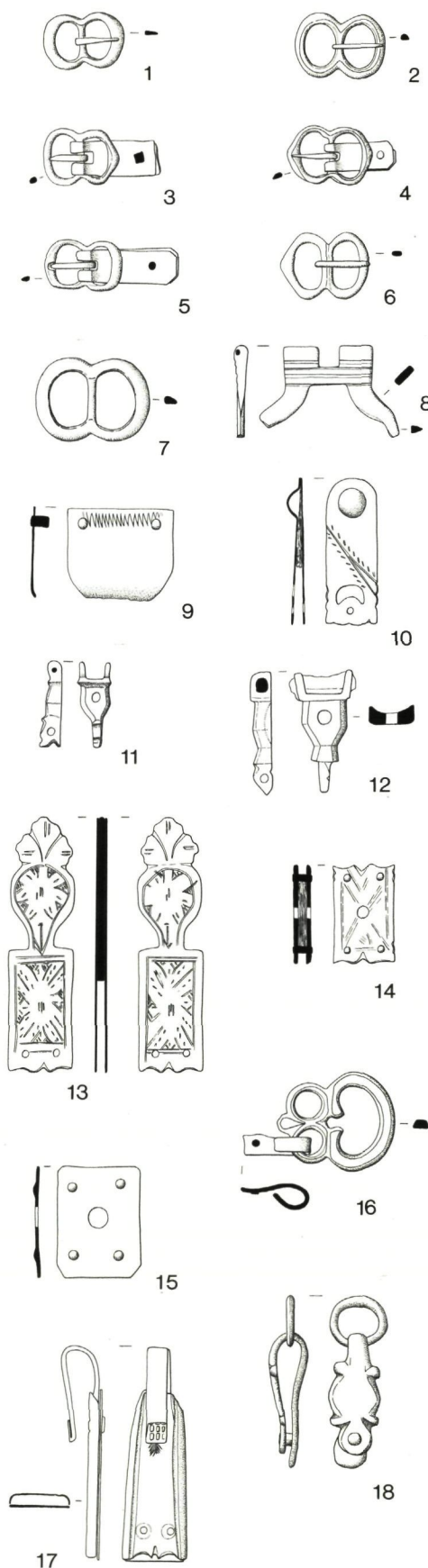
Twee munten werden met de metaaldetector gevonden en komen waarschijnlijk uit de afval laag. Merkwaardig is een Schotse koperen penny van bisschop James Kennedy of St-Andrews (zgn. St-Andrews penny), geslagen tussen 1460 en 1488 (fig. 48: 3). De tweede is een Romeinse munt die onder Constantinus I in 323-324 te Trier geslagen werd (fig. 48: 4).

5.5.3 Rekenpenningen

Rekenpenningen waren een veel gebruikt hulpmiddel bij het tellen van grote bedragen. Vier rekenpenningen komen met zekerheid uit het afvalpakket, een vijfde waarschijnlijk. Slechts één kan gedateerd worden: een exemplaar dat onder de regeerperiode van Filips de Goede in 1459 te Rijsel geslagen is (fig. 48: 5). Het bevat aan de voorzijde de tekst "*Getoirs Pais à Lille ** Lan LIX" en aan de keerzijde "*Vive Bourgogne et Lille*". Drie rekenpenningen hebben een Franse afkomst: twee 15de eeuwse (fig. 48: 6-7) en een 14de eeuwse (fig. 48: 8). De 15de eeuwse exemplaren bevatten resp. de tekst "*Vive le Roi et le Dofin*" (sic) en "*Ave Maria Gracia Ple*". Tenslotte is er nog een 15de eeuwse penning uit Nurenberg (fig. 48: 9).

50 Gordelonderdelen (sch. 2:3).

Belt fittings (scale 2:3).

112 Met dank aan Noël Huysman.

113 Met dank aan Frans De Buyser voor de determinatie van de munten en de rekenpenningen.

51 Spelden.
Pins.

- 114 Baart e.a. 1977, 330-331.
115 *Ibidem*, 330.
116 Egan & Pritchard, fig. 134: 617.
117 Eenzelfde type zoals Egan & Pritchard 1991, fig. 84: 596.
118 Egan & Pritchard 1991, fig. 101: 720, 723 & 726.
119 Van eenzelfde type als Biddle 1990, fig. 127: 1074 en Egan & Pritchard 1991, fig. 91, 92: 650 en 96 onderaan rechts.
120 Biddle 1990, fig. 127: 1076.
121 Egan & Pritchard 1991, 297-303.

5.5.4 Huisraad

- Kleine bronzen kandelaar met een achthoekige kaarsenhouder met licht uitstaande rand en twee sleutelgatvormige uitsparingen. De kaarsenhouder is via een ring met een (slechts gedeeltelijk bewaarde) dunne voetplaat verbonden. Oorspronkelijke hoogte: $\pm 8,5$ cm (fig. 49).

Fragmenten van minstens 7 messen werden in deze afvalcontext aangetroffen. Ze waren sterk gecorrodeerd. De lemmeten en de angels zijn steeds in ijzer. Zes hefttypes kunnen onderscheiden worden:

- Versmalde angel met een bekroning in de vorm van een kruis. Het heft is niet bewaard.
- Mesheft met houten beslagplaten die met 4 nieten zijn vastgeklonken. Het bevat een ijzeren heftbeschermer en kap.
- Heft met benen beslagplaten en een bronzen kap.
- Twee heften met houten beslagplaten waarover koperen heftbeëindigingen geschoven zijn. De ene heftbeëindiging heeft een ovale doorsnede, de andere is zeskantig,

met een afgeschuinde bovenzijde.

- Mesheft met een koperen heftbeëindiging en houten (met ijzer versterkte ?) beslagplaten. Datering: voornamelijk XVD-XVIa ¹¹⁴.
- Met 6 koperen plaatjes beslagen mesheft, waarvan er 4 gegraveerd zijn. Datering XVB-XVIa ¹¹⁵.

5.5.5 Kledingaccessoires

Er werden enkel bronzen of koperen gordelonderdelen aangetroffen:

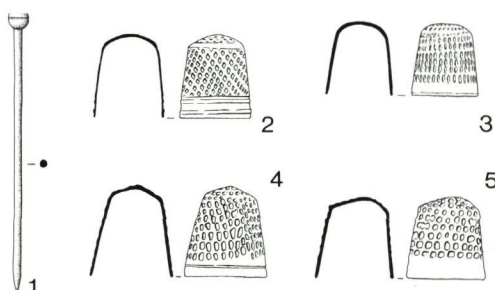
- Zeven kleine eenvoudige achtvormige gespen, die als sluitingen van allerlei riemen kunnen gediend hebben (fig. 50: 1-7).
- Gebroken element van een tweeledige gesp (fig. 50: 8).
- Breed riemtongbeslag met twee nieten (fig. 50: 9) ¹¹⁶.
- Bronzen riemtong met gegraveerde versiering (fig. 50: 10) ¹¹⁷.
- Twee scharnierplaten met oog afkomstig van een gecombineerde riemtong (fig. 50: 11-12) ¹¹⁸.
- Drieplattige riemtong, langs beide zijden met fijne graveringen versierd (fig. 50: 13) ¹¹⁹.
- Centraal doorboord riembeslag, waarvan de bovenplaat met graveringen versierd is (fig. 50: 14).
- Onderste plaat van een riembeslag (fig. 50: 15) ¹²⁰.
- Een gordelsluiting, waarvan één riemtong ontbreekt (fig. 50: 16).
- Sluitingshaak op een huls die met twee nieten aan de riem vastgehecht werd (fig. 50: 17).
- Riemhanger (fig. 50: 18).

5.5.6 Gereedschap

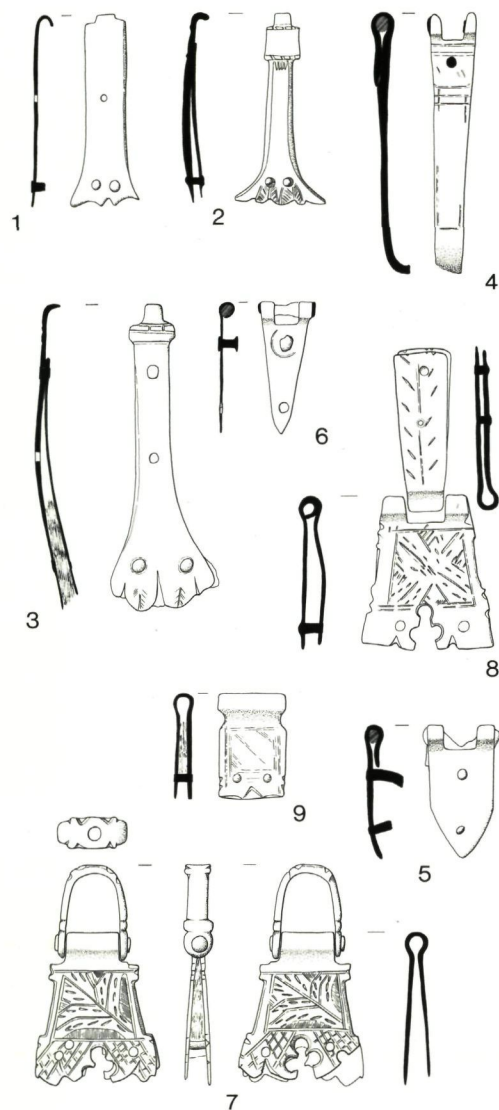
Het gereedschap bestaat uit voorwerpen die voornamelijk bij de verwerking van textiel gebruikt werden:

- 172 spelden en speldfragmenten, waaronder 144 koperen, 27 verzilverde en één ijzeren (fig. 51). De lengte varieert van 2 tot 5,2 cm. De grootste spelden werden voornamelijk als haarspelden gebruikt ¹²¹ (fig. 52: 1).
- Eén koperen naald.
- Eén zilveren naald of els (vierkante doorsnede).

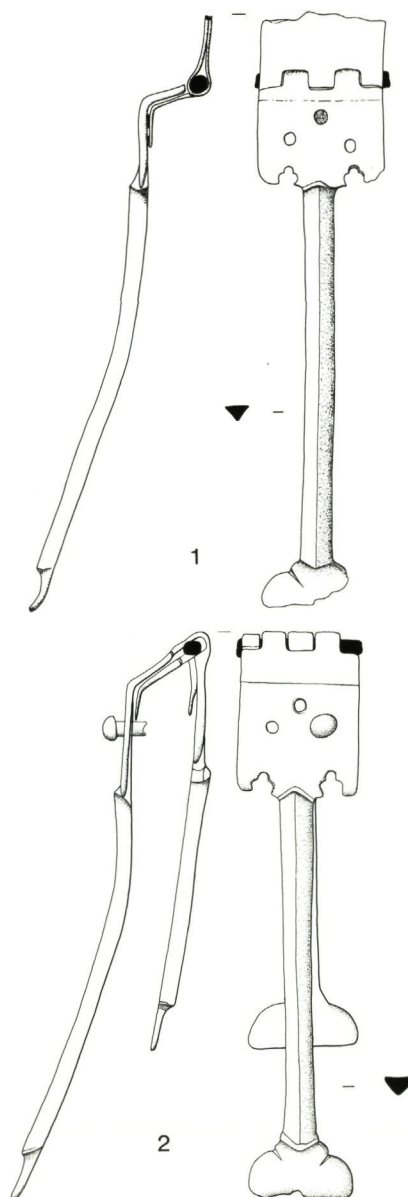
52 Haarspeld (1) en vingerhoeden (2-5) (sch. 2:3).
Hairpin (1) and thimbles (2-5) (scale 2:3).

< 53 *Boekbeslag* (sch. 2:3).
Book-clasps (scale 2:3).

54 *Boekscharnieren* (sch. 2:3).
Book-hinges (scale 2:3).

- Vijfvingerhoeden van het gesloten type. Ze zijn vervaardigd uit één plaatje koper of brons. Twee exemplaren lijken met de hand gepunt (fig. 52: 2-3), de overige met een rad (fig. 52: 4-5).

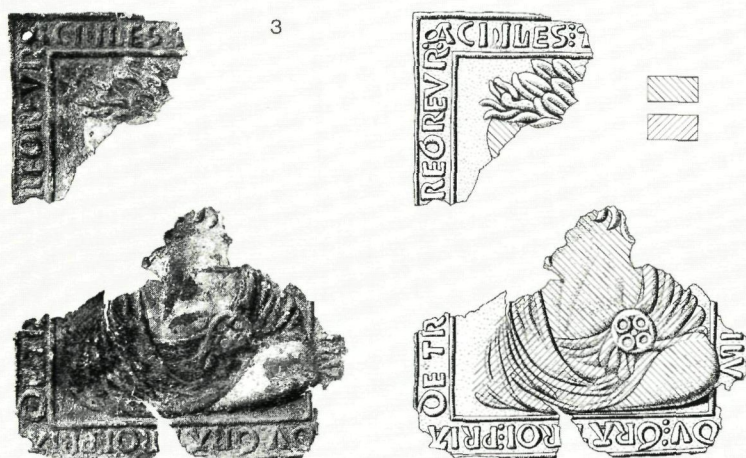
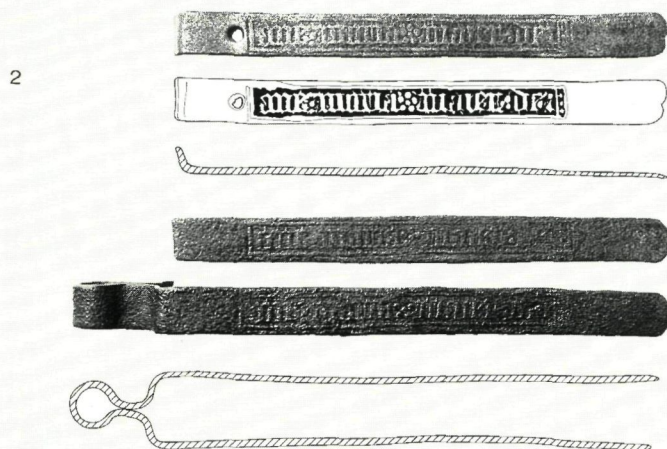
- De ijzeren scharen behoren alle tot het type knijpschaar, die uit één stuk bestaan. Er zijn vier grote, tussen 18,5 en 22 cm lengte, en de fragmenten van minimum negen kleine scharen, van 10 à 11 cm). De bladen zijn met elkaar verbonden met een cirkelvormige greep.

5.5.7 *Boekbeslag*

Deze afvalcontext bevat opvallend veel boekbeslag: een 11-tal elementen van boeksluitingen en -scharnieren in geelkoper of brons. Zes exemplaren zijn met graveringen versierd. Deze hoeveelheid houdt mogelijk verband met de aanwezigheid van een bibliotheek met *scriptorium* in deze abdij.

- Drie boeksluitingen met haakje. Het gedeelte, dat met twee nieten aan de boekband is vastgehecht, waaiert uit (fig. 53: 1-3)¹²².

¹²² Baart e.a. 1977, fig. 750-753. Vandenberghe 1988, fig. 131.

55 Bronzen voorwerpen (sch.: 2:1 (1), 2:3 (2) en 1:1 (3).

Miscellaneous bronze objects (scale: 2:1 (1), 2:3 (2) and 1:1 (3).

- Eén boeksluiting met haakje en scharnier (fig. 53: 4).
- Twee kleine eenvoudige sluitingen (fig. 53: 5-6) ¹²³.
- Fraai gegraveerd boekslot met klaverbladvormige uitsparing (fig. 53: 7).
- Gegraveerde boekscharnier (fig. 53: 8) ¹²⁴ waarvan één element dezelfde vorm heeft als het hierboven beschreven boekslot. Het is mogelijk van hetzelfde boek afkomstig.
- Twee grote langwerpige boekscharnieren (fig. 54).
- Een gegraveerd element van een boekscharnier (fig. 53: 9).

5.5.8 Sleutels en sloten

Er zijn negen ijzeren sleutels van verschillende formaten gevonden. De twee grotere sleutels zijn waarschijnlijk van deursloten afkomstig, de kleinere exemplaren eerder van kisten of hangsloten. Van dergelijke hangsloten werd één ijzeren exemplaar met een rechthoekige kast aangetroffen.

5.5.9 Varia

- Een skapuliertje in brons. Het stelt het hoofd van Johannes de Doper voor, gelegen op een schotel (fig. 55: 1). Op de linker zijde van de tekstband kan IOHANNIS gelezen worden. De overige tekst is onleesbaar.
- Twee koperen pincetten, waarvan één maar voor de helft bewaard is. De armen bevatten telkens de tekst "AVE * MARIA * MATER * DEI" (fig. 55: 2), waarvoor bij het slagen dezelfde mal gebruikt werd.
- Een opvallende vondst is een muntweegschaaltje, dat tot de typische koopmansuitrusting gerekend wordt. Voor een rijke abdij met talrijke bezittingen zal dit echter geen onnodig instrument geweest zijn. Het is een klein opvouwbaar exemplaar in brons (fig. 56: 1).
- Fragmentarisch bewaard insigne, geslagen in een dunne bronzen of koperen rechthoekige plaat met de afbeelding van een ongekend persoon (fig. 55: 3). De figuur is gekleed als een Romeinse keizer, met toga en laurierkrans. Het bevat polychrome beschildering: bruinrood voor de toga en rozig tot geelwit voor het aange-

123 Baart e.a. 1977, fig. 756.

124 *Ibidem*, fig. 748.

zicht en de arm. De plaat is afgezoomd met een tekstband in romeinse letters, waarvan de fragmentarisch te lezen tekst luidt: "[.]OV:GRA[.]ROI:PIIAOE.TR[.]REOREVR:ACHILES.[.]". Het was op de vier hoeken doorboord, en werd waarschijnlijk op textiel of hout bevestigd. De letters A en L zijn nog duidelijk door de gotische vormgeving beïnvloed. In de Nederlanden is in de muntslag de overgang van het gotische naar het romeinse schrift te situeren onder Karel V, in het begin van de 16de eeuw ¹²⁵. De herkomst, de inhoud en de betekenis van dit insigne blijft echter een raadsel.

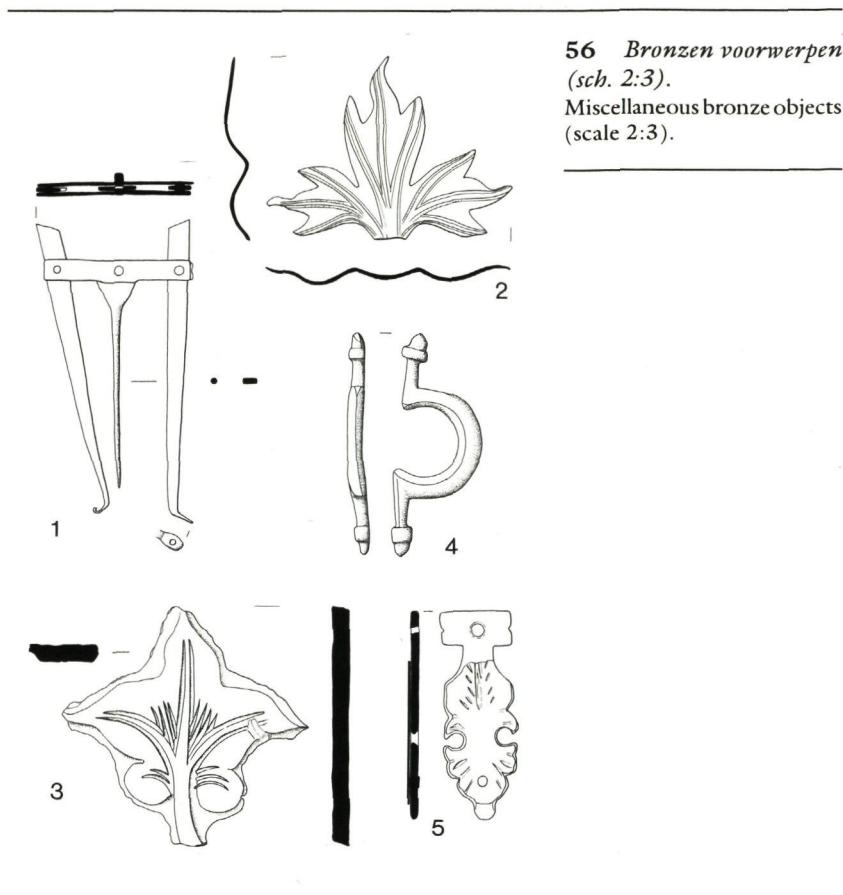
5.5.10 Overige voorwerpen

Tenslotte zijn er nog de overige metalen voorwerpen waarvan er heel wat door sterke beschadiging of corrosie niet identificeerbaar zijn.

- 152 nagels en klinknagels.
- 30-tal ijzeren platen, waarschijnlijk beslagplaten voor hout.
- 10-tal ijzeren banden.
- 2 ijzeren krammen.
- 10 stuks brons.
- 3 bronzen voorwerpen, mogelijk elementen van kistbeslag (fig. 56: 2-4).
- 11 stuks lood.
- 2 fragmenten van loden banden van glasramen.
- een rolletje koperdraad dat minstens 3m draad bevat. Het is aan één zijde dichtgeknoopt (fig. 57).

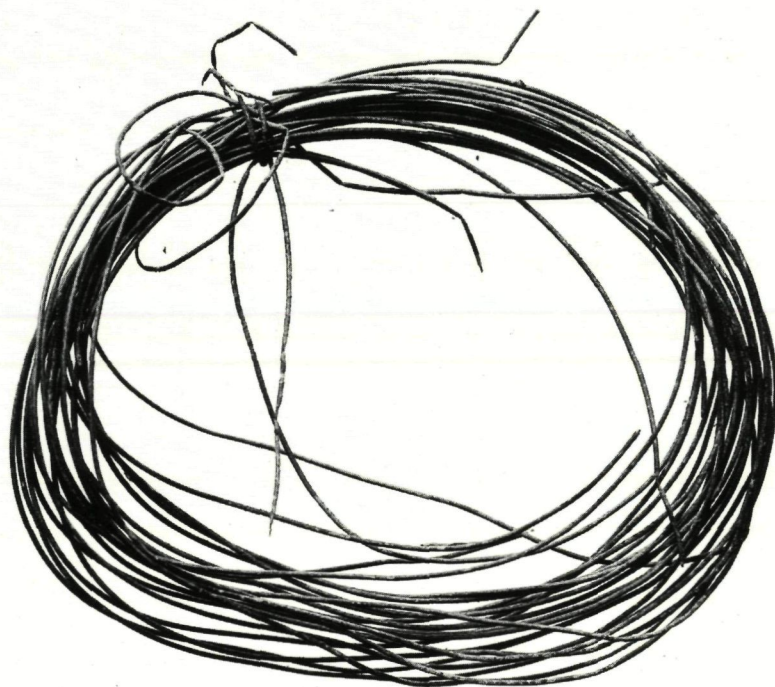
5.6 VOORWERPEN IN BEEN EN IVOOR door Anton Eryvnc

Uit de afvalcontext werden slechts zes voorwerpen in dierlijke grondstof gerecupereerd. Het opmerkelijkste stuk is een benen pin met zoömorphie versiering (lengte 10,2 cm) (fig. 58: 1). De schacht heeft een maximale doormeter van 6 mm. De versiering bestaat uit een gesculpteerd dier (13 mm hoog) op een sokkel (11,5 mm hoog). Deze sokkel is rechthoekig op doorsnede en is op de langste zijde 9,5 mm breed. De afmetingen van de pin tonen aan dat deze uit een schachtfragment van een lang been van een groot dier moet gesneden zijn, waarschijnlijk uit het kanonbeen (*metacarpus* of *metatarsus*) van een rund. De versiering stelt zonder twijfel een hondje met

57 Rolletje koperdraad.
Copper-wire.

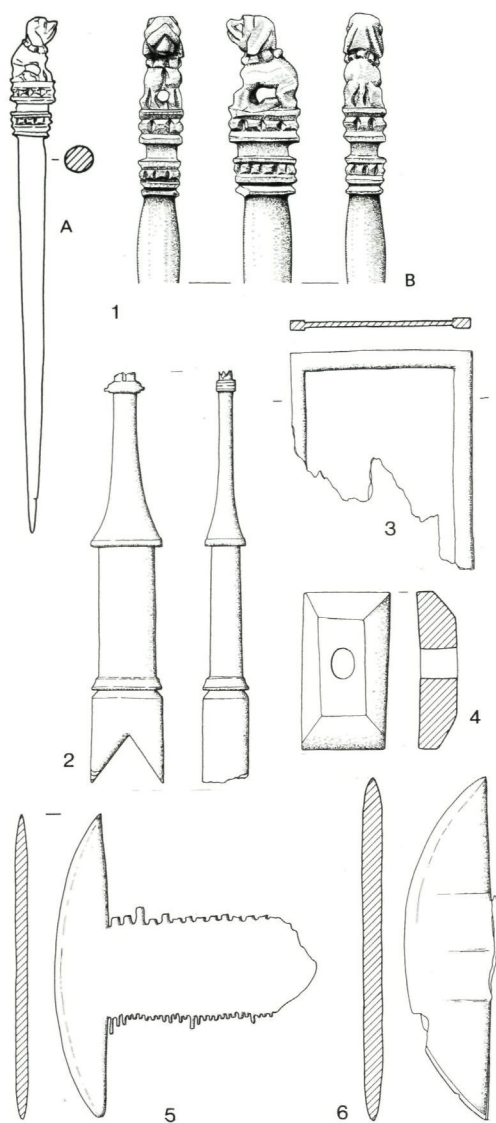
125 De Mey 1969, 38-43.

**58 Voorwerpen in been
(1) en ivoor (sch. 2:3; 1B:
1:1).**

Objects in bone (1) and ivory
(scale 2:3; 1B: 1:1).

hangende, lange oren voor, dat zittend, met gebogen achterpoten is weergegeven. Het dier heeft een collier om de nek. De verhouding tussen de relatief grote kop en het lichaam suggereert dat het hier een schoothondje of een pup van een groter ras betreft. De functie van dit voorwerp is niet direct duidelijk. De ruimte tussen de voorpoten van het dier wordt gevormd door een cirkelvormige uitboring. Of deze echter ook functioneel bedoeld was, bv. om een draad door te halen, is niet te zeggen. Er zitten geen slijtagesporen rond de opening. Dergelijke sporen vinden we wel aan het puntig uiteinde van de pin, waar twee dwarse groeven merkbaar zijn. Deze kun-

nen door draden zijn veroorzaakt, wat doet veronderstellen dat de benen pin in een of ander textielhandwerk werd gebruikt. Merkwaardig is de gelijkenis, qua versiering, van dit voorwerp met een benen haaknaald uit Amsterdam. Deze is heel wat jonger (eind 18de - begin 19de eeuw) maar ook bekroond met een hondje op een sokkel ¹²⁶.

Een tweede, fragmentair voorwerp is gemaakt uit olifantsivoor ¹²⁷ (fig. 58: 2). Het stuk is over een lengte van 8,1 cm bewaard; de maximale dikte is 9,5 mm. Waar het voorwerp is gebroken is nog net de aanzet van een groef zichtbaar. Wellicht vormt het bewaarde fragment een heft. Aan het brede eind zit een inkeping in de vorm van een zwaluwstaart. De binnenzijde van deze inkeping is ruw afgewerkt en vertoont onregelmatige groeven, wat doet veronderstellen dat er aan dat eind nog iets aan het voorwerp was vastgemaakt. Zoniet zou deze zijde immers ook verzorgd zijn afgewerkt. Doordat het artefact in ivoor is gesneden veronderstellen we dat het geen ordinaair gebruiksvoorwerp betreft maar eerder als sierstuk past in de sfeer van de persoonlijke verzorging of het persoonlijk bestek.

Het derde, rechthoekig voorwerp is eveneens slechts fragmentair bewaard (fig. 58: 3). De lengte bedraagt nu nog 4,3 cm; de breedte is 3,6 cm. Het gaat om een vlak plaatje, gesneden uit olifantsivoor, met verdikte rand. De functie van dit artefact is evenmin duidelijk. Een vierde voorwerp, eveneens uit olifantsivoor, is sterk verveerd en meet 3,1 op 1,7 cm (fig. 58: 4). Het stuk vertoont een centrale doorboring en kan misschien als de knoop van een zwaar kledingstuk geïnterpreteerd worden? De laatste twee voorwerpen (fig. 58: 5-6) vormen fragmenten van ivoren kammen, waarbij terug de slaganden van olifanten als grondstof hebben gediend. Eén stuk (6,9 x 2,8 cm) omvat enkel de buitenzijde van dergelijke kam, waarvan er reeds veel voorbeelden zijn beschreven ¹²⁸. Het tweede fragment (6 x 5,2 cm) omvat, naast één der uiteinden, nog een deel van de centrale tandenrij waarvan alle tanden echter zijn afgebroken. Wel is nog duidelijk te zien dat deze kammen steeds een rij brede tanden en een rij fijne tanden hadden.

Vijf van de vondsten bestaan slechts uit fragmenten van gebroken voorwerpen of zijn sterk verveerd. Ze kunnen dus, als afval, weggegooid zijn. De sierlijk gesneden

¹²⁶ Van Vilsteren 1987, 66, fig. 124.

¹²⁷ De identificatie van het ivoor steunt op de aanwezigheid van de zgn. Schreger-lijnen (Espinoza & Mann 1991).

¹²⁸ Bv. Mac Gregor 1985, 81-82.

benen pin vertoont echter geen sporen van breuk of verregaande slijtage. Het voorwerp kan daarom per ongeluk tussen het afval zijn terechtgekomen. Alle vondsten getuigen van een zekere weelde. De benen pin doet dit vanwege zijn fijne afwerking, de andere voorwerpen doordat zij gesneden zijn uit olifantsivoor. Deze laatste grondstof moet als duur worden beschouwd, o.a. omdat ze van op grote afstand moest aangevoerd worden.

5.7 HET DIERLIJK BOTMATERIAAL door Anton Ervynck & Wim Van Neer ¹²⁹

5.7.1 Inleiding

Uit de afval laag werden 921 dierenbeenderen met de hand verzameld. Daarvan konden er 490 (53%) tot op de soort geïdentificeerd worden (tabel 5). Zowel de skeletelementen van vissen, van vogels als van zoogdieren werden teruggevonden. De ribben en wervels van zoogdieren, samen 20% der vondsten, werden niet tot op soortgedetermineerd maar enkel opgedeeld in drie groepen, respectievelijk afkomstig van grote, middelgrote of kleine zoogdieren. Hiermee worden dieren bedoeld van het formaat van het rund, van het schaap of van de kleinere soorten. De ondertermineerbare botten (27%) bestaan in deze context uit fragmenten van de lange beenderen of de schedel van zoogdieren. De zoogdier- en vogelbeenderen zijn vrij goed bewaard maar zijn wat broos geworden. De visbeenderen zijn in slechte conditie, ze zijn schilferig en breken makkelijk.

5.7.2 Inventaris

De 4 vissebotjes maken slechts een klein deel uit van de gedetermineerde vondsten: 0.8%. Eén bot is van kabeljauw afkomstig, drie andere van platvis. Bij deze laatste kan niet worden uitgemaakt of het gaat om de schol (*Pleuronectes platessa*), de bot (*Platichthys flesus*) of de char (*Limanda limanda*). Het fragment van kabeljauw komt van een dier met een standaard lengte (SL) ¹³⁰ van 70 cm. De platvisbotjes komen van dieren tussen 40 en 50 cm SL.

De vogels zijn iets talrijker vertegenwoordigd en vormen 7% der gedetermineerde fauna. De beenderen van gans zijn

Tabel 5

Afval laag Beaulieu-abdij, aantal botfragmenten per diersoort.

Number of bone fragments per species in the waste deposit.

Kabeljauw (<i>Gadus morhua</i>)	1
Platvis (<i>Pleuronectiformes</i> sp.)	3
Grauwe gans (<i>Anser anser</i>) / Huisgans (<i>Anser anser</i> f. domestica)	8
Wilde eend (<i>Anas platyrhynchos</i>) / Huiseend (<i>Anas platyrhynchos</i> f. domestica)	2
Kip (<i>Gallus gallus</i> f. domestica)	23
Zwarte kraai (<i>Corvus corone</i>) / Bonte kraai (<i>Corvus frugilegus</i>)	2
Konijn (<i>Oryctolagus cuniculus</i>)	4
Schaap (<i>Ovis ammon</i> f. aries)	266
Varken (<i>Sus scrofa</i> f. domestica)	59
Rund (<i>Bos primigenius</i> f. taurus)	121
Paard (<i>Equus ferus</i> f. caballus)	1
ribben van grote zoogdieren	65
ribben van middelgrote zoogdieren	75
ribben van kleine zoogdieren	-
wervels van grote zoogdieren	30
wervels middelgrote zoogdieren	11
wervels van kleine zoogdieren	-
ondetermineerbaar	250
Totaal	921
% gedetermineerd	53

hoogstwaarschijnlijk van de huisgans afkomstig en niet van de in het wilde levende soortgenoot, de grauwe gans. Deze veronderstelling steunt niet op osteologische waarnemingen; er zijn weinig criteria om middeleeuwse huisgansen van wilde gansen te onderscheiden. De huisgans was echter zeer algemeen op het middeleeuwse neerhof en de resten worden dan ook in vrijwel elk site uit die tijd teruggevonden ¹³¹. Ook bij de eend kan het gaan om huisdieren. De huiseend is bij ons veel later gedomesticeerd dan de gans maar vanaf de late middeleeuwen kunnen we het dier zeker op het neerhof verwachten ¹³².

De meest algemene soort bij het pluimvee in deze context is de kip. De bewaarde

¹²⁹ I.U.A.P.-project n° 28 'Interdisciplinaire Archeologie', Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, 3080 Tervuren.

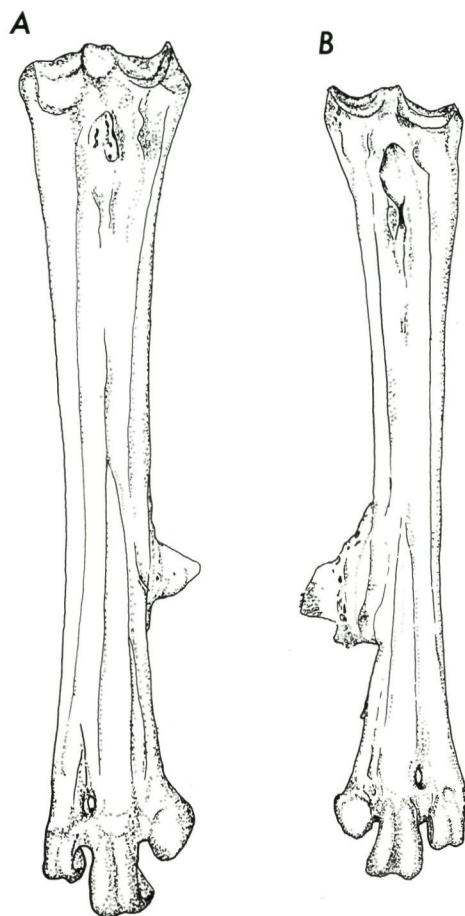
¹³⁰ De standaardlengte van een vis is de lengte gemeten vanaf de snuit tot de basis van de staartvin.

¹³¹ Wanneer in het algemeen verwezen wordt naar de archeozoologische gegevensbank die reeds voor Vlaamse middeleeuwse en post-middeleeuwse vindplaatsen uit de literatuur bekend is, kan men zich richten naar de referenties in Ervynck 1992a, b.

¹³² Harper 1972.

59 Tarsometatarsus van (A) een 'Indo-Soendanees vechthaan' en (B) een kip uit de afvallaag. Sch. 1:1. Tarsometatarsus from (A) an 'Indo-Soendanees fighting cock' and (B) a rooster, found in the waste deposit. Scale 1:1.

133 Metingen volgens von den Driesch (1976).

134 Vergelijk met de metingen voor laat- en post-middeleeuwse kippen bij Thesing (1977).

135 Volledig skelet aangetroffen bij de opgravingen op de motte te Londerzeel (Brab.). Zie Dewilde & Eryvynck, in druk.

136 Thesing 1977.

137 Dräger 1964 in Thesing 1977.

138 Willems & Brandt 1971.

139 Referentiespecimen '91-45-A-01' uit de osteologische kollektie van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren. Het gaat hier om een haan van het ras 'Indo-Soendanees vechter', in België gekweekt uit dieren afkomstig uit Lahore, Pakistan.

140 Desmet 1987, p. 174.

141 Van Damme & Eryvynck 1988.

142 Bij deze berekening zijn wervels en ribben niet inbegrepen.

143 Boessneck *et al.* 1964, Prummel & Frisch 1986.

144 Zie bv. Bungeneers *et al.* in druk, Veeckman *et al.* 1992.

tarsometatarsi tonen dat zowel hanen als hennen aanwezig zijn. Acht beenderen komen van juveniele kippen. Een volledige tarsometatarsus van een hen heeft een grootste lengte ¹³³ van 80.2 mm, wat wijst op een vrij groot ras ¹³⁴. Een andere tarsometatarsus meet echter 104.5 mm, uitzonderlijk groot voor een kip. Op basis van de grootte zou het kunnen gaan om een bot van een pauw of van een kalkoen. Vergelijking met referentiemateriaal van recente pauwen en een skelet van een post-middeleeuwse kalkoen ¹³⁵ sluit deze mogelijkheden echter uit. In het osteometrisch overzichtswerk van archeologische botvondsten van kip uit Europa van Thesing ¹³⁶ komen dergelijke grote dieren niet voor in de middeleeuwse of post-middeleeuwse periode. Enkel in Romeinse context werden in Noordwest-Europa reeds dergelijke grote dieren gevonden ¹³⁷, maar ook van bepaalde recente kipperassen is geweten dat ze zo groot worden als de vondst uit Beaulieu ¹³⁸. Vergelijking met het skelet van een 'Indo-

Soendanees vechter' ¹³⁹ toont dat aan (fig. 59). De vondst uit de Beaulieu-abdij suggereert dat grote kipperassen dus ook reeds in het begin van de 16de eeuw in Vlaanderen voorkwamen.

Slechts één in het wild levende vogel liet zijn beenderen na in deze context: de zwarte kraai of de bonte kraai. De twee soorten zijn op het skelet vrijwel niet van elkaar te onderscheiden. De zwarte kraai is in ons land algemeen terwijl de bonte kraai nu een wat schaarsere overwinteraar is. Vroeger kwam de vogel echter frequenter voor in ons land ¹⁴⁰.

Het konijn is het enige kleine zoogdier uit de afvallaag. Dat dit dier in de late middeleeuwen via de abdijen en de adellijke kastelen in Noordwest-Europa werd ingevoerd, is genoegzaam bekend ¹⁴¹. Dat we het konijn rond 1500 A.D. aantreffen in een abdijsite, wekt daarom geen verwondering. Behalve één tand van een paard, zijn de overige determineerbare beenderen afkomstig van het schaap, het varken en het rund. Samen maken zij 91% der gedetermineerde collectie uit. De drie soorten vormen in vrijwel elke middeleeuwse en post-middeleeuwse vindplaats in Vlaanderen de hoofdmoot der dierenbeenderen.

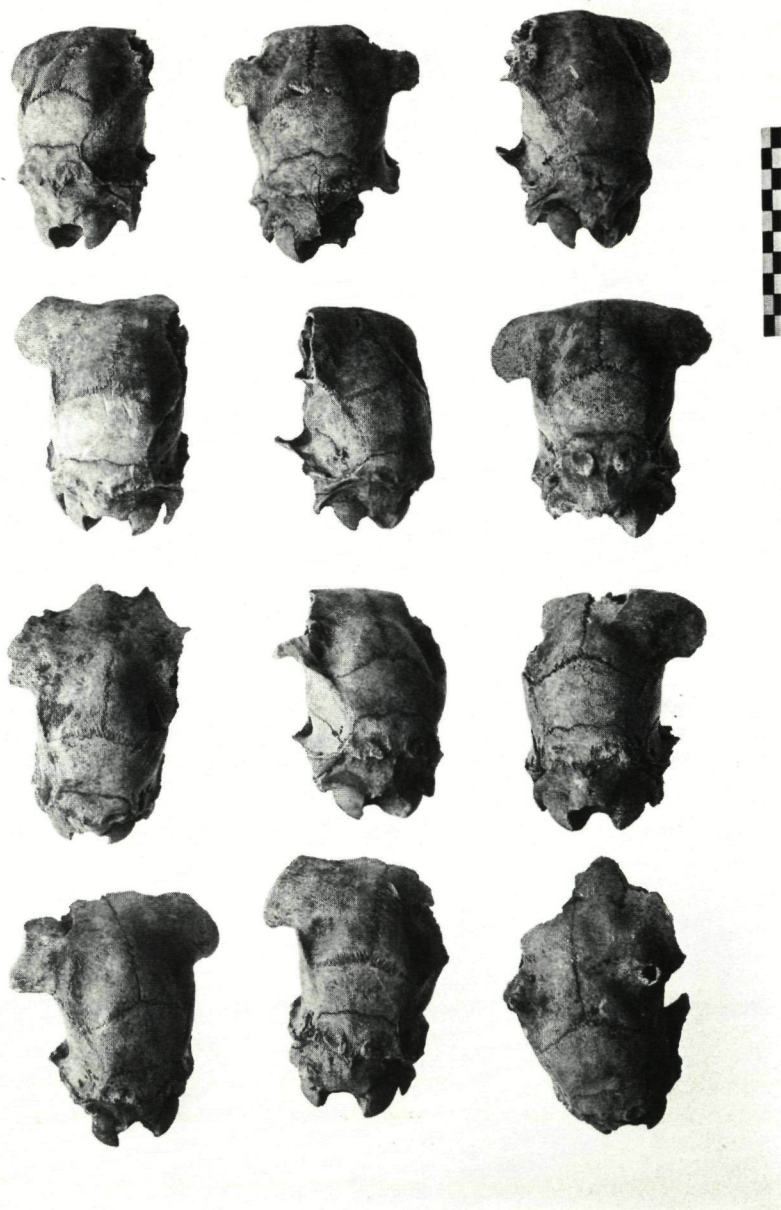
Schapen zijn in de context uit de Beaulieu-abdij dominant. Binnen de groep van schaap, varken en rund wordt 60% door schapenbeenderen gevormd ¹⁴². Alhoewel het osteologisch onderscheid tussen schaap en geit, zoals bekend, in de archeozoölogie problemen stelt, zijn we er toch van overtuigd dat het hier vrijwel uitsluitend om de resten van schapen gaat. Steunend op de criteria uit de literatuur ¹⁴³ bleken alle tot op soort determineerbare elementen van schapen afkomstig te zijn. We nemen dan ook aan dat de niet determineerbare vondsten eveneens tot schapen behoorden. De schaarsheid van geiten binnen het kleinvee is trouwens voor alle middeleeuwse Vlaamse vindplaatsen een feit.

De vondstaantallen per skeletelement worden gegeven in tabel 6. Opvallend is het groot aantal fragmenten van de schedel (fig. 60). De crania zijn niet doormidden gekliefd zoals we soms in andere post-middeleeuwse vindplaatsen konden vaststellen ¹⁴⁴. Het gaat veeleer om eertijds volledige schedels waarbij de aangezichts-schedel (na depositie) gefragmenteerd is. De aangetroffen delen van de bovenschedel tonen dat alle individuen hoornloos waren.

We hebben dus te maken met een schaperas waarbij beide sexen hoornloos zijn, of met uitsluitend ooien van een ras waarbij enkel de wijfjes hoornloos zijn. Hoornloze dieren komen frekwent voor in laat- en post-middeleeuwse Vlaamse vindplaatsen ¹⁴⁵. Vermelden we nog dat alle fragmenten van de achterhoofdsschedel, waarop steeds het onderscheid tussen schaap en geit te maken is ¹⁴⁶, van schapen afkomstig blijken te zijn. Vijftien lange beenderen waren volledig bewaard en laten een schatting van de schofthoogte toe ¹⁴⁷. Voor de schapen uit de Beaulieu-abdij bekomen we een gemiddelde schofthoogte van 58.2 cm, met een minimum van 53.3 en een maximum van 67.1. Het botmateriaal laat niet toe het geslacht van de individuen te bepalen.

De slachtleeftijd van de schapen werd gereconstrueerd aan de hand van het doorbreken van de tanden en de tandslijtage, zichtbaar op de onderkaken. Van dit skeletelement waren er 28 mét tanden bewaard, waarvan er 23 konden gebruikt worden voor de analyse. Gebruik werd gemaakt van de methode van Grant ¹⁴⁸, waarbij het doorbreken en de slijtage van elke individuele maaltand beschreven wordt aan de hand van een arbitraire schaal. De waarden worden vervolgens voor de drie maaltanden opgeteld, wat een beschrijving geeft voor de tandslijtage van de gehele onderkaak. Vermits de tandslijtage in functie staat van de leeftijd van het dier kan vervolgens een frekwentiedistributie van slijtageklassen worden opgesteld, die een aanduiding geeft voor de verdeling van de slachtleeftijden binnen de schapenpopulatie (fig. 61). Hierbij worden de klassewaarden vervangen door hun lopend gemiddelde ¹⁴⁹ om de invloed van toevalsfactoren bij de schatting van de slijtage minder nadrukkelijk te maken. Uit deze gegevens wordt tevens een cumulatieve overlevingscurve berekend, die per slijtageklasse weergeeft welk deel van de populatie nog in leven is (fig. 61). Voor de populatie uit de Beaulieu-abdij stellen we vast dat er een piek voorkomt in de slacht vanaf slijtageklasse 30. Op dat moment is nog ongeveer 75% van de populatie in leven; enkele dieren zijn iets vroeger gedood (rond klasse 24) en heel weinig individuen werden zeer vroeg geslacht (rond klasse 5). Vanaf klasse 30 gaat de slacht in snel tempo door en zien we een bijna lineair verval op de cumulatieve overlevingscurve.

60 Schedels van hoornloze schapen uit de afval-laag.
Skulls from hornless sheep.

De volgens de methode van Grant berekende slijtageklassen kunnen niet eenvoudig in leeftijdsklassen worden omgezet. Vooreerst is de tijdsduur, vereist om van de ene klasse naar de andere over te gaan, per klasse verschillend. In de periode waarin de

145 Bungeneers *et al.* in druk, Ervynck & Buelens 1990; Ervynck *et al.* 1990; Lettany *et al.* 1992; Veeckman *et al.* 1992.

146 Boessneck *et al.* 1964.

147 Omrekeningen volgens von den Driesch & Boessneck 1974.

148 Grant 1982.

149 Hierbij wordt de frekwentie van een bepaalde klasse vervangen door het gemiddelde van de frekwentie zelf en de frekwenties van de voorgaande en de volgende klasse.

Tabel 6

Aantal vondsten per skeletelement* bij de drie voornaamste huisdieren uit de afval laag.

Number of skeletal elements for the three most important domestic mammals from the waste deposit.

	rund <i>cattle</i>	schaap <i>sheep</i>	varken <i>pig</i>
andere schedelfragmenten (<i>cranium</i>)	1	42	-
bovenkaak (<i>maxilla</i>)	3	21	13
onderkaak (<i>mandibula</i>)	4	45	4
losse tanden (<i>dentes</i>)	4	44	15
tongbeen (<i>hyoid</i>)	1	-	-
borstbeen (<i>sternum</i>)	3	-	-
schouderblad (<i>scapula</i>)	9	10	1
opperarmbeen (<i>humerus</i>)	22	14	4
spaakbeen (<i>radius</i>)	4	8	-
ellepijp (<i>ulna</i>)	2	2	3
polsbeentjes (<i>ossa carpalia</i>)	1	-	-
middenhandsbeentjes (<i>ossa metacarpalia</i>)	4	17	-
bekken (<i>pelvis</i>)	8	15	1
dijbeen (<i>femur</i>)	34	14	2
knieschijf (<i>patella</i>)	-	1	-
scheenbeen (<i>tibia</i>)	13	10	1
katrolbeen (<i>talus</i>)	-	5	1
hielbeen (<i>calcaneus</i>)	2	1	-
andere voetbeentjes (<i>ossa tarsi</i>)	1	1	-
middenvoetbeentjes (<i>ossa metatarsalia</i>)	3	13	-
middenvoet- of middenhandsbeentjes (<i>ossa metapodalia</i>)	-	-	10
vinger- en teenkootjes (<i>phalanges</i>)	2	3	4
Totaal	121	266	59

(*) Naamgeving van de skeletelementen volgens de richtlijnen van de *International Committee on Veterinary Gross Anatomical Nomenclature* (1983).

tanden wisselen gaat een dier snel over van klasse tot klasse, terwijl op gevorderde leeftijd de tanden wel verder slijten maar het tandpatroon niet vlug meer verandert zodat het relatief lang duurt voor een dier in een volgende slijtageklasse terechtkomt. Bovendien zal de slijtage van de tanden variëren van ras tot ras en afhankelijk zijn van het voedselaanbod, de bodem waarop de dieren grazen of de wijze waarop ze worden gekweekt. Enkel het doorbreken van de tanden is vrij constant en geeft ons enige relatie met reële leeftijden. Grofweg breekt de eerste maaltand in de onderkaak

door wanneer de dieren slijtageklasse 8 doorlopen, de tweede rond klasse 17 en de derde bij klasse 28. Dit komt respectievelijk overeen met de leeftijden van 3 à 4, 12 en 24 maanden¹⁵⁰. Aldus kunnen we stellen dat slechts een klein deel van de schapekudde geslacht werd tijdens het eerste en tweede levensjaar. Vanaf het derde jaar begint men meer en meer dieren uit de populatie weg te nemen; minder dan een kwart laat men echt oud worden.

De resten van varkens zijn beduidend zeldzamer in de afval laag (tabel 5). Ze vormen slechts 13% binnen de groep van schape, varken en rund. De verdeling van de skeletelementen (tabel 6) wijst, net als bij het schape, op een overwicht van schedelfragmenten. Deze kleine kollektie liet niet toe een sexeverdeling op te stellen, noch kon de methode voor leeftijdsschatting, zoals gebruikt bij de schapebeenderen, toegepast worden. Als we het vergroeiën van de gewrichtsuitenden (*epiphysen*) van de lange beenderen in beschouwing nemen¹⁵¹, kan door het geringe vondstaantal enkel worden opgemerkt dat beenderen van dieren jonger dan 2 jaar overwegen. Een reconstructie van de schofthoogte van de varkens is onmogelijk door de sterke fragmentatie van het materiaal.

Runderknoken vormen 27% binnen de groep van schape, varken en rund. In tegenstelling tot het schape en het varken, zijn fragmenten van de schedel slechts in geringe mate aanwezig (tabel 6). Hoornpitten ontbreken. Het grootste deel der vondsten bestaat uit fragmenten van het opperarmbeen (*humerus*), het dijbeen (*femur*) en het scheenbeen (*tibia*). De kleinere beenderen van het postcraniale skelet zijn zeldzaam. Zo ontbreekt bv. het hooftbeen (*phalanx 3*). Slechts vier kanonbeenderen, twee uit de voorpoot (*metacarpi*) en twee uit de achterpoot (*metatarsi*), zijn volledig bewaard. Ze duiden schofthoogtes¹⁵² aan van respectievelijk 116.5, 118.2, 126.1 en 125.6 cm. Bij alle vier gaat het om koeien. De dieren zijn qua schofthoogte iets groter dan de runderen gevonden te Londerzeel (Br.) (laatste kwart 13de-derde kwart 14de eeuw)¹⁵³ maar zijn vergelijkbaar met de populatie aangetroffen in 15de-eeuwse context te Koekelare (W.-VI.)¹⁵⁴. Op basis van de mate waarin de gewrichtsuitenden van de lange beenderen vergroeid zijn, zien we dat het grootste deel van de runderen geslacht werd na de leeftijd van 4

150 Habermehl 1975.

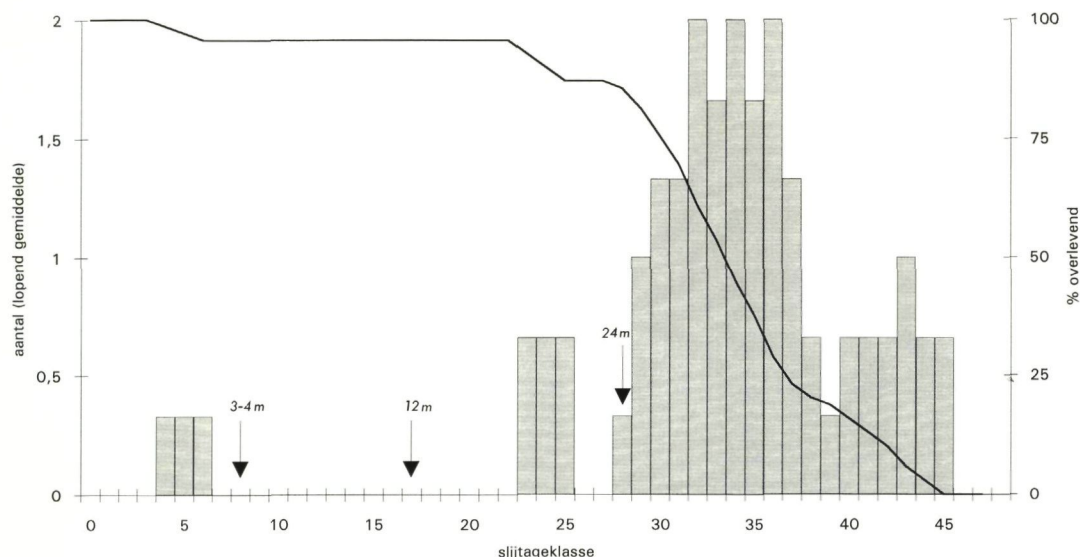
151 Silver 1963.

152 Omrekeningen volgens van den Driesch & Boessneck 1974.

153 Dewilde & Eryvnyck, in druk.

154 Dewilde, Eryvnyck et al 1990.

61 Verdeling van de tand-slijtage bij de geslachte populatie van het schaap; vondsten uit de afvallaag (staafdiagram). Overlevingscurve voor dezelfde verdeling (lijn). Vondsten uit de afvallaag.

Distribution of the tooth wear in the slaughtered population of sheep. Finds from the waste deposit (bar histogram). Survival curve for the same distribution (line). Finds from the waste deposit.

jaar ¹⁵⁵. Opvallend bij de runderbeenderen uit de afvallaag is de sterke fragmentatie en de aanwezigheid van vele haksporen (fig. 62). De fragmenten van de lange beenderen tonen dat de schacht doormidden gekapt is maar dat ook de gewrichtsuitenden in stukken gehakt zijn. Vaak zijn de fragmenten niet alleen doormidden gehakt maar ook overlangs gespleten. De sterke fragmentatie treedt ook op bij het bekken of

het schouderblad en is zelfs aanwezig bij de kleinere compacte botten. *Astragalus* of *calcaneus* zijn vaak gekliefd.

5.7.3 Bemonstering en tafonomie

De meeste beenderen zijn van een groot formaat en zijn afkomstig van grote zoogdiersoorten: rund, schaap en varken. Van

155 Silver 1963.

62 Fragmentatie van de runderknoken uit de afvallaag.

Fragmentation of the cattle bones from the waste deposit.

Tabel 7

Schatting van de vleesopbrengst per soort. Vondsten uit de afvallaag.
 Estimation of the meat weight per species. Finds from the waste deposit.

soort species	vleesgew./ind. (kg) meat weight per ind.	vondstaantal find number	vleesopbrengst meat production
kabeljauw	2	1	2
platvis	0,5	3	1,5
huisgans	3	8	24
huiseend	1,5	2	3
kip	1	23	23
konijn	1	4	4
schaap	35	336	11760
varken	75	74	5550
rund	250	216	54000

deze soorten zijn de kleinere skeletelementen vrijwel afwezig. Kleinere zoogdieren en vogels zijn eveneens weinig sterk vertegenwoordigd. De onbepaalde botten bestaan vooral uit fragmenten van de (grote) beenderen van de grote zoogdierensoorten. Dit alles kan wijzen op een selectieve bemonstering tijdens het opgraven waarbij vooral de grote, makkelijk op te merken botten werden ingezameld. Daar het hier om een noodopgraving ging, is dit aanneemelijk. Het groot aantal niet te determineren fragmenten zou dus in dit opzicht niet wijzen op een grote fractie kleine botfragmenten maar eerder een illustratie zijn van de fragmentatie van de grote zoogdierknoken.

Botmateriaal uit archeologische bewoningscontexten laat zich in regel opdelen in volgende tafonomische groepen: consumptieresten, artisanal afval, resten van gezelschapsdieren en overblijfselen van intrusieve soorten¹⁵⁶. In het geval van de beenderen uit de afvallaag gaat het o.i. vrijwel steeds om de eerste categorie. De vissen zijn vanuit zee aangevoerd, duidelijk met het oog op consumptie. De vogelbeenderen zijn vrijwel alle van soorten afkomstig die normaal worden gegeten. Enkel de beenderen van de kraaiesoort kunnen afkomstig zijn van een niet-gegeten, intrusief dier. Hiermee wordt een soort bedoeld die in of rond een menselijke woonplaats voorkomt maar dat doet zonder medeweten of zonder inbreng van de mens. Dergelijke dieren worden soms verdelgd waarna hun

kadaver tussen het gewone afval van de woonplaats kan terecht komen. O.i. zijn de beenderen van de kraaiesoort op dergelijke wijze in de afvallaag beland. In middeleeuwse culinaire bronnen hebben we trouwens nog nooit verwijzingen naar het eten van kraaien gevonden.

De sterke fragmentatie en de vele haksporen sluiten uit dat de zoogdierbeenderen de resten vormen van niet-gegeten gezelschapsdieren. Bovendien draagt geen der botten sporen van artisanale bewerking. Vrijwel alle vondsten zijn afkomstig van huisdieren die inderdaad gehouden werden met het oog op de voedselvoorziening. De informatie die uit de vondsten kan gehaald worden situeert zich dus vrijwel uitsluitend op het gebied van de voedselvoorziening, m.a.w. de economie van de vindplaats. Enkel één tand van een paard hoort niet thuis in de categorie consumptieafval. Paarden werden reeds vanaf de vroege middeleeuwen bij ons niet meer gegeten¹⁵⁷.

5.7.4 Voedselvoorziening in de Beaulieu-abdij

Doordat de tafonomische analyse aantoonde dat de afvallaag qua dierlijk materiaal vooral met etensresten is gevuld kunnen deze vondsten gebruikt worden voor een reconstructie van het voedingspatroon binnen de site. De resultaten moeten echter steeds als preliminair worden beschouwd vermits volgende overwegingen slechts steunen op de studie van één context binnen de ganse abdij. We beschikken voorlopig niet over vergelijkingsmateriaal uit andere perioden of andere lokaties binnen de site.

Wanneer de vondstaantallen van de geconsumeerde soorten, uit de afvallaag, worden vergeleken (fig. 63: A) schijnt het schaap (50%) de belangrijkste vleesleverancier te zijn geweest voor de vroeg-16de eeuwse Beaulieu-abdij¹⁵⁸. Het rund komt op de tweede plaats (32%) terwijl het varken (11%), het konijn (1%), pluimvee (5%) en vissen (1%) minder belangrijk schijnen. Vondstaantallen betekenen echter weinig binnen een interpretatie van voedselvoorziening. Het gaat hem tenslotte niet om de beenderen maar om het vlees- of visgewicht dat deze beenderen voorstellen. Men kan per soort trachten te berekenen wat het aantal geslachte (en gegeten) dieren is dat

156 Gautier 1987.

157 Lauriaux 1988.

158 Bij deze verdeling werd ervan uitgegaan dat alle ribben en wervels van grote zoogdieren van runderen afkomstig zijn terwijl deze van middelgrote dieren verdeeld werden over schaap en varken, volgens de verhouding waarin we de tot op soort gedetermineerde beenderen van beide soorten aantreffen.

door de botcollectie wordt weergegeven. Dit komt neer op een berekening van het minimum aantal individuen (MNI) dat in de botcollectie vertegenwoordigd is. De praktijk leert echter dat dergelijke berekening, waarvoor allerlei formules in zwang zijn, allerm minst zonder problemen verloopt¹⁵⁹. Bovendien is het niet zeker of de berekening zin heeft. Zijn de knoken wel afkomstig van volledige kadavers? Kan het niet dat enkel stukken vlees naar de abdij werden gebracht of delen van geslachte dieren? Wanneer bv. volledige geslachte schapen, maar slechts bepaalde delen van het rund in de abdij werden binnengebracht, is een MNI-berekening om het relatieve belang van deze soorten in de voedselvoorziening te evalueren per definitie zinloos.

Een ruwe schatting van de inbreng in de vleesvoorziening voor elke soort kan wel worden gemaakt door de vleesopbrengst van de aangetroffen dieren te vergelijken. Daarbij gaan we uit van een grove schatting van het consumeerbaar gewicht per individu binnen de aangetroffen soorten (tabel 7). Bovendien nemen we voor de eenvoud aan dat per soort het vleesgewicht dat door devondstcollectie wordt vertegenwoordigd, lineair evenredig is met het vondstaantal der beenderen. Een evaluatie van de relatieve inbreng van de verschillende soorten in de totale vleesvoorziening kan dan gemaakt worden door de vondstaantallen¹⁶⁰ met de vleesopbrengst per individu te vermeerderen (tabel 7). In relatieve verhoudingen toont dit dat het rund de belangrijkste vleesleverancier is (76% van de totale vleesopbrengst), terwijl het schaap (16%) en het varken (8%) minder belangrijk zijn (fig. 63: B). Het belang van de andere soorten schijnt voor de vleesvoorziening verwaarloosbaar maar vermits de bemonstering of de bewaring selectief was (zie eer-

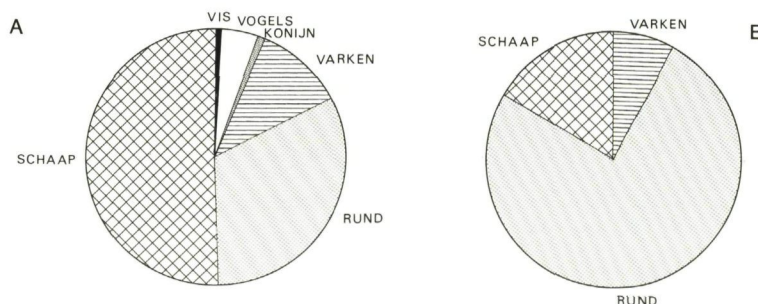
der), is het duidelijk dat voor deze kleinere soorten in feite geen goede schatting kan gemaakt worden. Waarschijnlijk speelden vis en pluimvee een rol in de bevoorrading maar dat is door deze opgraving niet te evalueren. Binnen de grote zoogdieren rusten de berekeningen op een wat soliedere basis. Ze leiden tot het besluit dat het schaap, ondanks het groot aantal geslachte dieren, slechts een klein deel van de vleesvoorziening voor zijn rekening neemt. Daarnaast blijft de geringe rol die voor het varken is weggelegd opvallend. Dat rund de belangrijkste vleesleverancier was wekt geen verwondering; dat is zo in de meeste middeleeuwse en post-middeleeuwse Vlaamse sites.

De slachtleeftijden verschillen beduidend tussen de consumptiesoorten. De kenmerken van de botcollectie wijzen erop dat het varken jong werd geslacht (vóór 2 jaar) terwijl de meeste schapen en runderen op veel latere leeftijd voor de bijl gingen. Dit wijst zonder twijfel op het belang van de secundaire produkten die beide laatste soorten voortbrengen, met name melk en wol. Als een kudde enkel wordt gehouden voor het vlees, zoals bij varkens het geval is, is het voordelig de dieren te doden net wanneer zij over het hoogtepunt van hun groei heen zijn. Wanneer echter andere produkten van belang zijn worden de dieren beduidend langer gehouden. Het slachten gebeurt dan vooral wanneer de produktie van melk en wol bij oude dieren minder wordt. In dat opzicht is het misschien geen toeval dat de schaarse beenderen van runderen, waarop de sexe is af te lezen, van volwassen koeien afkomstig zijn. Binnen de kudde werden de stieren slechts in gering aantal tot op oudere leeftijd gehouden. Men kan immers moeilijk veel volwassen mannelijke dieren samen houden en hun opbrengst aan secundaire produkten is vrijwel *nihil*.

159 Gautier 1984a.

160 Hierbij zijn de werfels en ribben inbegrepen, op de reeds eerder verklaarde wijze.

63 Aandeel van de soorten in de voedselvoorziening (A) uitgedrukt in vondstaantallen en (B) in vleesopbrengst. Vondsten uit de afvalaag. Importance of the different species in the food supply (A) represented by find numbers and (B) by meat production. Finds from the waste deposit.

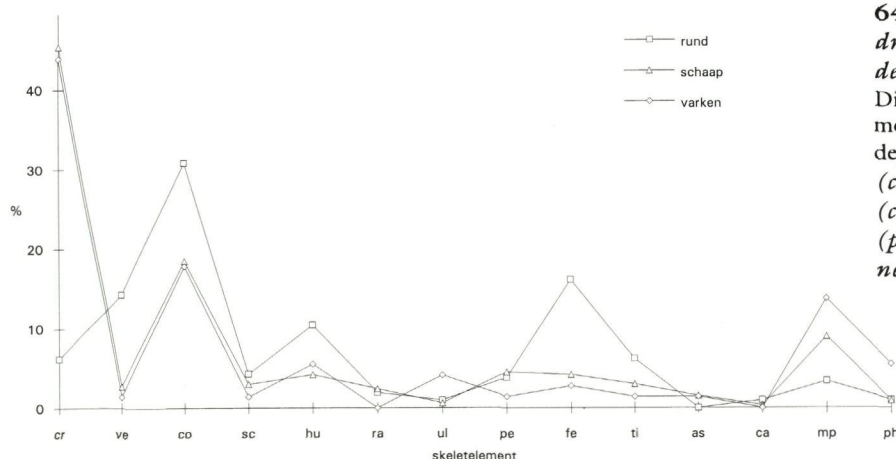
Het overwicht aan schapen in de vondstaantallen is misschien te correleren met het grote belang van de wolproductie voor de economie van de abdij. Er zouden dus niet veel schapen gekweekt zijn omwille van het vlees; er was gewoon een groot aanbod van oudere dieren die qua wolproductie minder rendabel werden. Anderzijds zou het ook kunnen dat het gebied, waarop de vee-stapel werd gehoed die voor de abdij bestemd was, zich meest tot het hoeden van schapen leende. De abdij kan bv. vooral over graslandareaal, geschikt voor het hoeden van schapen en runderen, beschikt hebben terwijl ze niet veel bosgrond voor veehoederij kon gebruiken. Dit zou dan de geringe aanwezigheid van varkens, die destijds in de bossen werden gehoed, kunnen verklaren.

De toelevering aan de abdij geschiedde waarschijnlijk vanuit de plaatselijke boerderijen terwijl een en ander ook op de markt werd gekocht. Zeevis kan op deze laatste manier verkregen zijn alhoewel ook de mogelijkheid bestaat dat viskooplieden via de Schelde rechtstreeks aan de abdij leverden. Andere produkten uit de zee werden niet aangetroffen in de afvallaag. Het is mogelijk dat er geen aanvoer van mosselen, oesters of andere schelpdieren, noch van schaaldieren naar de abdij geschiedde. Het ontbreken van deze dierlijke resten kan echter ook aan de bewaring liggen. Door het kleine aantal visresten die werden ingezameld is in principe onmogelijk uit te maken of het ontbreken van zoetwatervis toeval is of niet. Als we er echter van uitgaan dat zeevis inderdaad in de collectie

overweegt, is de kans dat zoetwatervis in dit kleine staal opduikt gering. In de naburige Sint-Salvatorsabdij van Ename vormden de botjes van deze laatste groep meer dan de helft van de visresten, wat aanwijst dat de kloosterlingen voor een beduidend deel van de voeding op de vangst in rivieren en andere binnenwateren vertrouwden ¹⁶¹. Belangrijk te Ename was ook de eigen kweek van karper, een vis waarvan we in de afvallaag te Beaulieu evenmin een spoor terugvonden.

De abdij voorzag zich, naar het schijnt, uitsluitend in haar vleesvoorziening door de slacht van huisdieren. Resten van jacht-wild ontbreken immers in de afvallaag. Het pluimvee en de konijnen kunnen makkelijk in de buurt van het site gekweekt zijn en werden wellicht nabij de abdijkeuken geslacht. Hoe de grote zoogdieren op het abdijterrein toekwamen is moeilijker uit te maken. We vinden van schaap en varken alle skeletelementen, tot de vinger- en teenkootjes toe. Het is dus wel mogelijk dat de dieren levend, op de hoof, toekwamen en in de abdij werden geslacht. Bij de beenderen van het rund ontbreekt echter steeds de hoornpit en het bot in de hoof, de *phalanx* 3. Dit wordt traditioneel verklaard doordat de runderhuid, voor het looien, van het kadaver werd losgemaakt met de hoornen en de hoeven er nog aan vastgehecht. Of deze handeling gebeurde op het abdijterrein of erbuiten is niet geweten. De mogelijkheid blijft dat geen volledige runderen maar enkel bepaalde delen van de dieren de abdij werden binnengebracht. In elk geval is er een opvallend verschil tussen de verwer-

161 Eryvynck & Van Neer 1992.

64 Verdeling van de skeletelementen voor de drie belangrijkste vleesleveranciers. Vondsten uit de afvallaag.

Distribution of the skeletal elements for the three most important meat producers. Finds from the waste deposit.

(cr)anium, maxilla & mandibula; (ve)rtebra, (co)sta, (sc)apula, (hu)merus, (ra)dus, (ul)na, (pe)lvis, (fe)mur, (ti)bia, (as)tragalus, (ca)lca-neus, (m)eta(p)odalia en (ph)alanges.

king van schaap en varken enerzijds en van het rund anderzijds. Een percentuele verdeling van de skeletelementen toont dit (fig. 64)¹⁶². De relatieve frequentie van de diverse beenderen loopt vrijwel gelijk voor schaap en varken¹⁶³. Bij het rund valt echter het gering aantal fragmenten uit de kopstreek op, naast de sterke vertegenwoordiging van wervels, ribben of de *femur*. Deze elementen zijn alle door flink wat vlees omgeven en het zou dus kunnen dat van het rund enkel de culinair interessante delen in de abdij werden binnengebracht.

Een verklaring voor de sterke fragmentatie van de beenderen zou kunnen liggen in de bereiding van bouillon, waarbij het merg werd uitgekookt. Ook de schapekoppen kunnen bij een bouillonbereiding zijn afgekookt. We willen echter geenszins suggereren dat de kloosterlingen van Beaulieu enkel vleesnat zouden genuttigd hebben en het vlees zelf terzijde lieten liggen, zoals dat in andere kloosters wel vaker de regel was. Botmateriaal uit een keuken van de Sint-Salvatorsabdij van Ename, gedateerd rond 1500 A.D., wees bv. enkel op de consumptie van bouillon terwijl harde bewijzen voor de consumptie van vlees niet konden worden gevonden¹⁶⁴. De monniken van Ename volgden dus klaarblijkelijk de regel van Benedictus goed op, volgens welke het vlees van viervoeters uit de voeding diende geweerd te worden. De Rijke Klaren van Petegem hadden in 1516 echter toelating gekregen om drie maal per week vlees te eten¹⁶⁵ en misschien was vleesconsumptie reeds vroeger al de gewoonte geworden.

Bevreemdend is echter de wijze waarop de botten, vooral van het rund, gefragmenteerd werden. Men heeft zich niet enkel beperkt tot het doormidden hakken van de schacht van de lange beenderen om aldus het merg te bereiken. Ook de gewrichtsuit-einden zijn in stukken gekapt, dikwijls zelfs overlans. Compacte beenderen, zoals de *astragalus* of *calcaneus* ontsnapten niet aan de fragmentatie. Alles samen vormen de sporen het resultaat van een arbeidsintensief proces dat we nog niet eerder op een post-middeleeuwse site aantreffen. Waarom men zich zoveel moeite zou getroosten voor het bereiden van vleesnat, is allerm minst duidelijk.

Er zijn weinig objectieve criteria om uit consumptieresten de welstand af te leiden van de bewoners die ze achterlieten. Toch

kunnen we, voor post-middeleeuwse vindplaatsen, bv. kijken of er veel variatie in het menu zat, of er jachtwild werd genuttigd, of zeldzame en dure vissen (zoals steur) werden gegeten en of huisdieren jong werden geslacht. Verder kunnen we nagaan of bij de geconsumeerde soorten de skeletelementen overwegen waaraan de betere vleesstukken vastzitten¹⁶⁶. Geen van de opgesomde kenmerken blijkt nadrukkelijk aanwezig in de onderzochte context uit de Beaulieu-site. Niettegenstaande uit de niet-organische *archeologica* een zekere welstand bleek, kan dit dus niet zonder meer door de etensresten worden bevestigd.

Blijft natuurlijk de vraag van wie het etensafval in de onderzochte context afkomstig is. Gaat het om consumptieresten van de kloosterlingen zelf of misschien van lekenpersoneel? De niet-organische vondsten wezen erop dat het gevonden materiaal afkomstig is vanuit verscheidene delen van de abdij (keuken, slaapruijme, bibliotheek) maar toch steeds van een relatieve weelde getuigde en dus hoogstwaarschijnlijk van de Rijke Klaren zelf was. De voedselresten moeten we dan ook beschouwen als afkomstig van de keuken of de tafel van de kloosterlingen. Toch kunnen de bestudeerde beenderen slechts een onvolledig beeld geven van de consumptie in het vroeg-16de-eeuwse Beaulieu. Doordat slechts één context binnen het gehele site onderzocht werd, vormen de hier bekomen interpretaties slechts een eerste benadering. Dit wordt mede geïllustreerd door de vondsten uit een tweede afvalcontext.

5.7.5 Een tweede afvalcontext

Vóór de geplande nivelleringswerken kon, in samenspraak met het I.A.P. en o.l.v. P. Van der Plaetsen¹⁶⁷, op een bedreigd deel van de Beaulieu-terreinen nog een tweede afvalcontext blootgelegd worden. Het betreft een kuil, gesitueerd op ca 200 m van de eerder besproken afvalaag, waarvan de vulling hoofdzakelijk uit beenderen bestond. Deze werden niet alleen met de hand ingezameld maar er werd eveneens een zeefstaal van ongeveer 10 l genomen. Niet-organische *archeologica* waren schaars in de kuilvulling. Bij nazicht van deze vondsten bleek dat de verzamelde ceramiek een heterogeen karakter had. Wat schaars ouder materiaal, o.a. uit de 16de

162 Hierbij zijn de wervels en ribben inbegrepen, op de reeds eerder verklaarde wijze.

163 De wijze waarop we de wervels en ribben in de berekening hebben betrokken laat natuurlijk niet toe voor deze elementen verschillen bij varkens en schapen op te sporen. Ze kan wel dienen om verschillen tussen beide soorten en het rund te illustreren.

164 Eryvynck & Van Neer 1992.

165 Agneessens 1967.

166 Een goed voorbeeld van het aflezen van sociale status aan de hand van consumptieresten vindt men bij IJzereef 1988.

167 Archeologisch Museum voor Zuidoost Vlaanderen, Velzeke (Zottegem). Met dank voor de hulp geboden bij de opgraving en bij het uitwerken van het materiaal.

Tabel 8

Afvalkuil Beaulieu-abdij, aantal botfragmenten per diersoort.
Number of bone fragments per species in the waste pit.

	handverzameld hand collected	zeefstaal sieved
Kabeljauw (<i>Gadus morhua</i>)	48	2
Schelvis (<i>Melanogrammus aeglefinus</i>)	4	-
Kabeljauwachtigen (Gadidae sp.)	90	3
Stekelrog (<i>Raja clavata</i>)	6	-
Platvis (Pleuronectiformes sp.)	15	20
Tong (<i>Solea solea</i>)	-	1
Karperachtigen (Cyprinidae sp.)	16	6
Zeelt (<i>Tinca tinca</i>)	1	-
Grauwe gans (<i>Anser anser</i>) / Huisgans (<i>Anser anser</i> f. domestica)	1	
Wilde eend (<i>Anas platyrhynchos</i>) / Huiseend (<i>Anas platyrhynchos</i> f. domestica)	1	
Kip (<i>Gallus gallus</i> f. domestica)	12	
Zangvogel (Passeriformes sp.)	1	
Vogel (Aves indet.)	6	
Konijn (<i>Oryctolagus cuniculus</i>)	10	
Schaap (<i>Ovis ammon</i> f. aries)	213	
Varken (<i>Sus scrofa</i> f. domestica)	66	
Rund (<i>Bos primigenius</i> f. taurus)	182	
ribben van grote zoogdieren	40	
ribben van middelgrote zoogdieren	110	
ribben van kleine zoogdieren	-	
wervels van grote zoogdieren	83	
wervels middelgrote zoogdieren	72	
wervels van kleine zoogdieren	-	
ondetermineerbaar	600	
Totaal	1568	
% gedetermineerd	42	

eeuw, bleek vermengd met jongere scherven. Wellicht werd, onder tijdsdruk, bij het leeghalen van de kuil materiaal uit jongere oppervlaktelagen ongemerkt mee ingezameld. Dit alles maakt de context helaas ondateerbaar en niet voor verwerking geschikt. Door de kenmerken van de botcollectie is het echter interessant deze kuil toch kort te bespreken.

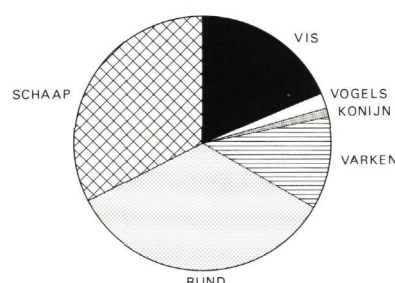
Het ingezamelde dierlijk materiaal heeft, in tegenstelling tot de ceramiek, een homogeen karakter. De beenderen hebben alle dezelfde kleur en bewaringstoestand, en de afmetingen van de skeletelementen verschillen weinig binnen de afzonderlijke soorten. Het lijkt erop dat de botvondsten één context vormen, zonder inmenging van jonger materiaal. Bovendien zijn kleur, bewaringstoestand en afmetingen (zie verder) van deze beenderen gelijkend met deze uit de afvallaag. Beide afvalcontexten tonen eveneens hetzelfde soortenspectrum en liggen qua datering misschien niet ver uit elkaar. Het lijkt dan ook interessant om, met alle voorbehoud, de kenmerken van beide beencollecties te vergelijken.

Een overzicht van de determinaties wordt gegeven in tabel 8. Het gaat in totaal om 1567 botresten waarvan 42% kon geïdentificeerd worden. Daarbij valt in vergelijking met de hierboven besproken afvallaag allereerst de grotere frequentie aan visbotjes op. We treffen enkele nieuwe soorten aan voor de site: schelvis, stekelrog en zeelt. Van een deel van de zeevissen kon niet uitgemaakt worden tot welke soort binnen de kabeljauwachtigen zij behoren terwijl ook binnen de platvissen en de familie der karperachtigen een aantal vondsten zich niet tot op soort lieten determineren. In tegenstelling tot de vondsten uit de afvallaag is hier dus wel zoetwatervis aanwezig, alhoewel die slechts een klein deel (9%) van de totale visresten vormt. Bij de zeevis overwegen de kabeljauwachtigen waarbij kabeljauw duidelijk overheerst. Schelvis komt minder voor.

De gereconstrueerde afmetingen van de kabeljauw liggen vooral tussen 80 en 100 cm SL. De schelvisresten zijn van kleinere individuen, vooral tussen 50 en 60 cm SL. Het gaat bij beide soorten zowel om schedelfragmenten als om wervels. De platvissen waren ongeveer 30 à 40 cm SL. Van de stekelrog zijn alleen de stekels teruggevonden vermits het kraakbeenskelet van deze vis moeilijk in de bodem bewaart. Een grootte-

65 Aandeel van de soorten in de voedselvoorziening uitgedrukt in vondstaantallen. Vondsten uit de afvalkuil.

Importance of the different species in the food supply, represented by find numbers. Finds from the waste pit.

reconstructie was dan ook onmogelijk. De botresten van zoetwatervissen komen van zeelt en andere karperachtigen die een SL van 30 tot 40 cm hadden bereikt. Occasioneel vonden we een exemplaar van minder dan 20 cm SL. De zeelt, die meestal voorkomt in traagstromend tot stilstaand water, komt nog op veel plaatsen voor in het Scheldebekken¹⁶⁸. Hij kon dus wellicht makkelijk in de buurt van de site gevangen worden.

De vogelfauna is vergelijkbaar met deze aangetroffen in de afvalaag: enkele beenderen van (vermoedelijk) huisgans en huiseend en een dominantie van kippebotjes. Enkel vonden we in de nu behandelde context ook een skeletelement van een niet nader te determineren zangvogeltje en zes ongeïdentificeerde vogelbotjes. Ook de zoogdierfauna toont het soortenspectrum uit de afvalaag. Het paard ontbreekt weliswaar maar het konijn is terug schaars aanwezig terwijl het leeuwedeel van de vondstverzameling wordt uitgemaakt door de beenderen van schaaap, varken en rund. De relatieve frequenties liggen binnen deze laatste groep wel anders dan in de afvalaag (fig. 65)¹⁶⁹. Het rund (34%) is nu het best vertegenwoordigd, het schaaap (32%) komt slechts op de tweede plaats maar het varken (12%) is terug maar schaars aanwezig. Ook qua verdeling van de skeletelementen is er een onderscheid met de vondstcollectie uit de afvalaag (tabel 9) (fig. 66). De verdeling loopt minder uiteen tussen het rund enerzijds en het schaaap en het varken anderzijds. In de afvalkuil zijn delen van de schedel van het rund nu wel in redelijke proportie aanwezig terwijl *cranium*-fragmenten bij schaaap en varken zeldzamer zijn. De relatieve frequenties van het post-craniaal skelet lopen dichterbij voor de drie soorten.

Waarschijnlijk werd bij het terreinonderzoek van de afvalkuil meer aandacht besteed aan de inzameling van dierenbot dan bij het noodonderzoek van de afvalaag. Dit suggereren althans het grote aantal visresten en het lagere percentage gedetermineerde vondsten. Of de verschillen in frequentie bij de zoogdiersoorten ook aan de bemonstering te wijten zijn, ligt echter minder voor de hand. In de (zogenaamd beter bemonsterde) kuil zijn de grote, makkelijk op te merken beenderen van de grootste soort, het rund, frequenter dan in de afvalaag.

Tijdens het uitgraven van de kuil werd een zeefstaal genomen dat echter qua volume te klein was om veel gegevens te leveren. Het handvol herkenbare zoogdierbeenderen dat na het spoelen op zeven met 0,5 mm maaswijdte in het residu overbleef wordt hier niet besproken. Onze interesse gaat enkel uit naar de visbeenderen waarvan de determinaties worden gegeven in tabel 8. In dit zeefstaal treffen we één nieuwe soort aan voor het site: de tong. Mariene vis overheerst terug, net zoals in het handverzameld materiaal, maar i.p.v. de kabeljauwachtigen domineren hier de platvissen.

Het gebrek aan datering zorgt ervoor dat de afvalkuil niet bij de reconstructie van de voedselvoorziening van het abdijsite kan worden betrokken. De verschillen in relatieve frequentie tussen de drie belangrijkste zoogdiersoorten kunnen we bv. niet verklaren. Zijn ze te wijten aan diachrone verschillen of zijn het twee synchrone contexten die verschillen weerspiegelen binnen de site? In ieder geval toont het onderzoek van de tweede afvalcontext aan dat verregaande interpretaties omtrent voedselpatronen in een grote vindplaats moeilijk kunnen steunen op het onderzoek van slechts één context. Toch zijn er enkele vaststellingen die door beide afvalcontexten worden ondersteund.

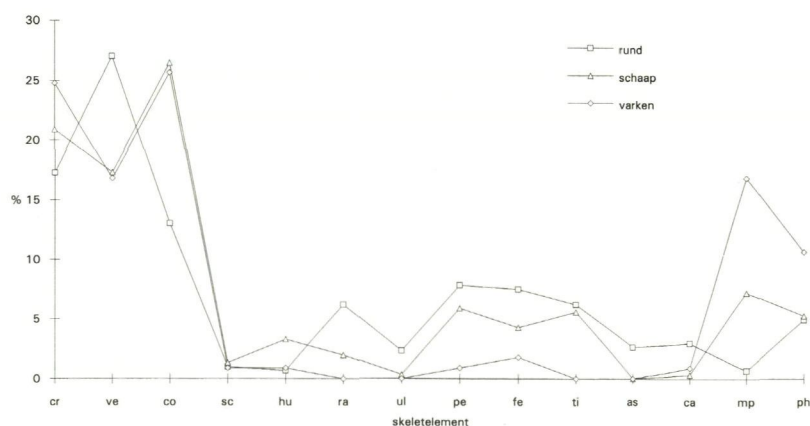
Vooreerst is er de zeldzaamheid van zoetwatervis tussen de etensresten. Bovendien is het opvallend dat het nemen van een zeefstaal enkel meer vondsten van platvissoorten opleverde. In andere Vlaamse middeleeuwse en post-middeleeuwse vindplaatsen deed een zeefcampagne steeds kleinere

168 Bruylants *et al.* 1989.

169 Hierbij zijn de werfels en ribben inbegrepen, op de reeds eerder verklaarde wijze.

66 Verdeling van de skeletelementen voor de drie belangrijkste vleesleveranciers. Vondsten uit de afvalkuil.

Distribution of the skeletal elements for the three most important meat producers. Finds from the waste pit.

Tabel 9

Aantal handverzamelde vondsten per skeletelement* bij de drie voornaamste huisdieren uit de afvalkuil.

Number of skeletal elements for the three most important domestic mammals from the waste pit

	rund cattle	schaap sheep	varken pig
andere schedelfragmenten (<i>cranium</i>)	5	15	3
bovenkaak (<i>maxilla</i>)	22	10	3
onderkaak (<i>mandibula</i>)	3	13	6
losse tanden (<i>dentes</i>)	22	26	16
tongbeen (<i>hyoid</i>)	1	-	-
borstbeen (<i>sternum</i>)	2	-	-
schouderblad (<i>scapula</i>)	3	4	1
opperarmbeen (<i>humerus</i>)	2	10	1
spaaakbeen (<i>radius</i>)	19	6	-
ellepijp (<i>ulna</i>)	7	1	-
polsbeentjes (<i>ossa carpalia</i>)	7	1	-
middenhandsbeentjes (<i>ossa metacarpalia</i>)	-	11	-
bekken (<i>pelvis</i>)	24	18	1
dijbeen (<i>femur</i>)	23	13	2
knieschijf (<i>patella</i>)	1	1	-
scheenbeen (<i>tibia</i>)	19	17	1
kuitbeen (<i>fibula</i>)	2	-	-
katrolbeen (<i>talus</i>)	8	-	-
hielbeen (<i>calcaneus</i>)	9	1	1
andere voetbeentjes (<i>ossa tarsi</i>)	4	5	-
middenvoetbeentjes (<i>ossa metatarsalia</i>)	2	7	-
middenvoet- of middenhandsbeentjes (<i>ossa metapodalia</i>)	-	4	19
vinger- en teenkootjes (<i>phalanges</i>)	15	16	12
andere	7	-	-
Totaal	207	179	66

(*) Naamgeving van de skeletelementen volgens de richtlijnen van de *International Committee on Veterinary Gross Anatomical Nomenclature* (1983).

vissen in belang toenemen ¹⁷⁰, zoals haring of paling, maar van beide soorten ontbreekt te Beaulieu elk spoor. Een tweede constante is de geringe aanwezigheid van varkensbeenderen in beide contexten.

5.7.6 Voedselvoorziening in abdijsites

In de huidige stand van het onderzoek zijn er nog niet veel archeozoologische

gegevens voorhanden uit opgravingen van kloostersites. Op de meeste vindplaatsen is er bovendien enkel grof ingezameld. Het enige dierlijk bot uit opgravingen in de abdij Ter Duinen te Koksijde (W.-VI.) dat tot nu toe werd bestudeerd, vormt een zeer kleine vondstcollectie ¹⁷¹ die we verder buiten beschouwing laten. Het onderzoek van de botresten uit de opgravingen van de Boudelo-abdij te Sinaai (O.-VI.) werd gehinderd doordat bij het inzamelen geen

170 Ervynck & Van Neer, in druk.

171 Gautier 1984b.

rekening werd gehouden met de stratigrafie, waardoor de datering van de aangetroffen contexten zeer vaag blijft (14de - 16de eeuw en jonger). Bovendien gebeurde de bemonstering niet altijd met dezelfde zorg ¹⁷². De botresten uit het verdwenen Minderbroedersklooster te Kortrijk zijn beter gedateerd (ca 1600 - ca 1675) maar werden ook vrij grof ingezameld ¹⁷³. Uit de Sint-Salvatorsabdij te Enname werd voorlopig nog maar één context, dan nog met speciale kenmerken, bekeken. De context werd evenwel volledig uitgezeefd en kon nauw gedateerd worden (ca 1450 - ca 1550) ¹⁷⁴. Opgravingen in de Gentse Sint-Pietersabdij leverden, naast enkele vaag omschreven en gedateerde contexten ¹⁷⁵ vooral botmateriaal uit twee afvalkuilen uit de infirmerie, daterend uit de periode van

1600 tot 1780. Deze laatste werden gezeefd ¹⁷⁶. Een 16de-eeuwse afvalput uit Geraardsbergen (O.-Vl.) is buiten de muren maar vlakbij de Sint-Adriaansabdij gesitueerd. Het verband met de abdij is niet bewezen maar is tevens niet onmogelijk. De botcollectie uit deze structuur bevat slechts weinig elementen ¹⁷⁷.

Het onderzoek van het Kortrijkse klooster leverde, door de grove bemonstering, slechts een verwaarloosbaar aantal visbotjes op ¹⁷⁸. De visresten uit de Boudeloo-abdij te Sinaai komen vooral van mariene vis waarbij de resten van kabeljauwachtigen en platvissen overheersen. Zoetwatervis is er vrij zeldzaam alhoewel bemonsteringsfactoren hierin kunnen meespelen ¹⁷⁹. De vermeende schaarsheid van zoetwatervis is een kenmerk dat de site deelt met de Beaulieu-

172 Gautier & Van Neer 1991.

173 Gautier 1990.

174 Eryvynck & Van Neer 1992.

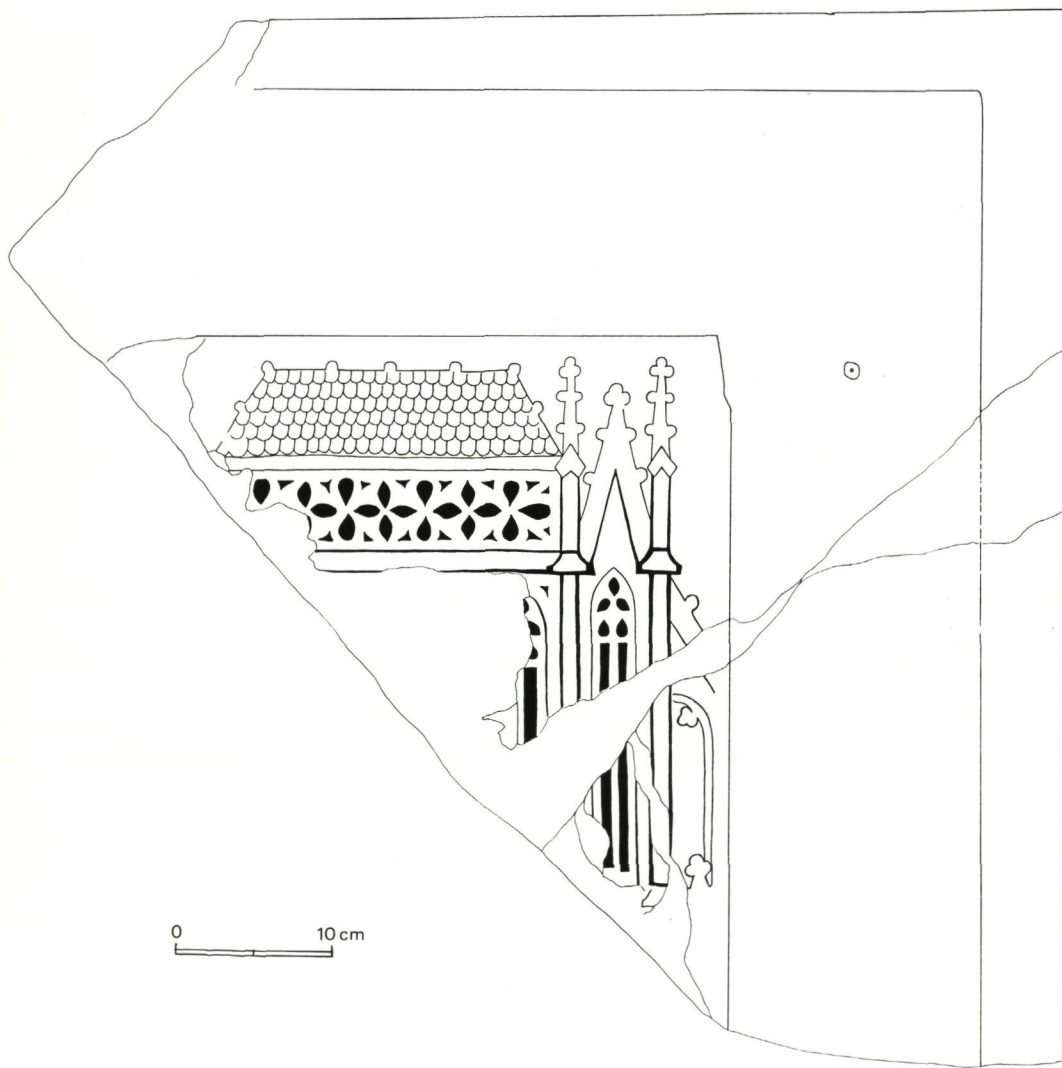
175 Gautier 1979.

176 Gautier 1985.

177 Gautier 1978.

178 Gautier 1990.

179 Gautier & Van Neer 1991.

67 14de-eeuws grafsteenfragment in Doornikse kalksteen.

Fragment of a tomb-stone, 14th century.

abdij. De context te Ename levert het bewijs van een belangrijke consumptie van zoetwatervis waarin (zelfgekte) karpers een groot aandeel had¹⁸⁰. Van deze vis zijn in de Beaulieu- en de Boudelo-abdij echter geen beenderresten teruggevonden. Er zijn dus belangrijke verschillen te noteren in de visconsumptie binnen de tot nu toe onderzochte kloosters.

In vergelijking met de andere onderzochte abdijsites valt het menu uit de Beaulieu-abdij misschien wat karig uit. In het Minderbroedersklooster te Kortrijk at men veel jong geslachte dieren. Ongeveer de helft van de runderknoken komt van kalveren¹⁸¹. De opgravingen in de Boudelo-abdij leverden een gevarieerd aanbod van dierlijke resten waarin hert, ree en gejaagde vogelsoorten niet ontbreken¹⁸². De keukencontext te Ename toont eveneens een gevarieerd menu, althans wat de visresten betreft¹⁸³.

Voor een vergelijking van de consumptie van zoogdieren kan de context te Ename niet gebruikt worden vermits de resten van vleesconsumptie er ontbreken. De beenderen, die wellicht enkel bij de bereiding van bouillon werden gebruikt, zijn wel vrijwel uitsluitend afkomstig van schapen. Het varken is slechts door enkele vondsten vertegenwoordigd¹⁸⁴. De afvalkuil te Geraardsbergen bevatte weinig varkensbeenderen (4% binnen de groep van rund, schaap en varken)¹⁸⁵ maar komt misschien niet uit een abdij. Te Boudelo zijn varkenresten eveneens schaars (8%) terwijl schaap (49%) en rund (43%) er frequent zijn¹⁸⁶. Te Kortrijk lopen de percentages gelijk. Het varken (3%) is terug zeldzaam terwijl schaap (46%) en rund (51%) algemeen zijn¹⁸⁷. De schaarsheid van varkensresten, die we dus meermaals vaststellen, komt goed overeen met wat we in de vondstcollectie van de Beaulieu-abdij aantreffen. Als dit een patroon zou zijn, vormt het materiaal uit de Gentse Sint-Pietersabdij echter een uitzondering. Het schaap (51%) is er goed vertegenwoordigd maar het varken (24%) is allerminst schaars. Het rund (25%) is minder frequent dan in de andere kloostersites. De onderzochte contexten uit deze vindplaats komen echter uit de infirmerie waar het menu anders kan geweest zijn dan in het klooster zelf¹⁸⁸.

Als werkhypothese willen we de schaarse consumptie van varkensvlees als een kenmerk voor de laat- en postmiddeleeuwse

kloosters naar voorschuiwen. De schaarsheid van varkensresten in kloostersites is uiteraard reeds vroeger opgemerkt en werd vaak gecorreleerd met veranderingen in de post-middeleeuwse veeteelt waarbij de varkensveeteelt in het algemeen in het ganse land achteruitging¹⁸⁹. Er is echter, voor zover wij weten, nog geen onderzoek gedaan of de geringe aanwezigheid van varkensresten ook voorkomt in andere contemporaine sites op het platteland, dan de kloosters. De steden kunnen o.i. qua economie niet in deze vergelijking betrokken worden maar een analyse van consumptieresten uit vroege post-middeleeuwse kasteelsites zou verhelderend kunnen zijn. Voorlopig kan echter de mogelijkheid niet worden uitgesloten dat het menu in de abdijen verschilde van dit in de andere delen van de maatschappij.

6 Vondsten buiten de afvalaag

Buiten de afvalcontext werden nog heel wat losse vondsten gedaan. Het zijn voornamelijk metalen voorwerpen die bij intensieve prospecties door N. Huysman op het abdijsite en de omliggende akkers werden aangetroffen. Deze vondsten worden in een latere bijdrage behandeld. Deze paragraaf bevat enkel een korte bijdrage over drie aangetroffen grafsteenfragmenten en twee fragmenten van bronzen inlegwerk.

6.1 DE GRAFSTENEN

Tijdens het onderzoek werden fragmenten gevonden van drie middeleeuwse grafstenen in Doornikse kalksteen. Twee daarvan bevonden zich als herbruikt materiaal in de vloer van het gebouwtje dat in zone I werd vrijgemaakt (zie hoofdstuk 3). Bij het eerste fragment zijn enkel een stukje tekst en enkele lijnen van de afbeelding, die een nis doen vermoeden, bewaard gebleven. De tekst luidt: [ ]OBIIT * ANNO * [D]OMINI * MCCCL * [.]. Het tweede grafsteenfragment dat in het gebouwtje is aangetroffen, is zo sterk afgesleten dat enkel een vage indruk van de afbeelding van twee personen te herkennen valt. Op de hoek bevond zich oorspronkelijk een gebroken vierpas in koperen of bronzen inlegwerk.

Een derde grafsteenfragment werd aangetroffen in de buurt van de voormalige abdijkerk, bij het uitgraven van een draine-

180 Eryvynck & Van Neer 1992.

181 Gautier 1990.

182 Gautier & Van Neer 1991.

183 Eryvynck & Van Neer 1992.

184 Eryvynck & Van Neer 1992.

185 Gautier 1978.

186 Gautier & Van Neer 1991.

187 Gautier 1990.

188 Gautier 1985.

189 O.a. Gautier 1990, 24.

ringsgrachtje rond het nieuwe golfterrein. Het bevond zich op ong. 50 cm. onder het maaiveld in een ophogingspakket. Het gaat hier vermoedelijk om een wandzerk, oorspronkelijk met ingelegde koperen of bronzen tekstbanden. De fijne lijngraving is zeer goed bewaard en toont ons een gotische nis met een leien dak, gedragen door 4 kolommen (fig. 67). Het is de rechternis van een grafsteen voor een echtpaar.

Dit type werd vanaf de late 13de eeuw en vooral gedurende de 14de eeuw vervaardigd, met Doornik en Gent als voornaamste productiecentra ¹⁹⁰.

De 14de eeuwse grafstenen in Doornikse kalksteen bezaten mooie ontwerpen van grote kwaliteit, waarbij wel de neiging bestond om min of meer stereotiepe patronen te volgen. In de 15de eeuw deed zich een sterke kwaliteitsvermindering van de afbeeldingen voor ¹⁹¹. Om praktische redenen werkte men regelmatig met marmeren of bronzen inlegwerk dat door middel van klinknagels, lood en pek werd bevestigd ¹⁹².

6.2 KOPEREN INLEGWERKVOORGRAFSTENEN

Bij prospecties op de abdijsite in 1989 vond N. Huysman met de metaaldetector twee fragmenten van inlegwerk in koper. Het gaat hier respectievelijk om een tekstband en een gebroken vierpas.

Het tekstbandfragment is 22 cm lang en 3,7 cm breed. Het omvat het tekstgedeelte met de datum: *M*CCC*LI*I[N] VIGILIA [...] (fig. 68: 1). Het eerste deel van de tekstband is uit een mal geslagen, nl. de eeuw (MCCC), terwijl de juiste datum en het moment van overlijden met de hand gegraveerd zijn. Zoals bij de grafplaten waren de tekstbanden grotendeels "geprefabriceerd", waarbij enkel naam en datum ingevuld moesten worden.

De gebroken vierpas is gevuld met een wapenschild dat een gekroonde klauwende leeuw bevat (fig. 68: 2). Centraal is de doorboring nog zichtbaar, waar de klinknagel het inlegwerk aan de steen vasthechtte. Een gebroken vierpas bevond zich in het midden van de lange zijden en op de hoeken van de omlijsting van de grafsteen. Hij

werd meestal gevuld met een heraldisch motief. Dit kan het wapenschild van een der afgestorvenen zijn.

7 Nabeschouwingen

De bij dit noodonderzoek opgetekende muurrestanten zijn alle van secundaire abdijgebouwen afkomstig. Hun functie binnen de abdij is momenteel niet bekend. Zeker de muurrestanten in zone I en waarschijnlijk ook deze in de overige zones behoren tot de post-middeleeuwse abdijsfasen.

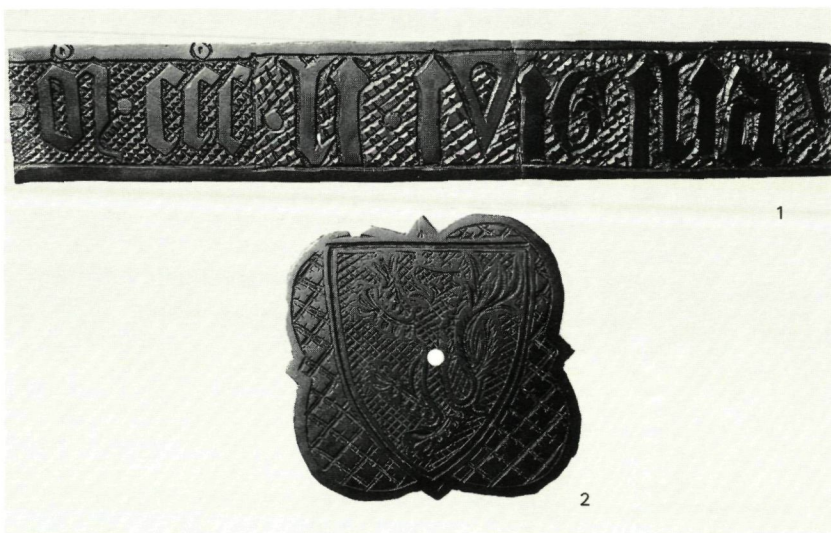
Het belangrijkste gegeven van dit onderzoek is de afvallaag. Alle chronologische gegevens van de ceramiek, het glas en het metaal samen wijzen naar de tweede helft van de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw. De beter gedateerde stukken, met uitzondering van de rijp-Valenciaanse majolica, zijn bijna allemaal in het laatste kwart van de 15de en het eerste kwart van de 16de eeuw te dateren. Ook het gezamenlijk voorkomen van zowel Romeinse als gotische letters bij de metalen voorwerpen en bij de ingekraste merken op de ceramiek verwijst naar de late 15de en vooral de vroege 16de eeuw. Rekening houdend met deze gegevens, samen met de datering van de jongste munt, die in 1509 geslagen is, en gezien het feit dat deze laag, zonder stratigrafie, redelijk snel gevormd is, moet het tot stand komen van dit afvalpakket in het eerste kwart van de 16de eeuw gesitueerd worden.

De samenstelling van dit afvalpakket is zeer heterogeen. De voorwerpen die met

190 Greenhill 1976, 29-31; Van Belle 1978.

191 Greenhill 1976, 32.

192 Van Belle 1978, 153; Greenhill 1976, 32-33.

68 Koperen inlegwerk voor grafstenen (sch. 1:2). Brass inlay for tomb-stones (scale 1:2).

het opslaan en bereiden van voedsel te maken hebben vormen de meerderheid. Toch zien we dat er talrijke andere voorwerpen aanwezig zijn, zoals kledingaccessoires, bloempotten, de majolica, kistbeslag, zalfpotten, lavabo's, sleutels en sloten, de vele nagels, enz... Het boekbeslag heeft waarschijnlijk te maken met de bibliotheek of het *scriptorium*. Er zijn ook talrijke voorwerpen, zoals de vele spelden, de vingerhoeden, de scharen, de spinpotjes en de oliekannetjes, die wijzen op een wolverwerkende activiteit, waarbij wel dient opgemerkt te worden dat er bv. geen spinschijfjes gevonden zijn. De resultaten van het botonderzoek, waarbij de talrijke aanwezigheid van volwassen schapen een opvallend element is, bevestigen dit. Meerdere voorwerpen hebben een religieuze inslag, zoals de pijparden beeldjes, het skapuliertje, en enkele religieuze teksten op metaal en ceramiek. Het afval is dus afkomstig uit verschillende sectoren van de abdij. Deze vervallaag kan dan ook beschouwd worden als een vuilstortplaats; een op een bepaald moment (*in casu* het eerste kwart van de 16de eeuw) buiten de abdij afgebakende plaats, waar de klooster-gemeenschap haar afval kwijt kon.

De historiografie spreekt van een welvarende en eeuwenlang begunstigde Beaulieu-abdij. Welke weerslag is hiervan nu in de archeologische resultaten te vinden? Het vondstenmateriaal uit de vroeg-16de-eeuwse vuilstortplaats spreekt dit beeld zeker niet tegen. Naast het overvloedig aanwezige, gewone gebruiksaardewerk getuigen enkele vormen in rood aardewerk, waarbij vooral de rijk versierde lavabo en wasbekken opvallen, maar vooral de relatief grote aanwezigheid van geïmporteerde majolica, van de rijkdom van dit klooster. Tot 1987 waren in Vlaanderen maar 11 sites gekend waar Spaans lusteraardewerk aangetroffen werd, met een verspreiding langs de kustvlakte en in enkele steden in het binnenland. Op 11 Vlaamse en 43 Nederlandse sites is het Spaans-Islamitisch aardewerk met maximum 6 fragmenten aanwezig. Enkel de havensteden Damme, Sluis en Dordrecht vormen hierop een uitzondering¹⁹³. Dit toont aan hoe uitzonderlijk het vondstenensemble van majolica in de Beaulieu-abdij wel is, zowel qua hoeveelheid, met 19 individuen Valenciaans lusteraardewerk, 3 majolica-fragmenten uit Paterna, 2 exemplaren uit Sevilla, één uit

Catalonië en één individu afkomstig uit Italië, als door de sterk landinwaartse ligging. Het luxueuze karakter is ook af te lezen uit de lange levensduur dat dit aardewerk, dat niet systematisch uit de mediterrane wereld geëxporteerd werd¹⁹⁴, in de abdij gekend heeft. Het kon tot 75 jaar duren vooraleer het op de vuilnisbelt terecht kwam. Hierbij willen we terloops wijzen op het feit dat deze ceramische context duidelijk aantoont dat luxe-aardewerk als dateringscriterium niet zo geschikt is en met de nodige voorzichtigheid dient gebruikt te worden.

Naast het aardewerk lijken ook een deel van de vele metaalvondsten en de voorwerpen in olifantsivoor van een zekere weelde te getuigen. De gebruiksvoorwerpen staan echter in contrast met de dierlijke consumptieresten, die in vergelijking met andere abdijsites van een weinig gevarieerd en minder luxueus menu getuigen.

SUMMARY

A Rescue Excavation at the Former St-Clara Abbey of Beaulieu at Petegem (Mun. of Wortegem-Petegem, Prov. of East-Flanders)

In the spring of 1990 the I.A.P., in cooperation with the town of Oudenaarde, conducted some rescue surveys at the periphery of the site of the former abbey of Beaulieu. This abbey was founded near the Scheldt in 1290 by Isabella, wife of Guy de Dampierre, count of Flanders. The western part of this abbey was scheduled to be destroyed for the construction of a golfcourse.

Structures were found in three different zones, namely parts of some annexes of the central building complex of the abbey; a brick foundation of an isolated building close to the Scheldt; the remains of a small building with a sunken floor, made of recycled bricks and limestone of Tournai, including two fragments of tomb-stones. A waste-layer containing many ceramics, metal, bone and constructional elements was found close to the small building. These finds are the main object of this paper.

The waste deposit, which is not fully excavated, contained about 6200 sherds and at least 886 individuals. The pottery can be divided into three groups according to the

193 Mars 1987, 160-165.

194 *Ibidem*, 51-55, 163-165.

provenance of the artefact, namely, local or regional wares, imported pottery, and the wares which cannot be defined as either regional or imported.

The largest group of ceramics is formed by the redwares of local or regional origin. The main form, comprising about 25 % of the remains, is the bowl. Other redware-forms that have been found are tripode cooking pots, pipkins, skillets, colanders, pitchers, dishes, beakers of the so-called *drinkuyt*-type, chamber pots, oil-lamps and flower pots. The appearance of about 30 chafing dishes of the same type as those found at Tournai, is of particular interest. Our context also contained some remarkable forms. First there is a sgraffito inscribed pot with a pouring lip and two strap-handles. However, the white slib glaze was not well bound to the pot and consequently when letters were inscribed on the pot, the slib partly detached. It had been the makers intention to inscribe a religious text in gothic script (probably: O MATER DEI MEMENTO ME), in comparison with a similarly engraved cooking pot found in Middelburg (NL). Another sgraffito form is a so-called 'lavabo', completely covered with yellow and greenish white slib with engraved letters, leaves and a crowned coat of arms. A third, unusual piece is a basin with motifs depicting leaves, engraved in white clay. A lid of the same fabric and with a similar decoration probably belongs to this basin. Finally some miniature forms of the same types mentioned above.

The group of local greywares is still well represented in this layer. There is only a limited quantity of forms, of which the most important ones are related to the storage of food, such as large bowls and pitchers. The other forms are tripode cooking pots, flower-pots, oil-lamps, a small jug and a lid.

The imported groups are represented by the stonewares, the tin-glazed wares, and the whitewares. The stoneware can be divided in two principal groups which include several production centres, namely, the Siegburglike fabrics and forms and the Rhenish stoneware products with saltglaze. The term Siegburglike fabrics and forms is used because the real Siegburg products are virtually indistinguishable from the copies of Beauvais. Most of the forms are typically Siegburg stoneware types. Only a flat base of a small jug (or beaker) can be identified as of Beauvais origin. The main production centres of

Rhenish salt-glazed stoneware are Raeren, Aachen, Cologne, Frechen and Langerwehe. However, only a few types, found in Petegem, can be related to one of these centres. A whole range of jugs are present in this waste deposit: two types of drinking jugs and four types of large jugs. Among the large jugs are four examples decorated with rouletted bands and one with a moulded and engraved face. Among the other forms are large handled cups, small oil jugs and oil pots.

This waste layer contained a rather large quantity of tin-glazed wares, the so-called 'maiolica'. Six fabric groups can be distinguished: Southern Low Countries maiolica; Italian maiolica; and four fabrics of Spanish origin, namely Valencian lustreware, Paterna and Catalan blue pottery and Isabela polychrome. Nineteen individuals can be identified as Valencian lustreware, sixteen of which are of mature Valencian production (dated 1425-1475), and three belong to the late Valencian overall lustred production (1475-1550). Three forms are represented: 8 bowls (*escudilla* type), 8 dishes (*plato* type) and 1 large dish (*fuenta* type). Several decorative patterns are used in different combinations: bryony foliage, ivy leaves, acacia leaves, a stylized flower- and leaf-pattern, the gothic rose, the IHS-symbol, the crown and geometric motifs. Two albarelli and one dish belong to the group of Paterna blue ware. One albarello, entirely painted blue, is a so-called '*potregalat*' from Catalonia. The Isabela polychrome pottery is represented by two dishes of the same type, with a decoration of blue and purple concentric circles. The Italian maiolica is represented by two fragments of a dish, probably from Tuscany (Florence). The final group is the Southern Low Countries maiolica. This group apparently comprises eight individual pieces, decorated in orange/brown and blue: these are 6 jugs or vases, 1 bowl or dish and 1 albarello. Two fragments of a jug- or vase are decorated with a typical ladder frame enclosing a central motif.

The third import pottery group is the whitewares. It is minimally represented in this waste layer. Only thirteen individual items were found, among which four originate from the Meuse region.

Finally, there are two exceptional groups which cannot be defined as either regional or imported. The first of these is a pottery

of both white and red clay. Thus far, this ware has only been recovered from sites in the southern part of the Belgian Scheldt valley: Ghent, Ename, Oudenaarde, Petegem and Tournai. Its origin is thought to be Tournai, which has both the clays necessary to produce this pottery. The main form, and the only one found outside Petegem, is a full-glazed tripod cooking pot, with the bottom composed of a white fabric and the upper part, including the handles, composed of a red fabric. The finds at Petegem also revealed two other forms, each represented by only a single item, namely a skillet and a handled bowl. A possible reason for using this fabric process is the difference between caloric conduction of the constituent parts or heat persistancy between the two clays.

The second unusual group has a friable pink fabric, with red and white inclusions. Apparently, the items are constructed from a mixture of white and red clays and are mainly of small forms. This group may have the same production centre as the ware made in red and white clay, where it could be developed as a by-product of that pottery-group.

A remarkable phenomenon on the pottery is the appearance of secondary scratched property marks. Approximately 104 examples have been found, mainly on redwares, five on greywares and two on maiolica dishes. These marks are either roman or gothic or they are symbols (for example a cross, a trident, a star, ...) and they appear on only a few artefacts, such as the bowl, the one-handled pipkin, the skillet and the chafing dish.

In contrast with the large quantities of ceramics, glass finds were rare. Drinking-glass and window-glass were the only types represented.

Six figures, five of which are made from pipe-clay and one in terracotta, all have a religious-devotional character. Three depictions can be recognized, namely, the Christ-child, the crucified Christ and St Catherine.

This waste layer contained a large number of metal objects in silver, copper alloy, iron and lead; these objects include knives, shears, dress accessories, pins, thimbles, book-clasps, keys and a lock, a candlestick, a balance, a pilgrim's medal, some miscellaneous objects and several nails. Two silver coins (Charles V, 1509 and Philip the Good, 1434-42 or 1466-67) and a copper penny of St-Andrews in Scotland (1460-88), were also recovered from the waste-layer.

The objects originate from different sectors of the abbey. This waste-layer can be interpreted as a communal rubbish-dump, specifically allocated outside the abbey. The rubbish-dump was probably completed during the first quarter of the 16th century.

The wealth of this abbey, which is clearly indicated by its history, is also reflected in some of the material found in this waste-layer. In addition to the common pottery, the redwares also contain some luxury-products, such as the basin and some of the sgraffito-wares. However, this wealth is best indicated by 26 items of mediterranean maiolica, particularly when considered in comparison with all of the known sites in the Low Countries where lustrewares are found. Moreover, objects made from elephant ivory and some metal artefacts provide further evidence of the wealth of the abbey.

In contrast to the non-organic finds the consumption remains do not indicate a very wealthy kitchen. There are too few indications of the slaughtering of young animals. Moreover, the bones of hunted animals and of rare, expensive fish are lacking. In general, the archaeozoological finds are characterized by a poor representation of pig remains. Comparison with faunal remains from other monastic sites suggests that a low frequency of pork consumption could be a general characteristic of late and post-medieval abbey sites in Flanders. Fish consumption in Beaulieu seemed to depend merely upon the import of seafood.

BIBLIOGRAFIE

- AGNEESSENS H. 1967: *Het klooster der Rijke Klaren of Klarissen-Urbanisten te Petegem-Beaulieu bij Oudenaarde vanaf zijn ontstaan tot 1412*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.
- ARTS N. (red.) 1992: *Het kasteel van Eindhoven. Archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning 1420-1676*, Eindhoven.
- BAART J. c.a. 1977: *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek*, Amsterdam.
- BEECKMANS L. & LAURIJNS R. (red.) 1978: *Studie van een 16de eeuwse afvalkuil nabij de Abdijstraat te Geraardsbergen (O.-VI.)*, Geraardsbergen (Werkgroep Archeologie Geraardsbergen).
- BERINGS G. 1989: *Landschap, Geschiedenis en archeologie in het Oudenaardse*, Oudenaarde.
- BIDDLE M. 1990: *Object and Economy in medieval Winchester, Artefacts from medieval Winchester*, Winchester Studies 7.ii, Oxford.
- BOESSNECK J., MÜLLER H.-H. & TEICHERT M. 1964: Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (*Ovis aries* Linné) und Ziege (*Capra hircus* Linné), *Kühn-Archiv* 78, 1-129.
- BRUYLANTS B., VANDELANNOOTE A. & VERHEYEN R.F. 1989: *De vissen van onze Vlaamse beken en rivieren*, Antwerpen.
- BUNGENEERS J., ERVYNCK A., VAN NEER W. in druk: Archeologisch onderzoek in het voormalige bisschoppelijk paleis. In: AERTS W. (ed.), *Het bisschoppelijk paleis*, Antwerpen.
- CARMIGGELT A., VAN GANGELEN H., KORTEKAAS G. & VAN ZEIST W. 1987: *Uitgeput huisraad: twee Groninger beerputten in historisch-archeologisch perspectief*, Stichting Monument en Materiaal, Groningen.
- CHAMBON R. & COURTOY F. 1951-52: Verres de la fin du moyen age et de la renaissance au Musées de Namur, *Annales de la Société archéologique de Namur* 46, 100-120.
- DE BELIE A. 1985: Middeleeuwse vloeren in confrontatie met schilderijen van Vlaamse Primitieven, *VOBOV-Info* 17.
- DEBERSEE M. 1967: Découverte de poteries médiévales dans le quartier de Saint-Sauveur à Lille, *Revue du Nord* 49, no. 195, 659-690.
- DE BLESER C. 1991: Een afvalput uit de 16de-18de eeuw. III. Het glas. In: De Witte 1991, 231-244.
- DE CLIPPELE-DE BLESER C. 1988: De Brugse glasvondsten. In: De Witte 1988, 141-150.
- DE GHELLINCKA. 1894: *Cartulaire de l'Abbaye de Beaulieu*, Bruges.
- DE GHELLINCKA. 1912: Obituaire de l'abbaye de Sainte Claire de Beaulieu à Peteghem-lez-Audenarde, *Annales du Cercle Archéologique et Historique d'Audenarde* IV, 39-154.
- DE GROOTE K. & HUYSMAN N. 1991: De abdij van Beaulieu te Petegem, *Archaeologia Mediaevalis* 14, 31-32.
- DE KLEYN J. 1986: *Volksaardewerk in Nederland sedert de late middeleeuwen*, Lochem-Gent.
- DE MEULEMEESTER M. 1926: Les archives de l'abbaye de Beaulieu à Peteghem, *Annales du Cercle Archéologique et Historique d'Audenarde* VII, 169-246.
- DE MEY J. 1969: *Les monnaies des ducs de Brabant II (1467-1598)*, Brussel-Amsterdam.
- DE POORTER A. & DEMETER S. 1993: In de wieg van Brussel, het oude klooster der Rijke Klaren. In: Brussel 1993, *Resultaten van de eerste archeologische opgravingen in het Gewest*, 18-22.
- DESBAT A. 1990: Les bons comptes font les bons amis ou la quantification des céramiques, *Actes du Congrès de Mandeure-Mathay (24-27 mai 1990)*, Société Française d'Etude de la Céramique Antique en Gaule, 131-134.
- DESMET J. 1987: *Vogels. Hun levensloop in België, hun wedervaren met de mens*, Brugge.
- DE SMET M. 1984a: Het aardewerk van de Baudelo-abdij te Klein-Sinaai, Stekene II, *VOBOV-Info* 14, 21-34.
- DE SMET M. 1984b: Het aardewerk van de Baudelo-abdij te Klein-Sinaai, Stekene III, *VOBOV-Info* 16, 1-14.
- DE SMET M. 1987-88: Aan tafel. In: LESENNE M., *Wie het kleine niet eert*, *VOBOV-Info*, 24-54.
- DE SMET M. 1988-89: Het middeleeuws aardewerk van de Baudelo-abdij te Klein-Sinaai gevonden tijdens de opgravingen van 1984 tot 1986 II, *VOBOV-Info* 32-33, 16-29.

- DE SMET M. 1989-90: Het middeleeuws aardewerk van de Baudelo-abdij te Klein-Sinaai gevonden tijdens de opgravingen van 1984 tot 1986. III, *VOBOV-Info* 36-37, 16-25.
- DE WAELE E. 1984: Bains romains et deux caves médiévales à Marchiennes-au-Pont, *Activités* 81 à 83 du S.O.S. Fouilles 3, 200-238.
- DEWILDE M. & ERVYNCK A. (eds) in druk: 'De Burcht' te Londerzeel. *Bewoningsgeschiedenis van een motte en een bakstenen kasteel*, Archeologie in Vlaanderen - Monografie 1.
- DEWILDE M., ERVYNCK A., HEUS J. & VANDEWALLE F. 1990: Het Oosthof te Koekelare; een overzicht van de resultaten van de archeologische campagne 1988, *Coclariensia* V-1, 9-30.
- DE WITTE H. (red.) 1988: *Brugge Onderzocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek*, Brugge.
- DE WITTE H. (red.) 1991: *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Brugge.
- DE WITTE H. & MARS A. 1987: Geïm-porteerd Spaans aardewerk in Brugge, *Stad Brugge. Stedelijke Musea. Jaarboek 1985-86*, 113-135.
- DRÄGER N. 1964: *Tierknochenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg bei Klagenfurt in Kärnten I. Die Vogelknochen*, Inaugural-Dissertation Universität München.
- DUVOSQUEL J.-M. (red.) 1990: *Albums de Croÿ. Valleien van Schelde en Scarpe*, Brussel.
- EAMES E.S. 1980: *Catalogue of medieval lead-glazed earthenware tiles in the Department of Medieval and Later Antiquities British Museum*, London.
- EGON G. & PRITCHARD F. 1991: *Dress Accessories c. 1150 - c. 1450*. Medieval Finds from excavations in London 3, London.
- EL DEKMAK-DENISSEN S. 1988: Glas te Antwerpen in de 16de en 17de eeuw, *Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek* 2, 15-34.
- ERVYNCK A. 1992a: The economy of food in medieval towns: getting rid of the simple explanations. In: *Medieval Europe 1992*, Preprinted Papers 1, York, 133-138.
- ERVYNCK A. 1992b: Medieval castles as top-predators of the feudal system: an archaeo-zoological approach, *Château Gaillard* 15, 151-159.
- ERVYNCK A. & BUELENS M. 1990: De Burchtgracht en het secrete van Sint-Ontcommen; dierenbeenderen uit de Antwerpse binnenstad, *Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek* 1990 (1), 1-23.
- ERVYNCK A. & VAN NEER W. 1992: De voedselvoorziening in de Sint-Salvatorsabdij te Ename (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen) I. Beenderen onder een keukenvloer (1450-1550 A.D.), *Archeologie in Vlaanderen* II, 419-434.
- ERVYNCK A. & VAN NEER W. (in druk): Fish remains in medieval castles and towns (Flanders, Belgium): a preliminary survey. In: HEINRICH D. (ed.), *Fish in Archaeology and Quaternary Biology. Proceedings of the 6th Meeting of the I.C.A.Z. Fish Remains Working Group*, Schleswig.
- ERVYNCK A., VAN NEER W. & HUYSMANS L. 1990: Een eerste blik op de voedselvoorziening in middeleeuws Ieper; de dieren- en plantenresten uit de Lakenhalle, *Westvlaamse Archaeologica* 6 (3), 79-86.
- ESPINOZA E.O. & MANN M.-J. 1991: *Identification guide for ivory and ivory substitutes*.
- GAIMSTER D., REDKNAP M. & WEGNER H.-H. (eds.) 1988: *Zur Keramik des Mittelalters und der beginnende Neuzeit im Rheinland. Medieval and later pottery from the Rhineland and its markets*, B.A.R. S440, Oxford.
- GAIMSTER D. & VERHAEGHE F. 1992: Handles with face-masks: a cross-Channel type of late medieval highly decorated basin. In: GAIMSTER D. & REDKNAP M. (eds.), *Everyday and exotic pottery from Europe. Studies in honour of John G. Hurst*, Oxford, 303-323.
- GAUTIER A. 1978: Studie van de beenderresten. In: Beeckmans & Lauryns 1978, 20-26.
- GAUTIER A. 1979: Archeozoologie van de Gentse Sint-Pietersabdij. In: *Bronnen van de historische geografie van België*, Brussel, 36-38.
- GAUTIER A. 1984a: How do I count you, let me count the ways? Problems of archaeozoological quantification. In: CRIGSON C. & CLUTTON-BROCK J. (eds), *Animals and Archaeology 4. Husbandry in Europe*, BAR S227, 237-251.
- GAUTIER A. 1984b: Enkele dierresten uit de abdij Ter Duinen te Koksijde (ca. 1175 - ca. 1250, ca. 1250 - 1318, 1593 - 1601 A.D.), *De Duinen* 13-14, 61-63.
- GAUTIER A. 1985: Dierresten. In: *De Sint-Pietersabdij te Gent. Het rijke leven van zieke*

- monniken. Twee afvalputten uit de infirmerie (1600-1780), *Archeologische Monografie* 2, 83-85.
- GAUTIER A. 1987: Taphonomic groups; how and why?, *Archaeozoologia* I (2), 47-52.
- GAUTIER A. 1990: Zeevruchten, vis, gevogelte en kalfsgebraad voor het Kortrijkse Minderbroedersklooster (1600-1675 A.D.), *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen* 22, 21-25.
- GAUTIER A. & VAN NEER W. 1991: Vissen, vee, honden en katten uit de verdwenen Boudelo-abdij te Sinaai (Oost-Vlaanderen, België, 14-16de eeuw), *VOBOV-info* 42, 18-35.
- GRANT A. 1982: The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates, *BAR* 109, 91-108.
- GREENHILL F.A. 1976: *Incised effigial slabs. A study of engraved stone memorials in Latin Christianity c. 1100 to c. 1700*, London.
- GROENEWEG G. 1982: Een vroeg 16de eeuwse afvalput onder het stadhuis van Bergen op Zoom, *Brabants Heem* 34, 144-162.
- GROENEWEG G. 1987: *Schatten uit de Schelde. Gebruiks- en siervoorwerpen uit de verdronken plaatsen in de Oosterschelde*, Bergen op Zoom.
- HABERMEHL K.-H. 1975: *Die Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*. 2. Auflage, Berlin.
- HALLEY STEWART I. 1955: *The Scottish coinage*, London.
- HARPER J. 1972: The tardy domestication of the duck, *Agricultural history* 46 (3), 385-389.
- HILLEWAERT B. 1988: Laat-middeleeuwse importceramiek te Brugge. In: De Witte 1988, 123-140.
- HILLEWAERT B. 1992: The introduction of tin-glazing in northwestern Europe. In: *Medieval Europe 1992. Technology and innovation*, Pre-printed papers 3, 163-168.
- HILLEWAERT B. & VERHAEGHE F. 1991: Een afvalput uit de 16de-18de eeuw. In: De Witte 1991, 207-241.
- HOEBEKE M. 1964: Gwijde van Dampierre schept orde te Petegem, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oude-naarde* XIII, 109-124.
- HOEBEKE M. 1977: Prévoté de Petegem-sur-l'Escaut, *Monasticon Belge VII, Province de Flandre Orientale* 2, 137-141.
- HURST J.G. & NEAL D.S. 1982: Late medieval Iberian pottery imported into the Low Countries, *Rotterdam Papers* IV, 83-110.
- HURST J.G., NEAL D.S. & VAN BEUNINGEN H.J.E. 1986: *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650*, Rotterdam Papers VI, Rotterdam.
- IJZEREEF G. 1988: Animal bones and social stratification. A preliminary analysis of the faunal remains from cess-pits in Amsterdam (1600-1850 A.D.), *Archaeozoologia* II (1.2), 283-292.
- International Committee on Veterinary Gross Anatomical Nomenclature 1983: *Nomina Anatomica Veterinaria* (3th ed.), New York.
- JANSSEN H.L. (red.) 1983: *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch.
- KETELE J. 1926: Recherches historiques sur l'abbaye de Sainte Claire de Beaulieu à Peteghem près Audenarde, *Annales du Cercle Archéologique et Historique d'Audenarde* VII, 169-183.
- KORF D. 1981: *Nederlandse majolica*, Bussum.
- KOTTMAN J. 1990: Glasvondsten uit Kampen. In: CLEVIS H. & SMIT M.: *Verscholen in vuil, archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Kampen, 58-69 en 217-235.
- LAURIOUX B. 1988: Le lièvre lubrique et la bête sanglante. Réflexions sur quelques interdits alimentaires du Haut Moyen Age, *Anthropozoologica numéro special* 2, 127-132.
- LESENNE M. (red.) 1987-88: Wie het kleine niet eert. Aspecten van de burgerlijke huisraad in de Nederlanden van de 15de tot de 17de eeuw, *VOBOV-Info* 28-29.
- LETTANY L., ERVYNCK A. & VEECKMAN J. (1992): Sluikbegravingen en huishoudelijk afval. De opgravingen aan de Schoytestraat. In: Veeckman 1992, 77-91.
- LEWIS J.M. 1973: Some types of metal Chafing-dish, *The Antiquaries Journal* LIII, 62.
- MAC GREGOR A. 1985: *Bone, antler, ivory and horn. The technology of skeletal materials since the Roman period*, London.

- MARS A. 1987: *De luister van luster. Spaans-Islamitische lusteraardewerkvondsten uit Vlaamse en Nederlandse bodem (14de-17de eeuw); een overzicht van de stand van zaken*, onuitgegeven doctoraalscriptie I.P.P., Amsterdam.
- MATTHYS A. 1976: Céramique médiévale à Tournai. In: *Conspectus MCMLXXV*, Archaeologia Belgica 186, Brussel, 129-134.
- MAYER O.E. 1977: Fünfundzwanzig Jahre Grabungen im Raerener Land. Steinzeug aus dem Raerener und Aachener Raum, *Aachener Beiträge für Baugeschichte und Heimatkunst*, Aachen, 172-224.
- NORTON C. 1992: *Carreaux de pavement du Moyen Age et de la Renaissance*. Catalogues d'Art et d'Histoire du Musée Carnavalet VII, Paris.
- OOST T. (red.) 1982: *Van nederzetting tot metropool. Archeologisch-historisch onderzoek in de Antwerpse binnenstad*, Antwerpen.
- PLANCQUAERT J. (1948): *Petegem. Haar Romeinse Villa, onderaardse wereld, middeleeuws klooster Beaulieu. Abdij, kerken en kapellen, paleis en hof van koningen en prinses*, Brussel-Kortrijk-Parijs, s.d..
- PRUMMEL W. & FRISCH H.-J. 1986: A guide for the distinction of species, sex and body side in bones of sheep and goat, *Journal of Archaeological Science* 13, 567-577.
- PURVEY P.F. 1972: *Coins and tokens of Scotland. Seaby's standard catalogue of British coins* 4.
- RAVESCHOT P. 1989: De geschiedenis achter de façade. Bodemonderzoek in de tuin van Kammerstraat 14, *Stadsarcheologie* 13-2, 22-30.
- RAVESCHOT P. 1989: Het glas uit de beerput van Oudburg 21, *Stadsarcheologie* 13-3, 35-45.
- RENAUD J.G.N. 1959a: Aardewerkvondsten van het klooster Mariëndael, *Berichten R.O.B.* 9, 199-224.
- RENAUD J.G.N. 1959b: Voorlopers van Delfts uit opgravingen, *Berichten R.O.B.* 9, 238-243.
- RENAUD J.G.N. 1962: Glas uit het einde der middeleeuwen, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6de reeks 15, 101-114.
- RENAUD J.G.N. 1976: *Middeleeuwse ceramiek. Enige hoofdlijnen uit de ontwikkeling in Nederland*, A.W.N. Monografie 3, (Den Haag).
- SARFATIJ H. 1979: Münzschatzgefäße in den Niederlanden I. Die Periode 1190-1566, *Berichten R.O.B.* 29, 491-526.
- SCHIFFER M.B. 1976: *Behavioral Archaeology*, New York.
- SIMONS W. 1987: *Bedelkloosters in het Graafschap Vlaanderen. Chronologie en topografie van de bedelordenverspreiding vóór 1350*, Brugge.
- SOUMOY-GOFFART M. 1988: Mons, rue Lamir, structures et matériel des XVe et XVIe siècles. Vestiges d'une tannerie, *Activités* 86 à 87 du S.O.S. Fouilles 5, 154-166.
- THESING R. 1977: *Die Größenentwicklung des Haushaltes in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Inaugural Dissertation Universität München.
- VAN BELLE R. 1978: Een gotische grafzerk uit de Duinenabdij te Koksijde, *Handelingen voor het Genootschap voor Geschiedenis* CXV, 146-155.
- VAN BELLE R. 1979: De grafzerk van Jehans de Courtrai (+1317), *De Leiegouw* XXI, 65-73.
- VANDENBERGHE S. 1980: *Tien jaar opgravingen te Mechelen (1970-1980)*, Mechelen.
- VANDENBERGHE S. 1985: *Inventaris van het Merovingisch, middeleeuws en post-middeleeuws aardewerk (faïence uitgezonderd) in het museum Hof van Busleyden te Mechelen*, Oudheidkundige Repertoria. Reeks B. De Verzamelingen XII, Brussel.
- VANDENBERGHE S. 1988: Metalen voorwerpen uit recent archeologisch onderzoek te Brugge. In: De Witte 1988, 160-191.
- VANDENBULCKE V. & GROENEWEG G. 1988: The stoneware stock of Jan-Peterss and Cornelis de Kanneman: two merchants of Rhenish pottery at Bergen-op-Zoom (NL.) during the 2nd quarter of the 16th century. In: Gaimster, Redknap & Wegner 1988, 343-357.
- VAN GELDER H.E. & HOC M. 1960: *Les monnaies des Pays Bas bourguignons et espagnols 1434-1713*, Amsterdam.
- VAN VILSTEREN V.T. 1987: *Het Benen Tijdperk. Gebruiksvoorwerpen van been, gewei, hoorn en ivoor. 10.000 jaar geleden tot heden*, Assen.
- VÊCHE P.-M. 1989: La céramique médiévale et post-médiévale de Tournai et ses relations avec le Nord de la France, *Actes du Colloque de Lille (26-27 mars 1988)*, Numéro hors-série de Nord-Ouest Archéologie, 243-245.

- VÊCHE P.-M. & VILVORDER F. 1988: Intervention au lieu-dit "Les Douze Césars" à Tournai, *Activités 86-87 S.O.S. Fouilles* 5, 125-138.
- VEECKMAN J. 1992: *Blik in de bodem. Recent stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen*, Antwerpen.
- VEECKMAN J., DENISSEN S., GEYSKENS L., ERVYNCK A. & VAN NEER W. 1992: De materiële leefwereld van onze voorouders. Opgravingen aan de Zwartzusterstraat. In: Veckman 1992, 31-47.
- VERHAEGHE F. 1988a: Middeleeuwse en latere ceramiek te Brugge. Een inleiding. In: De Witte 1988, 71-114.
- VERHAEGHE F. 1988b: Flemish medieval pottery studies (9th-15th c.): past achievements and future problems. In: Gaimster, Redknapp & Wegner 1988, 55-79.
- VERHAEGHE F. 1989: La céramique très décorée du Bas Moyen Age en Flandre, *Actes du Colloque de Lille (26-27 mars 1988)*, Numéro hors-série de Nord-Ouest Archéologie, 19-113.
- VERSCHAEREN J. 1972: *Inventaris van het archief van de Abdij van Beaulieu te Petegem-bij-Oudenaarde*, Brussel.
- VILVORDER F. 1987: Les fouilles de la place de l'Evêché à Tournai, *Documents d'Archéologie Régionale* 2, 73-87.
- VON DEN DRIESCH A. 1976: A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites, *Peabody Museum Bulletin* 1.
- VON DEN DRIESCH A. & BOESSNECK J. 1974: Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmassen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen, *Säugetierkundlichen Mitteilungen* 4, 325-348.
- WARLOP E. 1967: Wanneer vestigden de monniken van St-Diederik bij Reims zich te Petegem?, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* XV, 389-413.
- WARLOP E. & BLOCKEEL L. 1967: Nova Terra que dicitur Vebta. De abdij van Sint-Diederik bij Reims en de oudste geschiedenis van Vichte (einde XIe-einde XIIIe eeuw), *Verslagen en Mededelingen van de Leiegouw. Vereniging voor de studie van de lokale geschiedenis, taal en folklore in het Kortrijkse* IX, 5-57.
- WILLEMS A.E.R. & BRANDT E. 1971: *Hoenderachtigen en watervogels. Met de officiële standaard der Belgische rassen*, Gent.